

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

ALBERTI ISTVÁN
ANDRES, STEFAN
DALLOS SÁNDOR
DÉNES GIZELLA
ERCSEY ELŐD
HEGEDŰS NÁNDOR
HORVÁTH RICHÁRD
KUNSZERY GYULA
ŐSZ IVÁN
PÁLYI ANDRÁS
RÓNAY GYÖRGY
SOMOGYI ANTAL
SZIGETI ENDRE
SZÖLLŐSY TIBOR
írásai.

1965 MÁJUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
Horváth Richárd: A szegénység szellemének igazi értelme	257
Rónay György: Utazás Itáliában, Chiesa Nuova (versek)	261
Somogyi Antal: Gotika	263
Osz Iván: Tavaszi hívogató (vers)	272
Szöllősy Tibor: Kocsis László költői útja	273
Ercsey Előd: Messziről (vers)	280
Dallos Sándor: Tera (elbeszélés)	281
Alberti István: Valaki (vers)	285
Stefan Andres: Kínos helyzet (hangjáték)	286
Mihelics Vid: Eszmék és tények (Teilhard de Chardin tanúsága hitünk erősségéről)	290
Radó Polikárp: A kis út (Viselkedés a templomban)	296

NAPLÓ:

A náciizmus-fasizmus bukása (*Kunszery Gyula*) 297; Gál Ferenc könyve: Idő az örökkévalóságban (*Szigeti Endre*) 298; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 300; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 305; Képzőművészet (*Dévényi Iván*) 307; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 310; Filmek világából (*Bittei Lajos*) 312; Ankét a katolikus irodalomról (*Pályi András*) 314; Gulácsy Irén naplója (*Hegedüs Nándor*) 316; Amerre II. Lajos és maradék serege menekült... (*Dénes Gizella*) 317; Jegyzetlapok (*r. gy.*) 320. 297

Felelős szerkesztő:

Mihelics Vid

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeiffer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

A SZEGÉNYSÉG SZELLEMENEK IGAZI ÉRTELME

Előttünk vannak az evangéliumi tanácsok. Megújhodni lelkileg nekünk annyit jelent, mint többet meríteni az evangéliumból. Ugyanakkor a kor, az élet követelménye: közelebb a korhoz, saját korunkhoz, és közelebb az élethez. „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye föl keresztjét és kövessen engem” (Mt. 16, 24). Korunk követelménye meg ez: megszüntetni a szegénységet. Segíteni világszerte megszüntetni a szegénységet. Enyhíteni, majd teljesen felszámolni.

Van a kettő között ellentét? Van, és mégisincs. Mert az evangéliumi tanács is éppen azt az ellentétet hivatott a lelkekben lebontani, ami gát és akadály az emberi lélekben — éppen a szegénység felszámolása felé: az önzést, a csak önmagunkba-zárkózást, a káini szó becstelenségét: „Mi közöm nekem testvéremhez?” Munkálja az evangéliumi tanács a lelkünkben, a szemléletünkben azt, hogy ne tapadjunk csak anyagi érdekekhez, anyagi javakhoz, hogy fontosak ezek, de ezeken kívül magasabbrendű javak is vannak. És éppen ezeknek a szellemében kötelességünk az igazságosság szolgálata, az éhezés felszámolása, a törődés embertársunkkal is, a világ javainak igazságosabb szolgálata és elosztása úgy, hogy mindenkinek elég jusson a termelt javakból és mindenkinek mindig bőségebben jusson.

Aki nem ebben a szellemen értelmezné az evangéliumi tanácsok szellemét, az nem helyesen értelmezné. Ez a szellem bennük az isteni karizma, ami forradalmat csinál velük az egyén lelkében, és ennek a forradalmi tűznek végig kell futnia a hívő közösségen és annak a lelkiségét, tevékenységét ebben az irányban kell megmozgatnia, és a legjobbak akaratát felforrósítania; ha kell, forradalmi tettekig is.

Két arculata van a tanácsnak: az egyik felém mutat, a másik embertársaim felé. Akármelyiket is takarnám el, meghamisítanám, és elvenném maga felé is az igazságát és a lehetőségét. Lélek kell mindenhez. Ami nincs megalapozva a lélekben, ami onnan erőt nem kap, az erőtlen és gyenge marad.

Akármilyen szép is az eszme, ha nincs belsőleg megalapozva, ha nincs belső ereje, külsőleg nem lehet eredményeket ráaggatni, mert éppen a lényegük hiányoznék: a bennük lévő teremtő, fenntartó erő. Hívó embernél a hit. A hit abban, hogy lehet és hogy érdemes. Jelszavak csak akkor élők, ha meggyőződés, ha lélek van bennük. Ha emberek vannak, akik életet tesznek rájuk. Akik életükkel, a beléjük vetett hitükkel, az értük való munkájukkal bizonyítják és igazolják a hitelüket. A magatartás és cselekvés mögé elvek kellene. A gyakorlat erkölcsiségét hit, eszme kell, hogy táplálja és mozgassa. Különben hamar elillan, elerőtlenedik, megszűnik.

Ilyen vonatkozásban nem elég önmagában az erős istenhit, a bátorság a hit dolgaiban. Mert lehetne mindezt negatív dolgokra is elfecsérelni: becsmélésre, máglyarakásra, eretnekség szimatolására, ellenfél-üldözésre, elzárkózásra, és hasonlókra. De lehet pozitív dolgokra is: a szeretet cselekedeteire, az igazság és igazságosság szolgálatára, nevelésre, a jó segítségére stb. Az éhezés megszüntetéséért folytatott áldott küzdelemre is például. De van még éppen elég tennivaló a földön, azokon a területeken, amelyeket mi „az irgalmasság testi és lelki cselekedetel”-nek nevezünk.

A hit hősei — az élet hősei.

Jézus Krisztus hitének, az Isten országának nem azok voltak és ma különösen nem az olyanok lehetnek az igazi hősei, akik karddal és erőszakkal akarták és próbálták azt terjeszteni és megvédeni, hanem mindennapnak, az életnek a hősei: a szeretetnek, a türelemnek, a békésszerszerésnek, a békességnek, az igazságosságnak, a szenvedésnek, az ember szolgálatnak, az önfeláldozásnak a hősei, akár hivatásuk gyakorlása közben, akár otthon, a családjukban, akár egészen profán munkahelyükön, akár a kórházakban, akár a tanítás-nevelésben, akár a leprások között: — mindenütt, hangtalanul, egyszerűen, emberien, emberségesen, természetesen: a természetfeletti hit kegyelmében — mint a szeretet, a krisztusi szeretet szolgáló angyalai. Ez így volt a múltban is, de méginkább így kell lennie a jövőben. Ez a mi igazi hitelünk és hitelességünk az emberek között és az emberek előtt. Ilyen értelemben áll az, hogy „a meny nyek országa erőszakot szenved és az erőszakosok ragadják el azt” (Mt. 11, 12.). Akik „erőszakosak” tudnak és akarnak lenni, állandóan: önmaguk tunyaságával, önzésével, kényelmével, nemtörődömségével szemben.

Szent erőszak ez, belső erőszak, a lélek erőszaka mibennünk, állandóan, a rossz ellen, a rossz legyőzéséért a szívünkben és a lelkünkben, az életünkben. És: a jó győzelméért. Ez a küzdelem és győzelem önmagában hordozza örömét, amit az Isten segítő és áldó kegyelme mibennünk mindenkor megsokszoroz és meggazdagít. Ez az öröm maga is erő: a nagyobb teljesség és igazibb élet elmélyült örömeinek ereje.

A mai ember szereti higgadtan, nyugodtan önmaga mérlegelni a dolgokat. Szereti, ha azokat így viszik eléje és így képviselik előtte. Maga szeret dönteni bennük és dönt is. Az elfogultság, az egyoldalúság, a fanatizmus, a türelmetlenség, az ingerültség és a kényszer nem rokonszenvesek előtte. Éppen az ellenkező irányban befolyásolják és viszik, mint amibe akarnák.

Csak a csendes, szerény, mindennapi élethősiesség, munkahősiesség, magatartásbeli hősiesség, lelki hősiesség képesít nagy és hirtelen emberi hősiességre is, ha ennek jön el az ideje és alkalma. Mert ez efajta hősiesség, a mindennapok hősiessége, — bizonyos értelemben —, már önmagában is ilyen, önmagában is ez. A rendkívüli nem lehet egyetemes eszmény. A rendesnek kell ennek lennie. Nem nagy hangzatokban és nem ezekből élünk, hanem a mindennapok munkájából, felelősségeiből és kötelességteljesítéseiből.

Új dolgok kimondása.

Sok az előítélet és megszokottság, de mégis: bátran ki kell mondani ezek között is, sokszor ezek ellenére is, az új dolgokat, amelyek sokszor csak azért tűnnek fel olyan újaknak, mert megfélemedtünk őket megvalósítani. Pedig sokukat valósítanunk kellett volna — éppen Isten akaratából és a teremő Istenbe vetett hitünk parancsából. „Akkor Péter vette át a szót: Nézd, mi elhagytuk, amink (csak) volt, és követtünk téged. Jézus így válaszolt: Bizony mondom nektek: Senki sem hagyja el otthonát, testvéreit, szüleit, gyermekeit Isten országáért anélkül, hogy sokkal többet ne kapna ezen a világon, a másvilágon pedig az örök életet” (Luk. 18, 28–30.). Hogyan kell ezt értelmezni? Nem úgy, hogy semmit sem ér mindaz a földi érték, amit elhagyunk. Mert akkor miért engedte volna meg őket, miért teremtette volna meg őket, embereken, természeti törvényeken keresztül az Úr?

Minden földi érték, igenis, érték. Megbecsülendő érték. De aki csak ezeket látja, annak a látókörét ezek nagyon beszűkíthetik. Aki nemcsak ezeket látja, az rajtuk kívül is még sokat, nagyon sokat lát. Tehát gazdagabban lát. De meg az a lelkiület, mely szabad és független tud maradni mindentől, ugyanakkor, amikor minden az övé is: az ilyen lelkiület birtokolja valóban, igazán és teljesen a dolgokat, mert mind őt szolgálják. És nem fordítva. Nem ő lesz a rabszolgájuk. Ez az evangéliumi tanácsok lelkiületének mélysége és titka, mifelénk, emberek felé.

Könnyű annak szép szavakkal beszélnie a szegénységről, akinek mindene megvan. De nehéz lesz, éppen, mert maga-magán nem tapasztalta meg az éhség, a szegénység kínját, megteremtenie és fenntartania önmagában a szegénység leküzdése érdekében a kellő buzgalmat, állhatatosságot és elszántságot. Aki azonban még így is eljut erre, annak még nagyobb lesz az érdeme és a jutalma a Jézus ítéletében. Az emberek szemében is, saját tudatában is.

A szegénységet nem lehet alamizsnálkodással legyőzni. Aki azt gondolja, hogy az evangéliumi tanácsokat követi: ennek, ha sokja van, milyen sokat kellene ebből a sokból leadnia? Ki teszi ezt, kellő és megfelelő mértékben — önszántatól? Teszi-e ezt egyáltalán valaki a világon? Ámde hol van akkor az evangéliumi tanácsok lelke? Kiben? Tapasztalati tény, hogy a szegények adnak előbb embertársuknak, nem a gazdagok. Mert ők tudják, hogy mi az éhezni. Ezért kell ezt a problémát világ-szerte, intézményesen, törvényekkel megoldani. És ezért kell így gondolkodniok a hívő, az egyházi embereknek is. Ma ez az igazi, ez a tökéletesebb krisztusi magatartás, nem pedig az alamizsnálkodás ajánlása — világviszonylatban.

A krisztusi szeretet mai parancsa.

Kétszer ad, aki gyorsan ad. Nyilvánvaló, hogy ha valami konkrét baj és szükség élénk robban, nem bölcsekedhetünk és nem mutathatunk rá hatalmas tervekre, mint ennek a konkrét esetnek is megoldására, hanem éppen itt és most nekünk magunknak kell megoldanunk, ahogyan tudjuk, vagy segítenünk kell megoldani az időszerű konkrét problémát.

De az is biztos, hogy éppen az igazi krisztusi lelkiület jegyében nem tarthatjuk a világ közepének, egyedül fontosnak és egyedül hivatottnak a közös emberi dolgok megoldására, az egyedül okosnak és a mindenkinél legokosabbnak. Le kell száflunk a magas lóról és ki kell nyújtatunk a kezünket az emberek felé, és meg kell keresnünk minden egymásfelé kinyújtott kezét. Meg kell fognunk minden jóakarátú embertársunknak a kezét. Mert hiszen a problémák oly nagyok és annyira egyetemesek, hogy ezeket jól és megnyugtatóan csak az összemberiség legjobbjai, az összemberiség együttesen tudja megoldani ebben az egységessé váló világban. Aminek az élete már maga is annyira egyetemesen összefügg, hogy hiába oldja meg e kérdéseket a világnak csak egy-egy elszigetelt része, előbb-utóbb összezavarja őket megint e rész-területen is a nagy egyetemesség nyugtalansága és vajúdása: a megoldottért, az emberibbért, a jobbért — az egész világon.

Ezért van igaza XXIII. János pápának, amikor a Pacem in terrisben kimondja: „Előfordulhat, hogy egy tegnap még nem időszerűnek vagy gyümölcsözőnek tartott közeledés, vagy találkozás, gyakorlati síkon, ma vagy holnap már létrejöhet. Eldönteni, hogy elérkezett-e ez a pillanat, valamint egyszerűen csak leszögezni a módját és mértékét egy

esetleges összehangolt tevékenységnek a közösség őszinte javát szolgáló gazdasági, szociális, kulturális és politikai célokért, ez olyan probléma, amelyet kizárólag az egyén és a társadalom erkölcsi életét szabályozó legfőbb erény, a bölcsesség erénye képes megoldani... Minden jóakaratú emberre óriási feladat vár: helyre kell állítani az együttélés kapcsolatait az igazság és az igazságosság, a szeretet és a szabadság alapján; az együttélés kapcsolatait az egyes emberek között, az állampolgárok és a politikai közösség között, amelyben élnek; a politikai közösségek egymás közti viszonylatában; egyének, családok, közbenső szervezetek és politikai közösségek, illetve az egész világközösség viszonylatában. Ez a legnemesebb feladat mind között, hiszen meghozza az igazi békét Isten megteremtett rendjében.”

A „szegények egyháza”

A keresztény hívők, papok és világi renden lévők egyaránt beletartoznak ebbe a nagy emberi együttesbe. Az egyház nem az emberek felett él, hanem az emberek között, emberekben, emberekért. Ennek a ténynek a felismerése és elismerése van abban, a hívő emberek felé a zsinaton megadott irányító igazságban és óhajtott magatartásban is, hogy az egyház a szegények egyháza.

Ezt nem értik és nem magyarázzák helyesen, sem bent és befelé, sem kint és kifelé azok, akik ezt úgy értelmezik, hogy az egyház a szegénységet akarja fenntartani, és előtte a szegénység mindenkinek szóló, magasrendű eszmény.

Nem. Az egyház a szegénység szellemével éppen a szegénységet, a nyomorúságot, az éhezést akarja megszüntetni segíteni a világon. Akkor, amikor az emberiségnek mintegy kétharmada éhezik, vagy nyomorúságosan és elégtelenül táplálkozik, akkor, amikor emiatt idő előtt százmilliók és százmilliók hálnak meg a legyengült szervezetükön győzedelmsekedő legkülönbébb betegségekben, akkor, amikor vannak részei a világnak, ahol a gyermekek többsége alig éri meg az egy-két esztendőt, ha egyáltalán megéri: akkor a valóban krisztusi lelkületű egyházi emberek elsősorban egyházuk felé kiáltják ezt, hogy ne tapadjanak egyházi emberek fölöslegesen is a földi javakhoz, hogy segítsenek küzdeni az emberi önzés feneketlen irgalmatlansága ellen, hogy állandóan nyugtalanítsák és figyelmeztessék ők is a jólétben élőket és a gazdagokat, hogy a vagyon nem lehet öncél és a vagyonnak súlyos szociális kötelességei vannak, hogy akinek nagyobb darab kenyér jutott, az az egységes világban adjon belőle esetleg egy másik világrészen élő éhező embertársának is, mert ebben az egységes világban, ha valahol baj van, áthullámszik ez az egész emberiség testén és lelkén is. Ma inkább kevesebb legyen nekem, hogy a másiknak is lehessen valamije; ma segítenem kell az elmaradottat, hogy minél előbb fel tudjon zárkózni a haladóbb és a haladottabb mellé, mert ha ezt teszem, és csakis így, ha ezt teszem, holnap már a többlől több marad nekem is, és holnapután a sokból már sokkal több jut majd mindenkinek, ami nekem is jó. Nemcsak lélekben és a lélek örömeiben, az embertestvér megsegítése miatt, nemcsak a szolgáló szeretet örök törvénye szerint, nemcsak a Krisztus-akarta, de az emberségtől is megkövetelt testvériség szellemében, hanem a fizikai javak gazdag skáláján is, egyetemesen, mindannyiunk számára, az egész világon.

Ez az evangéliumi szegénység szellemének a szíve és lelke. Szentek, fenségesek, nagyok ennek a céljai: maga az ember, az ember nagysága,

lelki nagysága, emberségének nagysága, élet-nagysága, ami megragyogtatja a mindennapjait és reménységet nyújt a jövője felé. A mi számunkra, hívó emberek számára, ez a reménység beleolvad az Isteni Üzenet reménységébe — az emberhez. Mert mi nem akarunk kevesebbet az embernek, mint az ember önmagának akar; mi nem akarunk kevesebbet remélni, mint amennyit az ember remélni tud. Mi az isteni kegyelem erejében bízva, csak hozzá akarunk adni az ember reménységéhez, akaratahoz, nagyságához, minden értékéhez — az örök Isten végtelen gazdagságából, hiszen „úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte” (Ján. 3, 16.), aki azt mondotta magáról: „Én azért jöttem, hogy életük legyen és bőségben legyen” (Ján. 10, 10).

RÓNAY GYÖRGY VERSEI

UTAZÁS ITÁLIÁBAN

*Így is jó, hogy ez az öröm, bár későn,
osztályrészemül jutott.*

Goethe: Italienische Reise.

*Ejjel, lopva, mint a tolvaj,
úgy szökött meg. Félre gonddal,
társasággal, államüggyel:
függetlenség és derű kell
végre már —
Róma, Róma Délre vár!*

*Csattog, cseng az elhanyagoltó
éjszakában már a patkó.
Üdvözöllek, szép világ!
Mit viszünk az útra? Tollát
csak a költő, és a borz-zsák
mélyén Iphigéniát.*

*Diána papnője, légy te
szorgos életem vezére,
taníts nem beérni holmi
félíg-késszel, és a durva
márvány lelkét újton-újra
kicsiszolni,
hogy a nyers kőből kitéssék
végül a tökéletesség.*

*Ó, de mennyi munka, s élet
kell, míg a tökélyt eléred!
Mennyit kell bolyongni Észak*

*vak ködében,
kinok és vad
tévedések erdejében,
míg eloszlik a homály,
s Róma, Róma, Róma vár!*

*Róma, bőség,
ért gyümölcs, telt fény, erős ég,
dús tenyészet, ifjan ős nép,
klasszika!
könnyedségnek súlya, súlynak
könnyedsége — hadd viruljak
újja, Észak gót fia,
földeden, Itália!*

*Drága lányka,
ujjad alatt zeng a hárfa,
s mint egy új éden varázsa,
bűvöl el.
Forma hullámozó szabálya,
lélegzésed árapálya
átölel!
Ringass, jambus édes árja,
gátjaid közt boldogan
sikló tiszta, mély folyam!*

És a tenger? És Ulisszesz?
Alpok mögött ég a tisztes
polgár-élet Trója-vára,
és a gályá
eléri ma este még
a phajákok szigetét.

Ott kilép a csillogó
füvenyre messer Filippo;
foga alatt húsa harsog:
úgy harap szét egy narancsot,
s mosolyogva
nézi, hogy az élet orma
fényben áll.

Kezdődjék a Karnevál!

CHIESA NUOVA

Róma! barokk egyházak, ős romok, Ég Oltárának temploma és capitóliumi
farkasok!

macskák sütkéreznek a Fórumon, s körülöttük autók örvénye kavarog;

este a Via Venetón a nagyvilág buzog,
míg a Tiberis túlsó partján egykezdvűn ödöngnek a koldusok;

és ha leszáll a holdas éj, egy-két órányi csenddel,
mintha lábújjhegyen belopakodnék a paloták közé a tenger,

s a karcsú derekú habok ott táncolnának egész éjszakán át:
még álomban is hallani a forráskutak csobogását —

Róma! mióta utcáid rovom s köveiddel ismerkedem,
most érkeztem először haza benned, ezen az esős őszi reggelen,

ahogy beléptem a gyertyafényes homályba,
és megszólalt a kóruson fölöttem a Chiesa nuova orgonája.

Az óra éppen kilencet ütött;
gyerekcipők gyors kopogását hallgatta Néri Szent Fülöp,

és bizonyára mosolygott a kő alatt,
ahogy a két elkésett kisleány fürgén a helyére szaladt,

mert kezdődött a diákmise már. — Ó Chiesa nuova,
a nch'io sono romano, attól a pillanattól fogva,

hogy kitárult előttem ajtód, mely három százados, de új ma is még,
hogy legyen hova hazatérnem, és legyen honnan útrakelnem ismét,

Ó Casa, Ház, avitt és zsendülő, nova et vetera háza, Chiesa,
időtlen fundamentum, s homlokzat, mely az idő martaléka,

Ház, akit földmagasztal nyomora és gazdagsága megaláz,
kolosszeumok s thermák romjain szellős falú, Fuvalom rakta Ház,

kiben a Koldús Gyermekek született és fennen héjazott a Császár,
ki alázatodban vagy igazán nagy, nem amikor másokat megaláztál,

ó Ház, akiben Philippo virágzott, az Isten bölcs bolondja, kerge bölcse,
Ház, ki úgy vagy igazán biztonságban, ha biztonságod zára mind letörve,

halászoknak és pásztoroknak s a Mennydörgés Fiainak utóda,
mindnyájunk közös háza s otthona, Chiesa antica sempre nuova.

GOTIKA

Az utóbbi időben három neves műtörténész, *Hans Jantzen*, *Hans Sedlmayer* és az amerikai *Otto Simson* foglalkozott a gotika lényegének meghatározásával, *Paul Frankl* a princetoni egyetem professzora, a középkori építéset egyik legkiválóbb szakértője pedig 1960-ban megjelent *The Gothic* című nagy művében azokat a véleményeket és értékeléseket kíséri végig, melyekkel ez a művészet nyolc századon át találkozott. Egy rövid tanulmány keretében nem lehet célunk, hogy a különböző vélemények halmazából kirostáljuk, ami nem helytálló és összeállítsuk, ami maradó; sem az, hogy az eddig felmerült feltevések és elméletek számát egy újjal, lehetőleg meglepően eredetivel gyarapítsuk, hanem csak az, hogy megismerjük a gotika nyelvét, megtanuljuk olvasni kifejező formáit és ezen keresztül megértsük művészi mondanivalóját.

Célunk elérése érdekében nem elégedhetünk meg a francia katedrálisok vizsgálatával, mint az oly sokszor történik, hanem figyelembe kell vennünk ennek a stílusnak alakulását a különböző országokban és a változásokat, melyeken idők folyamán átment, hogy gazdagságában meglássuk a sokféleséget átható és éltető egységet. Amikor több vélemény hadakozik egymással, mint esetünkben is, tanácsos az alapokra visszamenni és először azokat tisztázni, hogy legyen mire építeni.

Az építésznek a művészi alakításhoz látszólag kevés eszköz áll rendelkezésre, de ez a szegényesnek látszó készlet annyi variációra ad lehetőséget, hogy azt évezredek találékonysága sem tudta kimeríteni. A templom esetében az építésznek a közös istentisztelet, esetleg ezzel kapcsolatban még a magánájtatosság céljára is megfelelő teret és keretet kell meghatároznia. E külvilágtól elkülönített tér három kiterjedésének méretezése, arányuk megállapítása, valamint e tér megvilágításának megoldása lesz elsőrendű feladata. A teret viszont a vele együttélő épülettest határozza meg. A tér és világításának alakítása, az épülettest belső és külső kiképzése, az építőanyag természetének figyelembevételével az a néhány elem, amiből az építészet hatása összeáll és meghatározza annak a világnek jellegét, melyet az ember formál magának. Ezért adja ez elemek vizsgálata az egyetlen megbízható kulcsot valamely építészeti stílus megértéséhez. Különösen érvényes ez a gotikára, melyben az alkotó lelkesültsége és a képzelet merészsége az anyag fölött diadalmaskodó mesterségbeli tudásnak gyakran oly remekléseiben ölt testet, melyeken csak iskolázott szem igazodik el.

A teher feloldása

A vertikalizmus, vagyis a magasság hangsúlyozása volt a középkori templomépítészet téralakításának vezérmotívuma. Ez a magasságnak felfokozását jelentette a szélességnél nagyobb méretűre, illetőleg a szélesség többszörösére. A magas főhajó lefödése boltozattal a teher és a tartóelemek kapcsolatának tisztázását tette szükségesé. Ennek a feladatnak újszerű megoldása az az alap, melyre a gotika épül. A megoldáshoz segített az arab építészet példája. Az arabok voltak abban az időben a haladás megcsodált képviselői. Tőlük vette át a nyugati építészet a csúcsívet, a boltozat bordás szerkezetét, a mérmű néven ismert kőrácsot, a lózsablakot és a kőkeretbe foglalt színes üveget, melynek művészetét az ólomkeret alkalmazásával fejlesztette tökéletessé.

E kölcsönvett elemek közül a csúcsívnek jutott a legfontosabb szerep a gotikus templomépítéssel kialakításában. A csúcsív önmagában még nem gótikus, csak a nyugati szellemiség tette azzá, melynek kifejezésére kiválóan alkalmasnak bizonyult. A román félkörív, bármily magasra emeljük, betetőzés, de ugyanakkor lezárás is, és így a kiegyensúlyozott nyugalom és harmónia benyomását kelti. A csúcsív ezzel szemben csupa dinamika és kifejezése nagyon változatos tud lenni. Ha a szöge nagy, tehát nyílása széles és hozzá még a földszintről indul, szigorúan lezárja a teret s hatása nyomasztó. Am ha keskeny nyílás felett emelkedik magasba, hatása felemelő. Csúcsa túlmutat önmagán és az imára összetett kéz áhítatának kifejezése tud lenni. Szerkezeti előnye pedig a félkörívvel szemben egyszerre világos lesz, ha meggondoljuk, hogy míg azonos magasság mellett a félkörív átmérője, tehát a félkörívvel összekötött két pont távolsága mindig egyező, addig a csúcsív összeköthet oly pontokat is, melyeknek távolsága egymástól eltérő, mert nyílása azonos magasság mellett különböző lehet.

A csúcsív szerkezeti alkalmazását előkészítette a román építészet birkozása a magasba emelt boltozattal. A fal, amely az ókeresztény bazilikában síma felületű volt mozaik vagy festett dísszel, most csupa erő és szigorú formába tömörített faltömeg. Erőt kifejező formák — szerepüknek megfelelően tagolt pillérek, féloszlopok, párkányok — fogják kemény rendbe az épülettést tartóelemeit. Ezekhez kötik faragott kőből rakott hevederek a boltozatot, melynek súlyos tömege biztonságosan nyugszik az erős falakon. A boltozat oldalnyomását segítik felfogni a mellékhajók feletti emporiumok és a tetőzetük alatt rejtőző negyedkörív támaszok. Azt a falsávot, melyet kívül a tetőzet takar, a templom belsejében triforium — rendszeren — hármass osztlású árkádoss keskeny folyósó — tagolja.

A fejlődésnek ezen a fokán hajtja végre a gotika nagy újítását: az épülettést a szerkezeti vázba tömöríti, amit a csúcsív és a bordás boltozat segítségével valósít meg. A boltozat hordozói a csúcsívben találkozó bordák: a bordák közeit falaszták ki oly módszerrel, melynek kielégítő rekonstrukcióját eddig nem sikerült megoldani. A csúcsíves borda meredekebb a félkörívesnél és a már egyébként is könnyebbé vált boltozatnak úgy függőleges, mint oldalnyomását a pillérekre váltja át. A csökkentett oldalnyomás azonban még mindig van annyira erős, hogy fölfogására a pilléreket kívülről megtámasztó dúcokat, úgynevezett támasztóíveket alkalmaznak, melyek az oldalnyomást a mellékhajók felett átvezetik az erős támasztó pillérekre. A mellékhajó fölött vonuló emporium így feleslegessé vált, szerepét átvették a támasztó ívek és pillérek, — a csúcsív mellett második fontos szerkezeti elemei a gotikának. A boltozatot tartó pillérek túlméretezésére sincs szükség, bár a karcsúnak látszó oszlopkötegek egyáltalában nem gyengék. Megszűnik a köztük lévő fal boltozatot alátámasztó szerepe is, úgyhogy helyét elfoglalhatja és térelhatárolásra csökkent feladatát nyugodtan átveheti a csúcsíves kökeretekkel mezőkre osztott és kőácsban tetőző színes ablak.

Üvegfa- lak

A nagy katedrálisok művészetében ezeknek a hatalmas színes ablakoknak ugyanolyan fontos szerepük van, mint annak a nagy technikai tudással felépített szerkezeti megoldásnak, mely alkalmazásukat lehetővé teszi. Tulajdonképpen nem is ablakok, nem falnyílások, hanem színes üvegfa-
lak, amint azt legfeltűnőbben a párisi Sainte Chapelle példája mutatja.

Az anyagában festett üveg ragyogó színekre bontja a napfényt, és egy földöntúli titkokban gazdag valóság igézetével telíti a templomnak külső világtól elválasztott, belső terét. Ebben a színekkel telített félhomályban él igazán a katedrális. Hogy ez a megállapítás mennyire fedí a valóságot, szinte kézzelfoghatóan igazolja az a meglepetés, amit akkor érez az ember, amikor olyan gotikus templomot látogat meg, amelyben, mint pl. a haarleemi Sz. Bavo templomban a hatalmas színes ablakokat közönséges átlátszó üvegezéssel cserélték fel a reformáció idején. A faragott kövekből emelt épület élettelen csontváznak hat, a túlvilágított belső tér hangulata pedig semmit sem különbözik a profán külső világtól.

Visszatérve az épülettetthez, ismét a románnal való összehasonlítás világítja meg legegyszerűbben a gotika természetét. A román építészetben is megfigyelhetjük a formák differenciálódását. Ez a gazdagodás a részletekben nem bontotta meg viszont az épülettet tömegének tömörszerű hatását, csak díszítette azt, a terhet tartó elemek erejét pedig kiemelte, finomabbá, de egyben keményebbé és acélosabbá tette. A gotika szellemének teljes érvényesülése ezzel szemben a tömeg súlyát az erő játékvá oldotta fel, a teherhordó erő kifejezését magasba törő lendületté alakította át. Az épület szerkezeti elemeit is a szépség és finomság hordozóivá tette. A román építész az épülettet tömbjellegű és erejét megszóllaltató plasztikus, domború formákat alkotott. A gotika viszont szinte meglevenítette ezt a testet, finomra faragott, lehetőleg hornyolt és éles ékeket adó formáival, valamint a mozgást kifejező vonalak játékvá. A román dombok örökkévalóságot hordozó szilárdsága és imádásra készítő méltósága a gotikában helyet ad a magasba vágyó bensőséges áhitatnak.

Tévedés volt azt hinni, hogy ez a lendület a vázszerkezet alkalmazásával már adva van. A senlisi katedrális például előbb alkalmazta a vázszerkezetet, de művészi lehetőségét nem használta ki, és ezért joggal nem ettől, csak St. Denis szentélyétől számítják a teljes értékű gotika megszületését. Nemcsak a technikai remeklés miatt, hanem ama többlet miatt is, ahogyan a vallásos ihlettség a művészi formán keresztül szól hozzánk. Ahogyan a szentélyzáró árkádok és színes ablakok koszorúja körülveszi, körülragyogja az oltárt, és a boltozat föléje hajol, abban oly áhitat van, hogy az csak a legszentebb titok jelenlétének hitével érthető. Korunk vázépítészetével kapcsolatban hasonló a helyzet: a tudományos számítás alapuló vasbeton technikához még a zseniális Nervihez hasonló művészek meglátására van szükség, hogy létrejöhessen az anyag törvényeivel összhangot tartó művészi forma.

A tapasztalat művészete

A gotikus kor építész nem elméleti számítások alapján, hanem hosszú gyakorlatban kiművelt műhelytechnikával épített. A kifejező formákat vésővel faragta ki a kőből, úgyhogy a gotikus építészetet nyugodtan nevezhetnénk a kőfaragás művészetének is. A fejlődés irányát meghatározó elv természetesen a magasba törő lendület kifejezésének minél teljesebb és tisztább érvényesülése volt. A pillérek tagozása egyre gazdagabb. A rajtuk feljutó fél és háromnegyed oszlopok egyre nyúlánkabbak. Mögöttük szinte eltűnik a pillér magja. Az oszlopfő csak emléke elődjének. A fejlődés végső fokán teljesen eltűnik, hogy a szem fennakadás nélkül követhesse a pillér magasbatoró vonalait s élvezhesse, mint ágazik az szét acélos rugalmasságú bordákba a boltozat felfogására. Az így szinte életrekeltett kő természetesen nem elégedett meg az elvont geometriai for-

mákkal, hanem szobrokban és díszítményekben magára öltötte a szerves élet formáinak szépségét is. Az a példátlan gazdagságú szobrászati dísz tehát, amely a katedrális, főleg a főhomlokzatot ékesíti, logikus folyománya és betetőzése az építészeti formák alakításában érvényesülő művészi tendenciának.

A lelket felemelő áhitat tökéletes kifejezésének, melyről fentebb szoltunk, a templom külsején is megfelel az a magasba törekvés, amelynek minden nehézség felett diadalmaskodó győzelmét messze földre látszóan hirdeti a katedrális. Ennek a nehéz feladatnak a megoldásában nem kisebb remeklést kell látnunk, mint a belső kimunkálásában. Arról a feladatról van szó, hogy az önmagában egyáltalán nem rokonszenves támasztőrendszer a művészi kifejezés eszközévé kell emelni, az épülettest hatalmas tömegének nyomasztó súlyát a magasbatoró lendülettel feledtetni, a kőből a virágbabomló élet gazdag szépségét elővarázsolni. Ha a katedrálisok támasztőrendszerét szemléljük, szinte nehéz arra gondolnunk, hogy a támasztó ívek és pillérek segítségével szüksége van a felmagasodó templomnak, mert az az érzésünk, hogy az széles alapról elindulva és valami belső erőtlől hajtva lépcsőzetesen emelkedik egyre magasabbra, végül a főhajó tetőzetében tör az ég felé. (Az épülettest tagozatlan, bástyaerejű lábazatból elinduló s lépcsőzetesen felfelé törő ritmusát élvezhetjük a győri székesegyház déli oldalához épített Héderváry kápolna külsején, az építészeti forma gotikus alakításának e remekén.) A támasztópillérek, mint testőrök állják körül a kiemelkedő főhajót és a mellékhajókat áthidalva támasztóíveikkel csatlakoznak felemelkedéséhez. Feladatukat ünnepélyesen végzik. Tetejükre szilárdságukat felfokozó nehezekül kapják a fialénak nevezett kis tornyokat, vagy baldachinokat. De oly könnyed kiképzésben, mintha csak azért volnának, hogy csúcsaikkal a magasságot keressék, illetőleg szentek szobrai emeljék magasra. A támasztó ívek is sokszor úgy töltik be segítő szerepüket, mintha részt kérnének a magasbaemelkedés ünnepéből, azért testük széphajlatú ívre épül és áttört dísz teszi könnyebbé.

A támasztó pillér be tudja tölteni szerepét akkor is, ha tömege fölfelé haladva lépcsőzetesen csökken. Támasztó ív nélkül közvetlen falerősítésű alkalmazva felső végével a fal felületébe olvad. A jó építés ebbe a lépcsőzetes csökkenésbe is ritmust tud vinni és a magasba vivő lendület kifejezőjévé tudja azt avatni. Könnyen megfigyelhető ez a katolikusnak épült, de azután hamarosan a reformátusok birtokába átment nyírbátori Báthori templom. A másik — minorita — templom tervezőjének kezében ugyanezen elemek a fal szilárdságának eszközei ugyan, de művészi szempontból semmitmondóak.

Hasonló megfigyelés vezet bennünket annak megállapítására, mily egyszerű eszközökkel érik el a gotikus építészet mesterei csodálatos gazdagságú főhomlokzataik lenyűgöző hatását.

Messzelátso büszke tornyaik kiképzésében nagy szerepet játszanak a támasztópillérek, akár az egyenletesen felemelkedő típust nézzük, melynek egyik leghíresebb képviselője a mechelni székesegyház tornya, akár a toronysisakban végződő merész építészeti megoldásokat. Kiválónál kiválóbb képviselői közül elég legyen megemlíteni a freiburgi székesegyház klasszikus világossággal megformált tornyát, az antwerpeni székesegyház tornyának befutó részében a merészen gazdag tagoltságot, végül a bécsi Sz. István dóm tornyán azt a páratlan leleményt, mellyel az építész a hatalmas alaptól induló torony tömbjét folyamatosan átvezeti a könnyedén magasba szökkenő csúcsba. A kiképzés alapja a támasztópil-

lérek alkalmazása. A négyzetes alapon emelkedő oldalfalakat a sarkokon támasztópillérek fogják közre és kísérik fölfelé lépcsőzetesen fogyatkozva egészen a harangházig, amely már nyolcszögletes. A négyzetes és nyolcszögletes toronyrész közt az átmenetet úgy teszik zökkenőmentessé, hogy a négyzet sarkaira fiálét állítanak. A harangházat azután betetőzi a toronysisak, melynek élein a küsző levelek lüktető mozgása keresi a csúcsot, ahol a keresztrózsában nyugszik el. A vastos támasztópillérek felületét vakárkádok díszítik, esetleg baldachinos fülkéket is képeznek ki bennük szobrok befogadására.

A díszítés gazdagsága

A támasztópillérek szerepének megvilágítása a tornyok felépítésében előkészítőül szolgálhat arra, hogy a nagy katedrálisok hatalmas kéttornyú homlokzatának gazdag kiképzésében is eligazodjunk. Itt is szerepelnek a támasztópillérek, ami első pillanatra szembetűnő pl. a párisi Notre Dame homlokzatán, de ott vannak szinte elvárásolt formában a reimsi katedrális csodálatos homlokzatán is. Ez cseppet sem meglepő, hisz a falat erősítő támasztópillér szerepének megfelelően szinte felkínálkozik a vertikálizmus, a magasbatorést kifejező formák kiképzésére és hordozására. S a kéttornyú homlokzat rendeltetése sem más, mint a hatalmas épülettest magasbatorő lendületének összefoglalása. Szinte azt lehetne mondani, hogy a homlokzat a templom arca, melyről lelke a világba ragyog.

Ez a lendület talán a reimsi székesegyház homlokzatán találta meg leghatásosabb ünnepi kifejezését. A homlokzat függőleges tagozásában itt is a támasztópilléreken van a hangsúly. Ezek fogják közre a földszinten a hármás főbejáratot, melynek ötlépcsős béléte a tömör sarkokkal együtt minden súlyt elbíró alapjául szolgál a homlokzat hatalmas területű tömegének. Ez már lényegesen könnyebb és nyúlánkabb az alapnál, közepét a nagy rózsablak tölti ki. Erre következik a pártaként ható nyúlánk baldachinos királyszobrával. Ez az egész homlokzaton megszakítás nélkül áthaladó galéria zártságával a szem számára elegendő alapul szolgál a két oldalt magasba szökő harangháznak, melyen már az ide felemelkedő támasztópillérek teste is teljesen áttört művű.

A szerkezeti vázba sűrített finom faragású építészeti motívumok díszével eltakart épülettest a gotika jellemzője. Az ily katedrálisok világától különül el látszólag Albi katedrális, amely bátyyszerűen kemény falaival inkább erőd, mint templom benyomását kelti. De tulajdonképpen itt is a gotikus építészet szelleme érvényesül. Tagozatlan síkban magasra törő falainak lendületét nem akasztja meg horizontális elem — tetőpárkánya is úkeletű — tornya pedig fellegrvarként szédítő magasból figyel a messze tájat. Az épület tömörszerű egységének megbontását úgy kerüli el az építész, hogy mellékhajók helyett azonos magasságú kápolnák koszorúja fogja közre a főhajót. A kápolnákat választó, a főhajó tengelyére haránt álló falak fogják fel támasztóívek helyett a főhajó boltozatának oldalnyomását (ugyanazt a megoldást alkalmazza később a barokk) s adják át a félhenger alakúra kiképzett, vékony toronyként ható támasztópilléreknek, melyek sűrű állásukkal egyrészt felfokozzák a fal erejét, másrészt a felfelé törekvős energiájával telítik. A szigorú, zárt egységbe formált falban valóságos szenzációként hatnak a karcsú ablakok filigrán kökereteikkel. A kívül csupa erő épület belsejében a legkönnyedebbet gazdag dekorációt őrzi. Szentélyfalának díszét akár arab művész tervezhetné volna, áttört művű arkádjainak, valamint a szentély és hajó közé emelt

karzat faragványainak gazdagságát leírni egyszerűen lehetetlen. Mindez már az arab művészet közelségére vall, akárcsak a portugáliai Batalha kolostorának végleteleg fokozott gazdagságú köcsipkéi.

Angol és német gotika

A dekoratív elemek kiemelésével kapcsolatban szólhatunk az angol gotikáról. Az angolok nem veték át teljesen a francia gotika támasztóíveknek és pilléreknél szerepén alapuló szerkesztésmódját, bár támasztóívekkel és pillérekkel náluk is találkozunk. Mintha idegen lett volna náluk a magasság szertelen ostromlása, azért még az oly magas belső térben is, mint Ely katedrálisáé, az előkelően ünnepi nyugalom uralkodik, ami talán annak köszönhető, hogy a mennyezet egyszerűen lefödi a teret és egyáltalában nem akarja a magasbatörés illúzióját kelteni. Van ugyan néhány példa arra is, hogy az építető király kívánságára francia mintát vettek irányadónak, mint a Westminster apátsági templomban, de általában kitartottak a hagyományok mellett. A biztonság értékesebb szemükben, mint a merészség; a nyugalom, mint a lendület. Ezért a felfelé mutató elemek vertikálisát mindig kiegyensúlyozzák a horizontálissal, ami annyira megy, hogy a boltozat tetején középpüzt végighaladó vízszintes bordával zárják le a boltozatbordák felfelé ívelését. A horizontalizmus nemcsak a hosszan elnyúló épületek benyomásában uralkodik — Winchester katedrális 165 méter hosszú, s ez a hagyomány még az új Westminster katedrálisban is érvényesül — hanem a főhomlokzaton is szinte túlzott hangsúlyt kap, mintha csak tudatosan különülne el a magasba lendülő francia homlokzatoktól. (Lincoln, Wells, Exeter).

Amennyire határozottan ellene mondanak minden merész szertelenségnek, annyira értékelik az építészeti elemeknek azt a finomságát, melyet a franciák a magasbatörő lendület érdekében munkáltak ki. Az eredmény természetesen egészen más lett, amit leglisztábban talán Exeter katedrálisában figyelhetünk meg. Az oszlopkötegekből álló gazdag tagozású pillérek semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy szigorúan megmaradnak tartó szerepükben s azon túlmenően nem törekednek a magasba. Szerény oszlopfővel határolják el magukat az összekötő gazdag és finom profilozású árkádoktól. Oly sűrűen borítják a vékony bordák, hogy keresni kell közöttük a boltozatot, amit tartanak. A benyomás felülmúlhatatlan nyugalom és ünnepélyesség.

A karcsú oszlopelemek halmozása is a finomságért van, nem szerkezeti követelmény. Szinte nem tudnak betelni a boltozatbordák játékával, melynek természetesen nem sok a szerkezeti jelentősége, annál nagyobb diszítő szerepe. Az egy oszlopról tölcser alakban a boltozat szétáradó finom hajlatú bordák, a hálós csillag, legyező s végül alácsüngő boltozatborda díszek — sokszor fából faragva — a domborművekkel ékes zárókövek, a színes ablakok kőrácsfogalatai, nemcsak az angol faragómesterek határtalan találékonyságát és bravúros technikai tudását mutatják, hanem az építészeti motívumokkal játszó, faragott dísznek azt a elburjánzását is, amely „flamboyant” (lángoló) néven a kontinensen is elterjedt és jellegzetes vonása lett a gotika végső stádiumának.

Az angolok is nagyra értékelték és szépségükért bőven alkalmazták a színes ablakokat. A yorki katedrális színes ablakainak felülete kb. 2000 négyzetméter, ugyanakkora, mint a monreali katedrális mozaikjaié. Nagy szerep jut a színes ablaknak az angol gotika fejlődésének betetőzésében, a perpendicular (függőleges) stílusban, amely a gloucesteri katedrális

szentélyének újjáépítésében jelenik meg 1340 körül, úgyszólván egyik napról a másikra. A csücsív jelentősége lecsökken, csak a merőleges érvényesül. A templom belseje tágas teremmé alakul, amely fölé legyezőbordázattal díszített boltozat borul. Ennek a boltozatnak keresztmetszete egészen tompaszögű csücsív — a windsori Sz. György kápolnában majdnem kosárv — az egyes zárófal merőleges és vízszintes vonalakból alkotott kőrácsba foglalt színes ablak, melynek hatalmas felületén éppenhogycsak mutatkozik a csücsív emléke. Az üveg már nem tüzes, mély színekkel kelt misztikus hatást, hanem szelíd ezüstös fényt áraszt. A boltozat enyhe hajlatának megfelelően a magas és meredek nyeregvető is a síkból alig kiemelkedő tetőnek ad helyet. Az épülettést formaelemeiben elfinomodva tovább él még a gotika, a gazdag díszű mennyezet és a stallumokat elborító faragványok tovább viszik a műhelyagyományokat, de a téralkotás már egészen más, egységesebb és áttekinthetőbb, mint a bazilika hagyományain építő megelőző századokban.

Hasonló eredményre jutott a német gotika is. Kerek száz évvel St. Denis után kezdték építeni a kölni dómot 1232-ben szentelték fel szentélyét — amikor már Amienst vehették mintának. De a vele majdnem egy időben (1235-től 1283.) épült s legelőbb befejezett nagy német gotikus templom, a Sz. Erzsébet tiszteletére épült marburgi dóm már csarnoktemplom, melynek mellékhajói magasságban a főhajóval egyenlők, s így a főhajó boltozatának oldal-nyomását ellensúlyozzák. Támasztóivekre tehát nincs szükség, a támasztópillérek szerepe a külső falak megerősítésére szorítkozik. E támpilléreknek lépcsőzetes kiképzésével nagyszerű hatást tudnak elérni a templom külsejének alakításában, főleg a német gotika külön büszkeségének, az ún. Backstein-gotikának téglával dolgozó építészeti.

Ennél sokkal fontosabb a belső tér átalakulása, amit a csarnoktemplom hozott magával, és ennek kihatása a templomfalak belső alakítására is. A magasság továbbra is fontos tényező a térhatásban, de újként jelentkezik mellette a tágasság. A tágas térben a tartópillérek most már nemcsak a boltozatot támasztják alá, soraikkal nemcsak egy irányt hangsúlyoznak, hanem a minden irányban kiterjedő térbe visznek ritmust, életet. Ez pedig nemcsak az oly kimagasló mesterművekben érvényesül, mint a soest-i Szűz Mária-templom, vagy a nürnbergi Sz. Lőrinc és Sz. Sebaldus templomok szentélycsarnoka, hanem a brassói fekete templom szentélyének is ez adja meg varázsát. Hogy pedig az építészek mennyire tudatában voltak az ilyen hatásoknak, arra nagyszerű példa a salzburgi Ferences templom szentélycsarnokában a templom belsejének főtengelyében az oltár elé állított oszlop. A fő- és mellékhajók magasságkülönbségének megszűntével elesnek a felépítményben a különböző magasság-szintek, a teret bezáró fal egyenletesen emelkedik fel. Benne az ablakok, melyeknek magassága szédítő méretű tud lenni — az aacheni székesegyház szentélyablakai 27 m magasak — a lábazattól a boltozatig nyúlhatnak fel. Ez teszi az ilyen típusú szentélyek hatását meghatóan imádságossá és ünnepélyessé, különösen ha az ablakok eredeti állapotban maradtak fenn, mint az erfurti dóm szentélyében.

Világosodó ablakok

Egyébként a színes ablakok a fejlődés során veszítenek mély tónusukból, megvilágosodnak, ami a belső tér tágasságának érvényesüléséhez szükséges is. A misztikus homály varázsát felváltja a fény miszti-

kája. Gyönyörű példáját látjuk ennek a nyírbátori Báthori templomban. Ennek az építészeti gyöngynek mestere a legegyszerűbb eszközökkel, csupán a kristálytisza arányokkal alakítja ki úgy a templom külsejének mint belsejének lelket felemelő kifejezését. Megvilágítást csak a déli fal szentély felé eső részén ad, remek kőrácsos keskeny ablakokon át. A szentély fala zárt, úgyhogy fényforrás nem tűnik szemünkbe, csak azt érezzük, hogy a lecsökkenő napfény a fehér falakról visszaverődve át- és átjárja a templom belsejét és ebben a szelíd fényben a tér lelke él.

Előfordul még a magasságnak oly öncélú túlajtása, mint a landshuti Sz. Márton templom merészen karcsú pilléreivel, de az irányzat inkább a magasság némi csökkentése a szélességhez viszonyítva, hogy a boltozat-bordák játéka is fokozottabban érvényesülhessen az építészeti hatásban. Ezek a boltozatot játékos kombinációk hálózataival elborító bordák szerkezeti elemekből díszítő formákká finomodtak s faloszlopokról, a falból vagy a pillérek oldalpajzáiból kiálló konzolokról szaladnak fel és ágaznak szét díszíteni a boltozatot. Remeknél remekebb példáit találjuk e szellemesen szerkesztett bordázatdísznek az osztrák gotikában, s előkelő finomságával nem marad el mögöttük az ismételten említett nyírbátori templom sem.

A német gotikának jellemzője az elmondottakon kívül a tartózkodás a szertelenségtől, a szigorú fegyelmezettség és rendszeresség, azonkívül a szabatos megmunkálás, ami különösen bámulatbaejtő pl. a téglából rakott pillérek éleinek finom kimunkálásában. A megmunkálásnak ez a sajátossága, pontossága és finomsága különösen érvényesül a cisztercita templomokon. Szt. Bernát, a rend alapítója, a minden korban megtalálható és az egyház művészetére is kiható szigorú aszketikus irányzatnak volt képviselője. Rendjét szigorúan kötelezte az építkezésben a szerényebb méretezésre és a pompát kerülő egyszerűsége. A rend templomai ennek megfelelően kiválnak mértéktartó jó ízlésükkel és a megmunkálás tökéletességével. Nem meglepő tehát, hogy egyszerűséget, és kiváló technikai tudást nagyra értékelő korunk szemében az altenbergi templom a gotika gyöngyének számít, a doberani kolostor temploma pedig a téglaeépítészet remeke.

A gotika jellemzésében az építészet formai hatástényezőinek ismertetésére szorítkoztunk és nem vettük figyelembe sem azt a szimbolikát, amely ez építészetben szerepel, sem azt az ikonologiai gazdagságot, amellyel a gotikus templom szobrászati és építészeti díszében találkozunk. Az elsőt azért nem, mert a szimbólika olyan gondolati elem, melynek az építészeti forma művészi kimunkálásában, főként pedig esztétikai hatásában alig van szerepe. A másikat pedig egyrészt azért nem, mert a katedrális festészeti és különösen szobrászati dísze a középkor egész világképét, vallási és profán elemeivel együtt felöleli és azért tematikájánál fogva — mint Emile Male klasszikus munkái mutatják — a középkor megismerésének kincsesbányája ugyan, de gazdagsága miatt még vázlatos ismertetése sem illeszthető bele egy tanulmány keretébe; másrészt arra kívántunk elsősorban rámutatni, mennyire tudatosan kezelték a középkor mesterei a művészi hatás formai elemeit.

A „gotikus gondolat”

Ez a megállapításunk szembehelyezkedik azzal az általánosan vallott felfogással, mintha a középkor embere és művésze — akárcsak a barlanglakók festője — egyedül a mű vallási vonatkozását, illetőleg jelentését látta

volna, de a mi esztétikai értékelésünk idegen lett volna számára. Téves voltának megvilágítására hadd álljon itt egy középkori és egy mai megnyilatkozás, melyeknek illetékességéhez kétség nem fér. Az egyik Suger-től, St. Denis apátjától származik, aki a színes ablakokkal kapcsolatban lelkesedve ír a szentélyt körülvevő kápolnakoszorúról, melynek megszakítatlan során keresztül „a szentély megtelik az igen szent ablakok csodálatos fényével.” Mint a léleknek az isteni kegyelem fényében, szinte úgy kell a templom belsejének is megdicsőülnie a színes ablakok ragyogásától. Művészi élményét pedig így írja le: „Ha Isten házában a sokszínű diágakó szépsége által keltett öröm feledteti velem a külső világ gondjait... úgy tűnik nekem, mintha a világmindenség oly táján volnék, amilyen sem a sáros földön, sem a tisztaságos mennyben nem található.” Középkori nyelven tehát ugyanazt a művészi élményt írja le, amiről Ferenczy Béni mai nyelven így számol be Chartres-al kapcsolatban: „Mikor az ember bent állt a szédítően magas templomhajóban és a színes üvegablakokon szűrődő, túlvilági fény a sötétséget olyan színekbe mártja, ahol a türkiz, a sötétkék zafir, a rubin, az arany, a gyémánt sötéten sziporkázó kékesfehérje váltakoznak, minden élni látszik, megelevenedik, megtelik egy magasabbrendű élettel. A béke, a nyugalom világa ez.”

Hasonlóan ellenmondás és gondolkodás nélkül elfogadott vélemény, hogy a középkori ember számára csak a túlvilágnak van értéke, s azért művészetében a földi dolgok csak mint az égiek jelképei szerepelhetnek, ezért művészete is elvont, a természet megfigyelése hiányzik belőle. Ez a téves felfogás tulajdonképpen egy másik tévedésben gyökerezik, abban, hogy a művészet természetutánczás. Fölösleges azt is bizonyítani, hogy a természet másolásától elvonatkozott, ún. stilizált művészet mesterei kitűnő és mélyebbrelátó megfigyelői voltak a természetnek, mint a felszínen fennakadó naturalisták. A gotikával kapcsolatban a valóság az, hogy művészet a nagy művészeti hagyományok ápolása mellett a körülöttük zajló életet és természeti világot figyelték meg s azt vitték be a templomba is. A katedrális magában hordja korának világképét. Hogy ez tematikában mennyire megy, arra csak egy példát említek: Exeter katedrálisában a boltozat egyik zárókövének faragott díszé a malacait szoptató kocát ábrázolja, olyan megfigyelésen alapuló hitelességgel, hogy abban a sertésstenyészto szakember is kedvét lelhetné. Aki pedig megfigyeli milyen találékonysággal merítik a gotika művészei motívumaikat a természetből, az oszlopfők, konzolok és zárókövek díszítéséhez és általában az ornamentikához, annak nem kell külön bizonyítani, hogy a természet szépségeit állítólag felfedező reneszánsz, amúgy oly forradalmi újdonságként szokás ünnepelni Assisi szentjének gyönyörű Naphimnuszában, a francia gotikából indult el hódító útjára az európai művészetben.

Az egyház művészetében ez az áramlat természetesen valami újat jelentett: a vallásos lelket jellegének eltolódását a világ emberfölötti Urát imádó hódolatról az Isten utáni vágyódásra, az emberközelséget valószínűsítő és köztünk élő megtestesült Isten, az istenember Krisztus kultuszára, annak minden örömet adó édes érzelmére és áhitatára.

A gotikus téralkotás végső stádiumában oly egységes tér felé törekedett, melyben a magasság és tágasság közt a feszültség csökkent, a magasság hangsúlyozása mérséklődött. Ez a tendencia érvényesül az olasz gotikában is, melyről pár szóban szintén meg kell emlékeznünk. Az eredmény itt is a bazilikális térszerkesztés kötöttségének fellazulása volt. Az olasz építészet hagyományai sokkal erősebbek voltak, hogysem egy idegen eredetű építészet meghonosodhatott volna náluk, de ennek ellenére

a kor törekvései lényegükben ott is érvényesültek. És pedig nem a milánói székesegyházban, amely minden nagyszerűsége ellenére eltévedt idegen ebben a világban, hanem a firenzei dómban és a bolognai S. Petronióban, hogy csak a legnagyobb szabású építészeti elgondolásokat említsük. Különösen a S. Petronió egyike azon kevés olasz templomoknak, ahol a magasbatorító lendület oly fölényes erővel érvényesül, hogy e tekintetben méltóan sorakozik nyugati társaihoz. Kár, hogy ez a grandiózus terv csak részben készülhetett el. Méltóan csatlakozik e két hatalmas alkotás mellé harmadiknak a ferencesek firenzei Santa Croce temploma, melynek hatalmas tere nemes egyszerűséggel és harmóniával van egységbe foglalva, s ahol a csúcsívnek csak a szentély ablakaiban van díszítő szerepe, az építészeti hatásban már a vízszintes elem az uralkodó.

A nagy nyugati katedrálisok gazdag főhomlokzat kiképzésének megfelelője Itáliában e homlokzat csipkeszerűen finom márványburkolata, ahol teljesen el is készült, mint a firenzei Santa Maria del Fioren, továbbá a sienai és orivietói székesegyházon. Az utóbbi nyilvánvalóan a párisi Notre Dame homlokzatát veszi mintául és így tanulságosan mutatja, milyen a francia gotika építészeti nyelve olaszra fordítva. Különben a nyugati gotika díszítő elemeinek finom részletekbe menő gazdagságára gondolva, elég csak Andrea Orcogna Orsanmichele-beli tabernáculumára utalni, hogy világosan álljon előttünk, mennyire párhuzamosan halad az olasz művészet a nyugatival az érzelmekkel telített vallásosság kifejezésében. Gotikus a szépségnek az az áhítata is, mely a trecento művészetét a zsendülő tavaszéhoz hasonló varázssal tölti el.

A sötétnek mondott középkor művészete így tükrözi a hit fényében látott élet és világ szépségét. Számunkra nem csekély biztatást jelent, hogy korunk nemcsak a régihez méltó új formában tudta feltámasztani a coventry-i katedrális, hanem — ami sokkal több — a mai világ egyik legnagyobb építész, Pier Nervi az ausztráliai New Norciában olyan templomot épített, mely a gotikus katedrálisok magashavágyó lendületét és áhítatát a legmodernebb építészeti technikából levezetett formákkal fejezi ki.

TAVASZI-HÍVOGATÓ

*Sorakozz fürgén kedves kankalín
Falunk szelíd hajlatú dombjain!*

*Már emberekkel telik a határ.
Mind csak a te into zászlódra vár,*

*Hogy a derült dülölkön szerteszét
Földbe eressze a pihent ekét.*

*Te reményt ragyogsz aranyló virág,
Hogy folyvást szebb lesz ez az új világ.*

*Kivált, ha ember is segít neki
Régi bűját, baját felejtetni.*

*S azon fárad minden kemény tenyér,
Hogy áldást hozzon a dúsabb kenyér.*

Ősz Iván

KOC SIS LÁSZLÓ KÖLTŐI ÚTJA

Pécsett, a székesegyház tövében, a püspöki palota dísztelenebb, keleti szárnyában él Kocsis László. Azok között a falak közt tölti napjait, ahol hajdanában Babits Mihály anyai nagyapjának testvére, Kelemen László kanonok és várplébános lakott, akinél Babits pécsi diákkorában többször megfordult s akiről később az „Anyám nagybátyja, régi pap, — lilaszín övvel, kanonok...” — kezdetű szép versét írta. A Babits-rokon Kelemen László, a híres könyvgyűjtő és irodalombarát kanonok utóda, a székesegyház nemrég nyugalomba vonult plébánosa — maga költő. Eddig nyolc verseskötete, egy elbeszélés-gyűjteménye jelent meg, s két verseskötetben társszerzőkkel közösen szerepelt. Mivel az immár hetedik évtizedében járó Kocsis Lászlónak legutóbbi könyvét több mint két évtizede adta ki a Szent István Társulat, s azóta is jócskán eljárt az idő, hogy folyóirat — legutóbb éppen a Vigilia — publikálta írását, a mai olvasó számára szinte „felfedezésként” hat, ha valahol róla hall vagy olvas. Pedig hajdanán a legkülönbözőbb folyóiratok közölték szívesen verseit, s nem jelent meg kötete anélkül, hogy ne foglalkozott volna vele érdemben és elismeréssel a kortársi kritika. Költészetét egy-egy könyve megjelenése kapcsán — többek között — *Brisits* Frigyes, *Gyergyai* Albert, *Rónay* György és *Weöres* Sándor méltatták.

Kocsis László költészete a magyar lírának abba a vonulatába tartozik, amelyet *Sík* Sándor és *Harsányi* Lajos neve jelez. Nemcsak az fűzi hozzájuk, hogy ő is pap-költő, az irodalmi vizsgálódás számára ez egyébként is másodrendű kérdés. Ahhoz, hogy egy költészetről, mint katolikus irodalomról beszélhessünk, elsősorban irodalomnak kell lennie. Az élmény, az indítás, a szemlélet rokonítja velük, s a közös törekvés a magyar vallásos költészet megújítására. Kocsis Sík Sándornál két évvel, Harsányinál pedig nyolccal fiatalabb, s ha ehhez hozzászámítjuk, hogy az ő „kifutási idejük” rövidebb volt, mint a vidékről indult Kocsis Lászlónak (Sík Sándorról már 1910-ben kritikát közölt a Nyugat), akkor megértjük, hogy Kocsis számára Sík és Harsányi költészete erősítő példát is jelenthetett. Kocsis első önálló kötetét, a *Kolostori csendet* (1917) Harsányi Lajos a róla írt cikkében az azonos célokért küzdő pályatárs szeretetével s mint a modern vallásos költészet újabb értékes darabját üdvözölte: „Vallásos költészetünknek kedves szenzációja van. Egy kis verseskötet jelent meg a fenti címmel, amelyben ragyogó nyelven, ódon szépségek kincsével megrakottan, aranyos pírban úszó fellegek enyhe hangulata közt megjelent a szép kolostori élet bájos költészete...”

A mai olvasó számára nehéz elképzelni azt az időt, azoknak az éveknek az irodalmi „éghajlatát”, amikor Kocsis első önálló verseskötete megjelent. Mit tehetett egy költő a század első évtizedeiben, ha pap volt? S különösen akkor, ha vidéken élt? A pályakezdés nehézségeit akkor értjük meg igazán, ha arra gondolunk, hogy a kor úgynevezett katolikus közvéleménye legalább annyira idegenül állt szembe a java irodalommal, az értékes költészettel, mint ahogy például a Nyugat köre értetlenül fogadta egy pap-költő jelentkezését, a vallásos élményvilág költői értékű megszólaltatását. (A Sík Sándorról írt Karinthy-kritika — igazságaival együtt — példa erre.) Katolikus irodalmon — ha egyáltalán helyes e kifejezést használni — kölcsönösen valami sekrestyeszagú irodalmat, szívképző olvasmányok tárárt értették, bidermeier hangulatok, az érzések szí-

rupcs-cukrozott kifejezését, az almanach líra fonnyadt virágainak ápolását. Annak, aki pap volt és verset írt, s a versben a maga katolikumának a mélyebb és teljesebb kifejezését kereste, elsősorban ezzel a köztudattal, a „fehér irodalom” nyomasztó szürkeségével, a katolikus közgondolkodás szűk igényeivel és a java irodalom merev elutasításával kellett megküzdenie.

Kocsis László elsősorban ebben az értelemben társa Sík Sándornak és Harsányinak — a modern vallásos líra újjászületésére való törekvésük rokonságában —, másfelől azonban maga is önálló mondanivalójú, sajátos hangú költő, aki — ha a múltból keresünk példát — talán leginkább a felvilágosodás kora papköltőivel, *Anyossal*, *Verseghyvel* rokonítható, ha pedig a kortárs magyar lírára gondolunk, akkor pályája első évtizedeiben — hangban! — leginkább *Kosztolányival*, *Juhász Gyulával*, később pedig *Erdélyivel* és a népiekkel tartja a kapcsolatot. Költészetének Sík és Harsányi hangjától elütő vonásaira már a kortárs kritika is rámutatott. Brisits Frigyes írja 1925-ben, az *Arany ampolna* megjelentése kapcsán: Kocsis „egészen önálló, más stílus egyéniségnek mutatkozik, mint a katolikus líra többi képviselői. Nincs meg benne az a dús ornamentális pompa, amely Harsányi Lajost jellemzi. Sík Sándor hűvöletes temperamentumának nagyszerű sodrát is hiába keressük nála... Kocsis László költészetében szinte bűvölő önállósággal emelkedik uralkodó vonássá a vers-, a ritmushangulat.”

Ha Kocsis lírájának karakterizáló vonásait, meghatározó jegyeit keressük, nem annyira verseiből, sokkal inkább egyetlen prózai kötetéből, az 1921-ben megjelent *Bot Gergely rekviemje* elbeszéléseiből olvashatjuk ki őket. Kocsis lírájának már az is egyik sajátossága, hogy pályája első két évtizedében írt versei sokkal személytelenebbek, mint prózai írásai; ezekben a novellákban — a műfaj törvényei ellenére — sokkal erőteljesebben jelen van az író szubjektív hangja, mint az önmagára csak átételeken utaló verseiben. Anélkül, hogy az elbeszélésekben önéletrajzi adatokat keresnénk s hogy az írások hőseit az író személyével azonosítsunk — bár az is igaz, hogy Kocsis ugyanúgy „szegény őrségi kántor fia”, mint a *Szelídség és jóság hőse*, s ugyanúgy a „püspök diákja” volt, mint a „fenszterlizésen” rajtakapott kisfiú, aki egy másik novellájában szerepel — inkább az írások atmoszférája, indulati-hangulati világa vall arról a forrásvidékről, ahonnan Kocsis lírája fakadt. A vallomásos hang, az egyes szám első személyű előadás, a falusi emlékek melegsége és közvetlensége is világosan utal arra az útipoggyászra, amellyel Kocsis László az irodalomban jelentkezett. Mi a közös, a meghatározó ezekben az elbeszélésekben? A főként Gárdonyi falusi témájú írásaira emlékeztető kötetre a csendes szomorúság, a világtól való elvonulás vágya (hogy ne mondjuk: világfájdalom), a magány keresése, valamiféle századvégi spleen-es hangulat nyomja rá bélyegét. Milyen jellemző a tárcák címe: *Bot Gergely rekviemje*, *Búcsúzás*, *Magános élet*, *Gyászjelentés*, *Temetjük a Gelencsér Jóskát*, *Szelídség és jóság* stb. Hősei magános, meg nem értett emberek, barátot nem lelő, szerelemben csalódott diákok, akik a fájdalmat, a szomorúságot emelik élet-elvvé. „Az árva ácsorgásokat, szótlan, szomorú nézegetéseket mindig kedveltem” — mondja magáról az egyik elbeszélés hőse. „Kis cukrászdák fehér asztalai mellé oly sokszor szerettem volna ülni, míg a langyos őszi melegben finom cukorkák olvadoztak volna szájamban. A kisvárosi köszínházra gondoltam, az őszi promenád jókedvű sétálóira, intim koncertekre, csendes könyvtár gazdag polcaira, de mindent elkerültem, hogy ne fájjon a szegénységem” —

olvassuk egy másik hőséről. Ha ennek az írásokat átlengő melankóliának az okát kutatjuk, lehetetlen föl nem ismerni a szerző vonzódását ahhoz az „esztétikához”, amelyben a „szép” valamiképpen egyet jelentett a „szomorúval”, vonzódását ahhoz a fölfogáshoz, amely a műalkotásban ábrázolásra és kifejezésre való jelenségek közé a bánatot, a magányt, a szomorúságot sorolta be elsőnek. Szerepet játszhatott ebben a magány-kultuszban természetesen az körülmény is, hogy a költő már kora gyermekiségében, a több gyermekes kántor-apa házában megismerte a szegénységet, az árverést, a társadalmi háttérbe szorítottságot, ezek az élmények azonban versindító forrássá csak később, pályája második szakaszában válnak, s új, szociális élményekkel társulva, egymást erősítve, éppen a korábbi, inkább fölvetett, mint természetes hangulattól való megszabadításában segítik majd a költőt. Egyelőre a valóságos, emberi élmények is az álom és a fantázia képeivé oldódnak, a nosztalgia, a szenvedés-kultusz erősítésében, költészetté emelésében nyilatkoznak meg nála.

Innét, az elbeszélések felől érthetjük meg, hogy amikor Kocsis Lászlóban megszólalt a költő, miért keresett álruhát, miért fojtotta vissza személyes érzéseit, miért választott magának „szerepet”. Mert Kocsis ahelyett, hogy legszemélyesebb élményeit fejezte volna ki, pályája első évtizedeiben világi pap létére verseiben barátsuhát öltött s úgy szólt, mint egy ferences szerzetes, s míg maga dunántúli városok papnevelő intézeteiben tanult vagy vidéki paróchiákon káplánkodott, verseiben a kolostori csendet énekelte. Első kötetei, a *Kolostori csend*, a *Ferenc virágos kertje* és a *Szent Ferenc miséje* versei valójában „helyzet-dalok”, legyenek bár szorosra fogott szonettek vagy a liturgia nyelvén szóló, áradó szabadversek, a költő a ferences barát szerepébe éli bele magát s a *Poverello* kis dalosaként dicséri a magány boldogságát, a kolostor arany derűjét. Ez a szerep annyira a testére szabott volt, hogy Kocsis hosszú ideig nem tudott tőle szabadulni. E versek érdeme, hogy bennük újra fölfedezte a kolostort, a szerzetesi életformát a költészet számára, pontosabban: alkati szomorúságát, magány-vágyát vetítette bele ezekbe a versekbe. Tulajdonképp a novellákban megismert életszemlélet kap itt — áttételes — megfogalmazást. Ott azt írta: „A fájdalom is akkor szép, ha önmagáért van”, itt: „Oly édes, édes a terhet hurcolni...” Abból indul ki, hogy kétféle élet van: az egyik a kinti, a valóságos, a „múló világ”, a „béna élet”, a másik, amely a kolostori csendben vár az emberre. A legszebb versek azok, amelyekben az ellentéteket szintézisbe tudja hozni, mint például az *Invocatio* címűben: „Ő zárda zárd el mindenem, — Ne kelljen semmit féltennem.” A Kolostori csend, a Ferenc virágos kertje és a Szent Ferenc miséje versei bár egy meglevő, valóságos ferences kultuszból fakadtak (s maguk is élesztőivé váltak ennek a kultusznak), s néhány szép és emlékezetes darabot tartalmaznak, valójában hiájával vannak az élmény eleveenségének és forróságának, inkább külső leírásai — elképzelései — a szerzetesi életformának, mintsem annak lényegét, misztikumát megéreztetők. A kötetek tematikus és alkalmi jellege — egyetlen gondolatra épülő szerkezetük — különösen csábított a bőbeszédűségre, az egyetlen „alapeszme” variálására.

Ehhez járult még az a körülmény, hogy Kocsis végtelenül könnyen versel. Rímet találni egy szóra nála nem gond, de ez a verset inkább erőltetett, mintsem bravúros rímjátékká teszi. Különösen a tiszta rímet kedveli, s azt szívesen háromszor is egymásra csendíti (eledelt — nem legelt — eldelelt). Gyakran a rímkényszer hívja elő a szót, esetleg az egész verssort. Ez a túldíszített forma elnyomja a költő mondanivalóját, s a rímekkel és szójátékokkal való bíbelődés („kiknek lába gondban

lából” stb.) elvonja figyelmét az egyéb formai elemek, a versmondat, a képek, a metaforák gondos kidolgozásától. Ha a díszes barokk köntöst lefejtjük, a póre gondolat nem tud mindig meggyőzni. Ahol látszólag pongyolább, ahol nem enged a verszene csábításának, a rímekkel való muzsikálásnak, a mértéktelen szó-asszociációnak, ott hangja erőteljesebbé válik, nyelve természetesebb folyást kap. A formai lazaságokra már a kortárs kritika — többek között az imént idézett Brisits Frigyes — figyelmeztette a költőt, s ahol akár ennek, akár a szabadvers hatására mert „lazább” lenni, ott emlékezeteset alkotott. (Főként a *Szent Ferenc miséje* néhány szép darabjában.)

1931-ben jelent meg Kocsis László *Mindennapi kenyereink* című verseskötete. Ha van költő pályáján váratlan és meglepő fordulat, akkor ez az. „Hogyan is volt eddig? Élttem becsukott — Ajtók mögött, berekesztett szavak — Szépségén tűnődtem s mint a szerzetes — Megbújtam Isten bagolyvárában — Messze...” — kezdődik a kötet. Ha azokat az erővonalakat keressük, amelyeknek hatása alatt a *Mindennapi kenyereink* versei fogantak, akkor egyfelől arra a szociális érdeklődésre gondolhatunk, amely a huszas évek végén, a harmincas évek elején főként az ún. népi írók műveiben jutott kifejezésre, másfelől pedig arra a bilincset oldó, formai fegyelmet lazító szuggesztivitásra, amit a szabadvers jelentett irodalmunkban. Ma már tudjuk, mindegyik több volt, mint múltó divat. Tartalmában és formájában újította meg irodalmunkat ez a két, egymástól függetlenül jelentkező mozgalom. Hogy pontosan lássuk, miről van szó, írjunk ide két adatot: 1928-ban adta ki Kosztolányi egyetlen rímes versét sem tartalmazó kötetét, a *Meztelenült*; s ugyanakkor látta napvilágot a népiesek legjelentékenyebb költőjének, *Illyés Gyulának* első verseskötetei, a *Nehéz föld* és a *Sarjürendek*.

S most térjünk vissza Kocsis új könyvének nyitányára. A versben számot vet a költő múltjával és egyúttal programot ad magának: „Messze voltam a mindennapi bús kenyér — Égi szagától, embertestvérek asztalán — Nem volt tányérom, emberek csatás — Útján nem jártam hirnökként, messze — Eveztem fájdalomtavuktól, messzire — Estem a közösség gyökerén nőtt — Ember-fa ágáról...” Majd lejjebb: „...eddig nem láttam, — Hogy van kenyér is, gyöngyből növő, — Hogy nehéz a kenyér életté törése, nehéz — A szántás örök reményért, hogy minden a — Mindennapi szent kenyért szolgálja s akinek — Nincsen földi kenyere, nem nyúlhat az angyalok — Égi falatjáért.” Muszáj volt ennyit idézni, hogy megértsük azt a formai és főleg szemléletbeli változást, amit a kötet mutat. Mintha elfojtott évek, a falusi gyerekkor élményei, majd a dunántúli falvakban, városokban, Dombóvárott és Pécsen, valamint a külföldi utazásokon szerzett még gazdagabb benyomások törnének ki ezekben a sorokban. Az igazi élmény most érinti meg a költőt. A pasztoráció közvetlen gyakorlata rányitotta szemét a környező valóságra, mintha most döbrent volna rá arra, hogy nincs két világ, csak egyetlen, megváltásra váró világ van. „...látom a lángok — Pokoli tüzét, hogyan emészt — Katlanában az igazak arcát. — Látom a szenvedés gyűrűjét, mint gyűri — Körbe a görnyedt gerincek százát...” Gazdagon áradó sorokban vall a közösség erejéről, a másokért kinyúló szeretet hatalmáról. Hazai benyomásai s a külföldi utakon szerzett élményei jelképeké, példázatokká válnak számára, hogy társadalmi, szociális és nemzeti gondjait elmondja. A vers szövetébe olyan szavak hatolnak be, mint: pénz, gond, könny, kín, proletár stb. Áradó körmondatok, sűrűn visszatérő gondolatrítmus, gyakori felsorolás hömpölyögteti mondanivalóját,

amelybe a pap hivatásának gondja ugyanúgy belefér, mint a külvárosok és proletárnegyedek szegénysége fölötti töprengés. Az aggteleki cseppkő-barlang kőbedermedt orgonáját szemlélve arra gondol: mi lenne „Ha beléd zuhogna az anyátlan gyermek nyöszörgésének — Síró szopránja, a gyökértelen fiatalság — Forró panasza, a gyárak szenvedését lihegő barna trombitája, — Proletárnegyedek meztelen szenvedése s a nagyvárosi — Bárok örömtelen láza...” Visszatatalál szülőfalujába is, „a rábamementi kis faluba”, s a család, „az árendások sorsa”, a gyermekévek gondoljai most érnek versekké. Ha a prédikációs, deklamáló hang néha el is ragadja, ha úgy is érezzük olykor, hogy a nagy lélekzetre eresztett mondatokat nem fűti mindig elég költői lendület, nincs okunk indulatában kételkedni. A költő meglátja az emberek szenvedését, s most már Szent Ferenc a szociális gondolat példájává lép elő. Érezzük, majd lehiggadnak a sorok, pántot kapnak az indulatok, s ha majd fegyelmezettebb hangra vált a most még ódai szárnyalás, akkor érik meg igazán a költő. A Mindennapi kenyérünk nagy nyeresége a valóságos élet beáramlása Kocsis László költészetébe, s az a fölismerés, hogy ezt a világot, az ember világát kell jobbra, tisztábbá, nemesebbé tenni: „szenvedni kell a szenvedőkkel”.

A magyar irodalomkritika is tulajdonképp most, a Mindennapi kenyérünk után figyel föl Kocsis László lírájára. A *Katolikus Szemle*, a *Magyar Kultúra*, az *Élet* mellett a *Nyugat* is foglalkozik költészetével. Gyergyai Albert írja a folyóiratban a *Mindennapi kenyérünkről*: a költőnek ez a kötete „hangban és terjedelemben első nagyobb és érettebb aratásának látszik.” A versek egy részét „szinte szétfeszíti valami mézes bőbeszédűség, elöntve és széjjelmosva a vers magvát és kontúrait. A szokványos papi poézis megnyerő, ha nem is meghökkentően új témakörébe éppen ez az áradó hang hoz bizonyos frissességet és bizonyos formátlanlanságot, amiben a magyar költő halványan egy franciára, aranyzajú Francis Jammes-re emlékeztet...” (Nem sokkal ezután, a *Nyugat* 1933-as évfolyamában Illyés „Katolikus költészet” című tanulmánya nyomán valóságos vita bontakozott ki. Illyés cikkéhez a *Nyugat*-ban előbb Babits, majd Gyergyai Albert szólt hozzá, a vita Babits viszontválaszával zárult. A cikktírók Sík, Harsányi és Mécs László mellett többször hivatkoztak Kocsis költészetére.)

Már többször nyílt alkalom, hogy Kocsis László költészetével kapcsolatban leírjuk *Prohászka* nevét. A jórészt magán erőből működő *Nemzedékek* kiadó könyvsorozata, amelyben Kocsis első öt kötete megjelent, *Prohászka* egyik munkájával indult. *Prohászka* neve azonban a modern magyar katolikus irodalom s benne Kocsis költészete számára több volt, mint program. A *Mindennapi kenyérünk* szociális ihletésű verseiben a népi írókra emlékeztető hang mellett észre kell venni azt a felszabadító hatást is, amelyet *Prohászka* írásai gyakoroltak erre a lírára: a keresztény gondolatot a modern világban, a mai ember számára kell közvetíteni! Kocsis szenzuális alkata, érzelmi hangoltságú lírája azonban mind-ezideig inkább hangulatok és benyomások rajzában, az érzések impreszionista tolmácsolásában nyilatkozott meg, s a katolikum tartalmának gondolati megjelenítése hiányzott belőle. A *Mindennapi kenyérünk* expresszív erejű darabjai már ebbe az irányba mutató tapogatózást sejtettek. A forrongás lecsillapodásával, az indulati töltés hámba fogásával Kocsis költészetében a harmincas években s azután a lehetséges egyensúly valósul meg, s ennek megteremtésében, kialakításában *Prohászka* intellektuális hatására ismerünk. „Csokonai, Kisfaludy, Gárdonyi izléshagyomá-

nyát Prohászka Ottokár *Élvizek forrásából* merített élmény-témával lebegteti át... A századvégi kilehelő lírát a *Diadalmas világnézet* szeretettől lüktető szabad iramlású sorokban juttatja költői magasságba...” — olvassuk az egyik kortársi kritikában Kocsisról.

A *Két külön világ* meg a *Falum képeskönyve*, a költő újabb kötetei is jórészt érzelmi reflexiók sorozata, de hiányzik már belőlük a korai évek személytelen lírája, s a közelmúlt évek nyugtalan-vívódó lobogása is lecsillapodott. Kocsis költészete a harmincas évek végére beérett, sőt két irányban tovább mélyült, gazdagodott: Egyrészt az ún. pannon tájköltészet hagyományaihoz kapcsolódott, másfelől helyet kapott benne az öregkor lírája, az a hang, amelyet Arany János óta „őszikének” szokás nálunk nevezni.

A fejlődés útja valamiképp így rajzolható meg: A költő eleinte síma, lecsiszolt gyöngyökből épített, a kerek, tiszta dal-formát kedvelte. Aztán mintha elúnta volna a játékot: a *Mindennapi kenyerünk* verseiben szétrobbantotta a magára erőltetett fegyelmet, parttalan sorokban, szinte végeérhetetlen versekben hagyta dagadni, áradni mondanivalóját. A *Két külön világ*, a *Dóm* és a *Falum képeskönyve* versei azzal emelik magasabb szintre Kocsis László költészetét, hogy bennük a régi és az új eredmények összeötvözve jelentkeznek, a romok alól kikapart kövekből épít új harmóniát. „Eltemetem az agitátor vad hangját... — Szelidség-lécét cövekelem házam köré...”

Hogy mit jelent ez a magasabb fokon megvalósult szintézis, a legvilágosabban Kocsis *Dóm* című kötetén mérhetjük le. Ez a könyv is egyetlen gondolatra épülő, összefüggő versciklus, külsőségeiben tehát a tíz évvel korábbi keletű Szent Ferenc miséjére emlékeztet. De mennyire más ez a költészet! „... míg amaz csupa anyagi lebegés, fölfelé-szálló egyházi zene, ezzel szemben az új költemények tömörek, nemesen-nehézesek, az életadó földre súlyosodók... A Szent Ferenc miséjében a jó-sággáoldódó lélek szinte nem is érinti a talajt, a realitást; a Dómban a mindennap problémái tárulnak elénk, a nyomor, bizonytalanság és tévelygés, melyeket vigasztaló és feloldó erővel vesz körül a templom” — írta annakidején Weöres Sándor.

A versekben kifejeződő harmónia a költőben magában kiküzdött harmóniát föltételez. Kocsis László tulajdonképp most jutott el oda, hogy tisztázza költői programját. Az eddig ösztönös verselő most válik tudatos költővé. Érzékeli a világ változását: „Időnk áldatlan élet százada”. A zajló kinti világ a lélek értékeire figyelmezteti, de fudja, hogy a hit szavát e kor embere számára már nem lehet a hagyományos eszközökkel közvetíteni, s tudja azt is, hogy az emberek gondoljaihoz való közvetlenebb oda-fordulás, a szociális problémák megoldása nyitja meg számukra a kegyelem útját. Az egész életet kell megalkodni, ez az egyetemességre való törekvés a katolikum lényege — hirdeti új verseiben. Mint pásztor, az embertestvérekkel vállal közös sorsot, s mint költő, ennek a sors-vállalásnak akar kifejezője, „tükre” lenni:

*Nehéz a vers? Pöröly csapással
Kalapálta zord kéz a hangokat.
A pöröly csak zúg s nem trilláz, altot ad.*

*Kemény a szó? Közös lélek-földnek
Sivatag sírjában született
S tört lélek hűrnak hegedűre tett.*

*Bomlott a sor? Te is bomlott vagy
S lásd, én a tükör, téged tükrözlek,
Versem csak lelked ekhója: üdvözlök.*

*Hogy én is, én is fájni görgetem
Szavak széles folyóján versemet?
Csodálok? Egy vagyok veled s veled szenvedek.*

(Egy vagyok veled)

Amikor a Falum képeskönyve verseit olvassuk, — mutatis mutandis — Arany János jut eszünkbe. Akárcsak Arany — aki ifjúkorában megírta a Toldi estéjét, s amikor már a maga életének estéje következett el, akkor fordult az ifjúság napfényes emlékei felé a Toldi szerelmében, — Kocsis László is hajdanán az élettől búcsúzó kolostor csendjét énekelte meg, s most, érett férfikorában idézi föl a szülőföld, a gyermekevek képeit. A dolgok most kerülnek abba a távlatba, ahonnét pontosan megfigyelhetők. Persze az egykori benyomásokhoz, reális életmozzanatokhoz hozzáadja a felnőtt költő és érett ember letisztult bölcsességét, kimunkált, leegyszerűsödött formaművészetét. Ezeknek a verseknek a szépségét — akárcsak Arany öregkori lírájának, gondoljunk például a *Vásárban* című versének klasszikus nyugalma — tulajdonképp ez a kettős fénytörés adja: pontos és érzékletes rajzok a magyar falusi életéről, ugyanakkor van bennük valami távlatartás, visszafogottság, Kocsis egyéniségéhez oly jól illő halk szomorúság, csendes derű és melankólia. „Szelíd, szordinós líra”, ezzel a jelzővel illette *Gulyás Pál* a *Falum képeskönyve* verseit.

„Falum fakó házak fából. — Éldegelés tarisznyából. — Vén gyertyános, a Szappanyos, — Gyertyánfában nem hiányos” — olvassuk a kötet nyitó versében. A költő képzeletben visszatér szülőföldjére, s egymás után megelevenednek a falu jellegzetes alakjai, Kalamászos Jancsi, a birtokát elborozó gazda, Naca, a falu bolondja, felvillan a vásár, a lagzi képe, s a kötet legsikerültebb darabjaiban a népi vallásos élményt és szokásokat, a passió-játékot, a celli búcsút, a virágvasárnapci cicamacsaág-szentelést sikerül költészeté emelnie. Átmelegednek a költő sorai, amikor gyermekkorára gondol. Ezek az élmények már nem példázatok számára szolgálnak ürügyül, hanem önmagukban, realitásukban hatnak. A képek éppen pontosságukkal, valóság-hűségükkel tudnak többet mondani önmaguknál. A rajznak, a képnek ez az élessége néha csak egy sor, egy szakasz terjedelméig ér (s ez a verseket egyenetlenné teszi), máskor az egész versre jellemző. A *Részesek* című versben olvasni ezt a remek részletet. „Részes: kaszás, marokszedő lány — Az új báró bérelt birtokán. — Pupos vén pajta volt a fekhelyük, — Lámpásuk csillag, napjuk az ég, — Az izzó napnál nem volt egyebük — S a süket sötét, mi rájuk terült.” Íme, hogy fér négy sorba tömör jellemzés: „Kardos Nácinak nem volt földje, — Földje, rétje régen a holdba, — Csak annyi a telke is neki. — Ha meghal, ingyen betemeti.” Az őszi falusi esték hangulatát így idézi: „Nőtt a sár, dagadt, ragacsolta — A házak halvány oldalát, — Az ég fénytelen csomagokba — Fonnyadtan magán merengett...” A hajdani rábamenti falu múlttá merevedett képei támadnak itt életre, úgy, hogy bennük azt is megéreztetni a költő, hogy ez a falu az ország és a történelem része.

A múltra emlékező versek szomszédságában megszaporodnak a jelen önvizsgálatot kifejező elégiák. Ezekben a versekben portrét rajzol ma-

gáról a költő, s tulajdonképp most talál egymásra a rajzot készítő kéz és a rajz tárgya: Kocsis kezdetben is meghatódottságra, nosztalgiára hajló hangja most talál igazi tárgyára. A versek ilyen címet kapnak: Számadás, Elégia, Vallomás stb. A költő eredendő vágya a meghittsége, a nyugalomra most találkozódik az élet valóságos révbe érésével, a hajdan inkább csak vállalt és keresett magány most köszönt igazán a költőre. Arany Epilógusára emlékeztet ez a számvetés, de talán Kocsisból még az a csipetnyi elégedetlenség is hiányzik, ami Arany versét némileg szomorúvá teszi. „Selyempaplan ágyak engem nem ringattak, — Száguldó autók útszélien kint hagytak... — Emberségem fája útszélien is megnőtt, — S ringatnak, csókolnak csillagok és felhők.” Mintha a hajdani szomorúság is kioldódna a költő szívéből, s a dolgok mögé látó bölcsességgel, póztalan egyszerűséggel tudná elfogadni az elmúlás, a halál gondolatát: „Így érkeztem a négy kereszthez — Virágosan. Már tudom: est ez! — Vár a csacsogó csavargóra — Angyal s intó utolsó nóta. — Még egy kereszt. Azután csend lesz.” — Alighanem ezek a versek Kocsis László legérettebb, legszebb versei, s csak sajnálhatjuk, hogy „lelkének fekete kenyerén” ma nem nőhetnek az olvasók: verseinek publikálása éppen akkor szakadt meg, amikor költészete beérett, leegyszerűsödött, amikor a nemes bort szüretelő évek jöttek el.

Kocsis László utolsó verseskötete, a *Falum képeskönyve* 1942-ben jelent meg. Folyóiratban utoljára olvasott versének egyik szép szakasza így szól: „Lobogó arany nyírfám, olyan — A lángod, mint a lelkemé, — Egberohanó aranyfolyam — Aranyként szállasz ég felé. — Nem is vagyok már e világban, — Legyőztem véres szörnyeket — S mint a minisztráns bokrok ága — Őszi csengőmmel csöngetek.” A költő ma is itt él közöttünk és ír — „Őszi csengőmmel csöngetek.” —, újabb termése két kéziratos kötetet tesz ki. Ezekből s a korábbi versekből, az egész életmű mintegy félezer költeményéből érdemes lenne kiválogatni s kötetbe gyűjtve viszontlátni mindazt, ami az irodalom számára jelentős és maradandó érték, ami a mai és holnapi olvasó érdeklődésére számíthat.

MESSZIRŐL

(Énekek éneke 8:6.)

Itt nincs folyó, hogy tífélétek menne
és észrevenné a vonat ablakon
ha Pestre mégy, hogy üzentem a habján
és szél-testvérünket a Bakony
elfogja szürke ködbe zárva.
S ha eresztené is oly messze a messze.
Mire kertedbe érne oly gyengén sutogna,
fől sem figyelnél az őszi levél-neszre.

Csönd van. Melegen lobog a tűz,
Nálad is ég. A szerelem lángjai tűznek.
„Lángjai az Őrnak lángjai” — mondják,
s messziről is veled összefűznek.

Ercsey Előd

Ez a pince, ahol lakom, csöndes, akár a templom, s jó mély. Tizenegy falépísről áll a lejárata, sötét is egy keveset, sőt a levegő is dohos benne, hiába hagyom nyitva az ajtót, mindezek ellenére azonban sok mindent meg lehet látni belőle. A falai barátságtalanul szürkék s az ablaka hasonlít a börtönhézhöz, hanem azért jól látom én innét, hogy nem eléggé szeretik egymást az emberek. Nem. Innét nézve rögtön kitetszik, hogy nagyon furcsa törvényeik vannak, melyek hatalmasabbak náluknál, jöllehet ők csinálták őket. Nem eléggé szeretik egymást az emberek. Érdekesek a bajlódásaik s érdekes a butaságuk, mellyel kínozzák egymást. Rendes lakásaik vannak, délben ebédelnek, este vacsorához szegnek kenyeret, puha toll van a vánkosaikban, napfény éri az arcukat és levegő, látnak lepkét, bogarat és fecskéket, szemükbe csurran a felhők puhasága, van templomuk, gyóntatószékük, vannak imádságaik és énekeik és mégis mindez hiába van, nem nevel rajtuk semmit. Csak fenekedve néznek egymásra s ahelyett, hogy segítenének, egymás rovására élnek.

A szemben lévő ház első emeletéről például elköltözött a szobaúr. Egy hónapja már üres a szoba, látom, állandóan nyitva van az ablak s a szél pöffeszkedőre duzzasztja a tüllfüggönyöket; nem lakik a szobában senkisé. Olyan ez a nyitott ablak, mintha kihalt volna mögüle valaki, pedig a szobaúr költözött el. Nem nagy dolog ez, de ismertem, mert az őszön, hogy ideköltözött, én vittem fel a kofferjét az emeletre. Támasztottam a pinceajtó mellett a falat, mikor taxin megérkezett s odakiállt nekem hetykén:

— Nem vinnéd fel a csomagom az első emeletre? Hóryéknál lakom, a hatos szám alatt.

Mosolyognom kellett a hetykeségén, hogy így egyszerűen csak letegezett, holott nem lehetett idősebb nálam, sőt okosabb és magasabbrendű sem, valami gyárban volt tisztviselő, azt se tudta, ki vagyok s ha megkérdeztem volna tőle, hogy mire ilyen kegyetlenül büszke, torkán akadt volna a szó és nem talált volna magában egyetlenegy olyan dolgot sem, amiért méltán büszke lehet. Mert ember kevés jár a földön. Hanem éppen szelíd hangulatban voltam, megmarkoltam hát a kofferjét s szépen felballagtam vele. Még jól is esett. Az izmaim is éltek egy kicsit, meg jól esik az embernek, ha bármihez hozzáérhet anélkül, hogy kisebbnek érezné magát miatta, vagy bepiszkolódnék tőle.

Egy lány nyitott ajtót s azt mondta:

— Tessék letenni a csomagot.

Barna szeme volt, barna haja s alaposan kidolgozott kezei. Jól megdolgozhatott a megélhetésért.

— A szobaúr holmija?

— Igen.

Elvette, bevitte a szobába. Üvegbe vizet eresztett, tálcára tett, poharat tisztított melléje s azt is bevitte a szobaúrnak. Álltam a konyhában s pillanat múlva megjött a hetyke hivatalnok.

— Nos, nem volt nehéz?

Mosolyogtam.

— Nem. Az ember megszokja, hogy mindig olyasmiket cipel, amit mások nem bírnak.

— Haha, filozófus — nézett rám a szobaúr. — Angyalföldön is terem filozófia? Fogja.

Rendesen megfizetett. Nagyon úrnak akart látszani.

A lány kijött, kisímította a kötényt. Valami mindenestől volt, de jobbfajta. Először rokonnak gondoltam, olyan elhalt testvér gyermekének, akit külszínre kegyeletből, valójában azonban a munkájáért tartanak a rokonok. De cseléd lány volt, látszott az alázatából. Faluról elszakadt cseléd, aki állandóan retteg, hogy el ne törjön egy tányér s aki igazán mindennek ki van téve a világon és senkinek eszébe nem jut, hogy az élethez például neki is éppoly joga van, mint másnak és hogy a tenyerében neki is csöndes álmódások bújnak meg, ha este lefekszik.

— Tiszta vizet tettem — mondta a szobaúrnak. — A lavórban is tiszta víz van, ha esetleg mosakodni tetszik. A nagyságos asszonyék nincsenek idehaza.

A szobaúr bement s annyit mondtam:

— Jónapot.

A polcon ragyogóra dörzsölt alumíniumedények sorakoztak, a spartherd csillogott s a stokedli lapja sárgán tiszta volt a súrolástól. A mosogatódézsza le volt terítve s a kefe kint szaradt az ablak párkányán.

— Mi a neve? — kérdeztem a lánytól.

— Tere — mondta elmosolyodás nélkül. — Tera.

A szeme sarkára esett a napsütés s a haját egyszerűen hátrasímtotta. Két cserép muskátli volt a kefe mellett az ablakban s lent az udvar másik felében egyik földszinti ablakban borotválkozott egy fiatal ember.

— Jó munkát!

Elmentem. Mindössze ennyit beszélgettünk.

Ez az őszi volt, úgy október elején, pontosan október elsején, hisz az albérlők rendszeresen elsején vagy tizenötödikén költözködnék. Itt-ott még igen jó melegen sütött a napocska s olyan ökörnyalcsapatok utaztak a házak felett, mint egy karaván. Volt, amelyik elakadt a kéményekben vagy az antennalécekben s ez úgy nyúlt a többi után, tövével a mozdulatlansághoz tapadva s hullámozódva a szélben, mint egy elakadt lélek.

Jött aztán a november, kihült a pincém s a levegő, ahogy a suszterasztal fölé hajoltam, vetvén a betüket, kezdte harapdálni a hátamat, mint a vízben a halak. Tél lett bizony, az idő szekere elhozta rendesen, nagy csengés-bongással s magam voltam a pincében, mert Gyopár — vérmérgezés miatt amputálták az egyik lábát — pedig de drága pajtasom volt, még szeptemberben hóna alá vette egy reggel a mankót s itthagytott, hogy terhemre ne legyen most már. Magam voltam hát. Hordtam az asztalostól a forgácsot ellenmunkáért, begyújtottam a kis kalyhámba és sokat énekeltem, hogy ne legyek olyan egyedül. Mert az ének a legjobb társa az embernek s meg lehet figyelni, hogy minden magányos ember énekel. Bizony, a szél megkereste az én ablakomat és ajtómat is, alaposan megdörömbölt rajtuk, s órákhosszáig elhallgattam, amint a kármentítők templomtornyával párbajozott. Csak úgy sikított és vágta, mint a penge.

Sokat olvastam bibliát a téiben s a lágy és tiszta sorokkal elbékéltem barátkoztam.

Faragtam apró holmikat is fából, mert sok ráérő időm volt s a faragás békességet ad még az éhség ellen is.

Sokat néztem a parazsat, mert a légvonatban izzó parázs egész világ.

Sokat néztem a falat, mert a szürke fal a magányos ember térképe. színháza és rajzpirja.

És sokat foltoztam a ruháimat, mert az élet nincsen meg foltozás nélkül s az apró gesztusok a magányos ember altatója.

Így jött el a tavasz, mint ahogy minden esztendőben eljön, szegényre és gazdagra, albérlőre és pincelakóra egyaránt, nem nézván a rangot.

A téiben sokszor láttam a hetyke szobaurat, amint megjött a hivatalából, vagy esténként szmokingban mulatságba ment. Igazán mondom, nem irigyeltem soha egy percre se, mert a szemeiben sohase láttam semmiféle alázatot.

A lányt is láttam, amint reggel bevásárolt és délutánonként gyakorta a szeneshez szaladt. Éltek, futottak, dolgoztak és pihentek; mindenki ember volt körülöttem s ha elfelejtettem, hogy mielőtt elvonultak itt előttem, spionkodtak, csaltak, irigyek voltak és gyalázatosak, egymás ellen törték és ártottak egymásnak, szerettem őket és vigasztalás voltak nekem. Az arcuk, a szemük, a szájuk és a mozdulataik. Mert bármennyire igyekeztek is, nem tudták egészen legyilkolni magukról, hogy valamikor gyermekek voltak.

Hát kitavaszkodott. Februárban már csorogtak a tetők, a falak áradásba fogtak s a szél füttyében volt már valami lehelet. S mi kell az embernek? A lehelet jósága. Március lett, József-nap után megindultak a virágszagok s áprilisban betörték a várcsba a pihés virágbóbíták is. Tele lett nyitott tenyérrel a világ s a nap aranytojásokat potyogtatott a földre, mint egy borzas kotló. Szép volt minden, nagyokat csavarogtam s örültem a testem és lelkem békéjének.

Hanem a szobaúr elköltözött. — Április tizenötödikén délután lejött s mert megint a falat támasztottam, megkiáltott.

— Nem hoznád le a csomagomat? Költözködöm. Hóryéknál lakom, a hatos szám alatt.

— Nem! — mondtam. — Most éppen nincs kedvem hozzá.

Nagyon jól süttött a nap, nem esett volna jól megmozdulni. Így hát visszament a szobaúr s a lány hozta le utána a csomagját. A Tera. Lehozta, letette a kapu alatt s míg a szobaúr taxiért ment, ott állt mellette, hogy senki el ne vigye. Éppen olyan volt, mint az ősszel, semmit se változott. Csöndes, zárt alkalmazkodásba formálódott egyszerű lányarc. A szobaúr megjött a taxival, feltették a csomagot, megvesződtek vele s amikor készen voltak, azt mondta a lány:

— Istennek ajánlom.

Aztán lesímitotta a kötenyét s felment.

Ennek egy hónapja lehet. Egy hónap óta üres a szoba s úgy pöfeszkednek az ablakban a függönyök s olyannak látom ezt, mint mikor még odahaza gyerek voltam. Örülök neki.

Szombaton este lejött Tera az emeletről s kilépett a kapun az utcára. Ünneplőben volt, a feje szépen bekötve, ruhája rendes, kezében kis koffer: a motyója. Mint aki utazni készül. Semmi különös nem volt az arcán. Egyszerű volt és csöndes, a legkisebb emóció se volt rajta. Ültem kint a székemen s néztem. Megigazította a kendőjét s elindult balra, ki a Váci út felé. Csöndesen ment, mint az egyszerű emberek, akik nem akarnak betoppanni a világba. Mint egy hétköznap. Fél kilenc volt. Egészen különös, hogy én is elindultam. Bevittem a székemet, bezártam az ajtót, s elindultam ténferegve, mint egy suszterlegény.

A Tera ment. ment a Váci úton, a baloldalon, le Újpest felé. Csöndesen lóbálódott kezében a kis koffer s a szürkületben olyan volt, mintha új helyre költözködnék, új konyhába, új alumíniumedények közé. A

cselédkönyvével a hóna alatt. Jó messze, a gyárak alatt, az egyik utcánál befördült balra, a Duna felé s tovább rőtta a port. A Váci út csak úgy hörgött az autóktól. A trafikban bélyeget vett, ráragasztotta egy levelezőlapra s egy ládánál feladta. Lassan elfogytak a házak és szabad helyre értünk. Tera nem nézett se jobbra, se balra, csak ment. Ment, mint aki-nek helye van, ahová megyen. Kiért a partra, letette a kofferjét, leve-tette a kendőjét. Megállt. Keresztett vetett, ránézett az alkonyattól égő égre s mozogni kezdett a szája. A haja szépen hátra volt simítva. Aztán leült, levetette a cipőjét és odatette a kofferje mellé. Kivette nyakából a kis ezüst érmét, azt is odatette a kofferre. Aztán a melléhez nyúlt átvál-tozott arccal, végigsimított magán s elindult a víznek oly nyugodtan, mintha át akarna gázolni rajta. Mintha a színén akarna járni harisnyás, paraszti és szomorú lábaival. Mint a lélek. Az arca ég felé, mintha ál-dozna.

— Mit akarsz? — szólok neki egész közlől, mert beértem. — Messze a part és... ejnye, mit akartál már, te leány?

Megáll, meg se rezdül és azt mondja:

— Tessék.

Aluszik, alva jár, csak megszokta, hogy a parancsot fogadja. Az ar-ca belülről fényes s az elhatározás olyan egyenes benne, mint a sugár. Mekkora ereje van!

— Csönd! — mondom neki. — Gyere el és fogd meg a kezemet.

Nyújtom neki, megfogja, leülünk. Az este csendes és mély, az ég alacsonyabbra ereszkedik s a Duna folyik a lábunknál hangtalanul, mintha nem is anyag lenne. Ülünk ott. Keze a kezemben van s mind a kettőnk keze a porban. A por meleg a naptól, de az aljáról már oson a hűvösség. A nyírfák szaga kiárad a kérgekből és szinte nyirkos lesz tőle a hajunk. Madarak pityegnek s úgy tetszik, mintha éreznék a világ-mindenség iszonyú rohanását. Félórák múlnak anélkül, hogy szólanánk egymáshoz. Lassan besötétedik, az este megéri a világot és megáldja magának. Fények gyúlnak és átsurrannak a vízen. A sziget körül cse-ngetnek valahol a propellernek.

— Nos? — mondom sokára.

A végtelenségen átsuhan a béke és köpönyegbe húzza a fákat. Ke-zünk a porban s fejünk az égben. A sötétség milliárd atomja susterog.

— Nos?

Kis csönd.

— Gyerekem lesz.

Olyan nagy az este csöndje, hogy a víz zaja szinte zene. Halljuk: most úgy csobban, mint az üveg, most, mint a réz és most, mint a ha-rangötvözet. Ha soká hallgatja az ember, melódiája van, távoli koncert és a csillagfény sziszegi a szopránt hozzá. A csillagfény, ami talán mil-lió esztendeje indult el és most ideért. Minden pillanatban új és új su-garak. Végtelen öble van az éjszakának s az egész világ olyan csak benne, mint egy kis kikötött hajó.

Felállunk, fogjuk egymás kezét s testben hűvösen vagyunk, mint a falevelek.

— Gyere — mondom csöndesen. — Nem szabad halállal meg-nyalázni ezt... — és körülmutatok a végtelen csöndben — és ezt... — és magunkra szeretnék mutatni, de a lelket csak lehelem és nem tudom megfogni — amit kilélegzel és amit magadba szívsz... ami a szemed-ben a látás és ami...

Nem tudom neki megmondani. S elindulunk.

— Gyere — mondom —, nálam két ágy van s majd csak lesz valahogy.

És hazaviszem.

Ez tegnap volt, szombaton, ma vasárnap van, délután öt óra. Ez az utca, ahol lakom, úgy fekszik, hogy a nap ilyenkor már nem süt bele, a falak szürke reflexet vetnek s a pincében már homályosodik a világosság. A Főthy-út sarkán kocsmá van, ott isznak és énekelnek az emberek, én itt az asztal mellett ülök s Tera tesz-vesz és rendezget a lim-lomok között. A Gyopár ágyában aluszik s ahogy itt nézem, oly furcsa elgondolnom, hogy gyermek születik majd ezek között az ócska bútorok között. Gyermeke lesz egy nőnek itt nálam, aki senkim és semmim, nem a húgom, nem a feleségem, csak egy embertársam, akit lélekkel érintettem csak, de akihez mint férfi soha hozzá nem értem. Gyereke lesz egy idegen nőnek az én bútoraim között, az én életem mellett s engem semmi más nem köt hozzá, csak az, hogy ember vagyok. Még nem is tudom, hogyan lesz, mit csinálok majd, miből élünk, míg a gyermek a világra jön s meddig tart mindez, mert azt se tudom egyelőre, mennyit kell még várni rá, de vállaltam s most már nem lehet kitérni és nem is akarok. Mosolyognom kell ezen a furcsa szituáción s elképzelek egy újszülött gyereket nagy fejfel és húsos kis lábakkal. Ugyan már, milyen furcsa ez! Nézem a lányt — milyen csinos és egészséges — amint tesz-vesz, hajladozik, a ruha kiadja a formáit, agyamra szalad tőle a vérem s már készülök felállni, hogy — eh, mit! — magamhoz kapom és kiveszem a részem belőle, hanem mégis mást gondolok, fogom az üveget s mert van némi pénzem, atmegyek a kocsmába és bort hozok neki, mert még itt-ott megdidereg a tegnapi elhatározás szorítása után. Bort hozok, töltök neki s míg lassan iszogatja, megszidom magam az előbbi gondolatért s az jut eszembe, hogy ez a pince milyen mély, tizenegy lépcsőből áll a lejárata, így estefelé sötét is, sőt a levegő is dohos benne, a falai barátságtalanul szürkék s az ablaka hasonlít a börtönéhez s mégis milyen messze el lehet látni belőle.

VALAKI

*Valaki hangja a fákba fonódva
(Ha a lián szakad madárraj rebben)
Elérek-e a partokig?
Nem jár a láb a zörgő falevélben*

*Itt valamikor visszatérne az óra
Szembeszállva kettőnk titkaival
Most látom csak nem vagyok semmi
És nekem minden ismeretlen*

*Itt valaki nem ismeri az órajárást
Az értelem virágán elhamvadt eget
Most hallok a semmi jólismert hangjait*

*Frigy a titokkal
Elkerülhetetlen*

Alberti István

A KINOS HELYZET

Írta Stefan Andres

*A szerző „Isten riportere” című
hangjáték-sorozatának hatodik darabja.*

GONG

BEMONDÓ: Isten riportere című sorozatunk hatodik előadását hallják. Címe: „A kinos helyzet”.

RIPORTER: Az evangéliumban előforduló szép, vidám, de főleg fenségesen tragikus helyzeteket mindenki ismeri, aki ezt a minden könyvnél kimeríthetetlenebb könyvet olvasta. De ugye, kedves hallgatóim, lehetséges, hogy miképp a mi életünkben, úgy az evangéliumban is akadhat kinos helyzet és hogy ennek a kinos helyzetnek ugyanakkor evangéliumi jelentősége is van? Kinos helyzet! Főlöszleges magyarázatni! Aki még pirulni tud — nemcsak a maga, de a mások hibái miatt is, és nemcsak akkor, ha valaki megakad a beszédben, hanem olyankor is, ha valaki folyékonyan fecseg, vagy indiszkréciót követ el, esetleg rágalmaz, s még hozzá észre sem veszi, hogy szavai sem önmagához, sem a helyzethez, amelyben beszél, nem méltók, — az megérti, hogy mire gondolunk. Ilyen kinos helyzet okozója lehet egy gyermek, aki nem fogja föl szavainak következményét; vagy valaki idegen, beavatatlan. Gyakran egyszerűen mámor vagy harag dobja felszínre a szavakat, melyek — mint a vulkánból kitörő láva, robbanásszerűen hozzák létre a kinos helyzetet. De még ennél is rosszabb, ha ez eféle szívet-lelket kínzó emberi összeütközést olyan valaki idézi elő, aki az önhitségtől és elbizakodottságtól minden érzékét elveszítette a kinos helyzetek iránt. De ha mégis észreveszi, sohasem önmagát teszi ezért felelőssé, mindig inkább másokat. Ilyen esetekben a kinos helyzet a társadalmi humor területéről a tragédia területére csap át, olyan mértékben, amilyen mértékben szenvedő főhősének — és ilyen minden kinos helyzetben akad — érzékeny és védtelen a szíve. Az Evangéliumban előforduló kinos helyzeteknek a názáreti Jézus a szenvedő főhőse. Látszólag békés oszinteséggel súlyosan megbántják, még hozzá nemcsak ellenfelei, hanem ugyanabban az órában, ugyanabban a teremben, ugyanazon alkalommal tanítványai is. Jézus védekezik. A farizeussal szemben — aki őt, a vándorló prédikátort; jómódú polgári szokás szerint vendégül látta — polgári jogait védelmezte, amelyek szerint igényt tarthatott a szokásos udvariasság ceremóniájára, amellyel a vendéget az egész világon fogadni szokták. Tanítványaival szemben sokkal sebezhetőbb pontot kellett védenie: gyöngédség, nagylelkűség, megértés után vágyakozó szívét. A kinos helyzetben az a különös, hogy minden jelenlévőre másképpen, az őt jellemző módon hat kinosan; továbbá, hogy senki se önmagát okolja érte.

Ösevangéliumi, őse emberi jelenet. Az Emberfia kezét védőn a mélyen elvörösödött asszony fölé emelve szól: Mit bántjátok ezt az asszonyt? Máté evangélista annyira szerette azt a képet, hogy miután pár vonással megrajzolta, fölkiált: „Mindenütt, ahol a világon hirdetni fogják az evangéliumot, megemlékeznek majd arról is, amit ő tett!”

Képzeljük el, kedves hallgatóim, a közelebbi körülményeket. Menjünk el lélekben Bethániába, mégpedig a belpoklos Simon házába. Ezt a jelzőt valószínűleg egy szerencsésen átvészelt bőrbaj után kapta. Annak idején még nagyon summásan jelölték a betegségeket. Simon farizeus volt, ami annyit jelent, hogy az elkülönültek, a tiszták, a buzgók, a törvénytudósok szektájából való. Ha alakját a jelen időben akarjuk elkép-

zelni, egyszerűen azt mondhatjuk: a kánoni jog professzora. Nyílt házat vitt, érdeklődő, barátságos, erőshitű volt, megdönthetetlen alapelvekkel, amit nem is lehetne kifogásolni, ha minden előírást, a legkisebbet is viszsza vonhatatlannak, öröknek, abszolutnak nem tartotta volna. Simon meghívta a vándor prédikátort, hogy végre körülzaglászhassa. Nagyon lehetséges, hogy ez a Jézus rabbi, szektás, vagy ahogy rebesgetik, talán még forradalmár is, ajánlatos kicsit utánanézni. E pillanatban az étkezőasztal körül hevernek — a házigazda és vendégei — régi keleti szokás szerint mindegyikük egy diványhoz hasonló fekhelyen kinyújtózva, amelynek fejrésze egy alacsony asztal felé van fordítva. Amikor a jelenet elénk tárul, a szolgálk éppen a vacsorát viszik a hosszú asztalhoz.

(Zajok, evőeszközök csengése, halk flótaszó, nevetés.)

RIPORTER: Az oszlop mögött még senkitől észre nem véve, egy asszony áll. Bár mélyen le van fátyolozva, a sűrű redők ellenére is fel kell figyelni nemes, szép alakjára. Tarkán font fűzfakosarat tart a karján. Most egy lépéssel előrejön az oszlop mögül... A heverőhöz közeledik, amelyen Jézus rabbi fekszik... Letérdel... Néhány tanítvány már észrevette, — most a házigazda is.

(Zajok. A nevetés elnémul, lassan-lassan az étkezés zaja is elcsitul, csönd lesz, csak a távoli flóták hallatszanak.)

RIPORTER *(halkan)*: A hirtelen beállt csönd, úgy látszik, zavarba hozta az asszonyt. Heves mozdulattal hátraveti fátylát, most Jézus lábaihoz hajol, arca pillanatra sem látható. Jézus nyugodtan tovább eszik, ő az egyetlen, aki látszólag nem törődik az asszonnyal. De Simon, a házigazda, savanyú arccal Jézus felé fordul. Semmit sem ért.

Fejcsóválva kérdezi:

SIMON: Nem érzel semmit a lábadnál ?

EMBERFIA: Hogy érted ezt ?

SIMON: Mit csinál a lábadnál az a nő ? Miért nem küldöd el ?

EMBERFIA: Miért kellene elküldenem ?

(Szünet, zajok, a halk fuvolaszóba asszonyzokogás vegyül.)

SIMON: Hallod ? Sír.

EMBERFIA: Igen, sír.

SIMON: De lábaidra hullanak a könnyei ! téged ez sem zavar ? Nézzetek, nézzétek hát, még a haját is kibontja, fúj, mint egy rabszolganő ! Igen, igen, és te, rabbi, miért nem mozdulsz ? Hagyod, hogy a nyilvánosság előtt egy asszony könnyeivel áztassa lábadat — ő és és a hajával, igen igen a hajával szárítgassa ? *(Halkan.)* És még hozzá ilyen nő ! Én ugyanis már régen észrevettem, miféle nő ez ! Még most sem tudod ? Megmondjam ?

EMBERFIA: Tudom jól !

SIMON: Jó, de hogy mivel foglalkozik ? Tudod azt is ? Űgy értem: mi a hivatása, ismered a hivatását ? Tudod hogy ez — *(undorodva)* de ez már több a soknál. Nem szabad túrnöd rabbi, hogy mialatt mi eszünk, neked a lábaidat kenegesse.

EMBERFIA: Az olaj nagyon jó, Simon, nem élvezed az illatát ?

SIMON: Az attól függ ! Ha egy — már bocsánat — közismert utcalány korsajából árad, semmiesetre sem.

(Zajok, izgatott suttogás, morgás, flóták tovább szólnak.)

SIMON: Botrány ! Még a tanítványok is húzogatják az orrukat és sugdolóznak.

EMBERFIA: Szabad valamit kérdeznem, tisztelt házigazda ?

SIMON: Szólj, Mester !

EMBERFIA: Tegyük fel, hogy két adósom van: az egyik sokkal tartozik, a másik kevéssel. Mindkettőnek elengedem az adósságát — melyik fog jobban szeretni ?

SIMON: Gondolom, akinek többet engedtélt el !

EMBERFIA: Helyesen ítélte ! Most tekints erre az asszonyra itt a lábaimnál ! Mikor mint vendég, házádba léptem, nem moshattam meg lábamat, szolgálid sem nekem, sem társaimnak vízzel telt tálakat nem hoztak, ahogyan ezt szokták még a legegyszerűbb vendégek számára is.

SIMON: Ti az előírással mosakodásra nem helyeztek súlyt ! Gondoltam, lábat is ritkán mostok ...

EMBERFIA: Ez az asszony viszont könnyeivel mosta, hajával szárította lábaimat.

SIMON: Ó, láttuk és visszatetszéssel néztük !

EMBERFIA: Még a gyermekeknek is tanítják, hogyha vendég jön a házhoz, a ház ura elébe megy, megcsókolja és szól: Béke veled ! Így köszöntötte Ábrahám atyánk az angyalokat, amikor meglátogatták őt, így Salamon király a koldust, ha vendégül látta volna, de engem, Simon, és társaimat senki csókkal nem üdvözölt, mikor küszöbötöt átléptünk, és senki sem köszönt vissza, mikor ennek a háznak békét kívántunk. A szolgák helyünkre vezettek és mondták: egyetek, igyatok, urunk gazdagon ellát titeket. *(Szünet. Zajok, flóták, asztali zörejek.)* Ez az asszony pedig szünet nélkül csókolgatja lábaimat.

SIMON: *(Nevet)*: Mintha csak újszülött ikrei lennének. Nem szép látvány, ha az ember meggondolja, ki az, aki így cselekszik ... Csókjai erkölcstelenek, ezt érezned kellene, irtózva kellene érezned ! *(Zokogás.)*

EMBERFIA: Nem várhattam tőled, Simon, hogy a magától értetődő udvariassági szokások szerint olajat és virágkoszorút tarts készen számodra. De látod, megkenés nélkül nem fekhettem asztalod mellé. Ő jött és megkenete lábamat olajjal, amely méltó volna arra, hogy Áron fejéről és szakálláról csorogjon alá.

SIMON: Hová akarsz kilyukadni ?

EMBERFIA: Neked, Simon, kevés bűn, neki sok bocsáttatik meg, mert sok szeretete volt. De akinek kevesebbet engednek el, az kevésbé szeret, érted, Simon ? Te pedig asszony, vigasztalódj, bocsánatot nyertek bűneid.

SIMON: Ki bocsáthat meg itt bűnöket ?

(Szünet. Zajok, halk fuvolaszó.)

RIPORTER *(halkan)*: Mindnyájan Jézus rabbira és a lábainál, térdelő asszonyra néznek. Mindenki hallgat. Most a nő felemelkedik, valami van a kezében. Átlátszó vékony korsócska, bizonyára alabástromból, ezt mindkét kezével magasra emelve, közelebb lép Jézus rabbihoz. Az edénykét pedig szorítja, szorongatja, fölemelt kezei között — ő, mintha csak a szíve volna — és most eltöri ... Lassan és csillogva csorog le Jézus rabbi hajának választékán ... arcára, szakállára, nyakára ... A tágas terem betölti a nárdus illata. Most, hogy az olaj elfogyott, a nő némán magába roskadt. Mozdulatlanul, arcát elfátyolozva kucorog a földön. A nézők között most mozgás támad. Ez alkalommal a tanítványok rázzák fejüket, suttognak, végül hangosan is nyilvánítják véleményüket.

I. TANÍTVÁNY: Valódi nárdus olaj, szagoljátok csak !

II. TANÍTVÁNY: Van ez egy font is !

I. TANÍTVÁNY: Valódi, legfinomabb nárdus !

III. TANÍTVÁNY: Az ilyennek fontja legalább 300-ba kerül !

I. TANÍTVÁNY: Legalább, igazán pazarlás !

II. TANÍTVÁNY: Csakugyan, ha meggondoljuk, majd hogy ennek árából egy tisztagú család, ha szerényen is, de egy hónapig élhetne!

III. TANÍTVÁNY: Tulajdonképpen a Mesternek ezt meg kellett volna tiltania. Ha eladták volna, hány szegény lakhatott volna jól az árából.

I. TANÍTVÁNY: A Mester nem tehet arról, hogy ez a tolatkodó asszony egyszerűen nekiesik és ráönti az olaját.

II. TANÍTVÁNY: Kergesd el végre! (Szünet.)

EMBERFIA (mialatt a fuvolák szólnak): Barátaim, úgy látom, rossz kedvetek van... hogy haragusztok erre az asszonyra!...

III. TANÍTVÁNY: Ne érts félre, Mester, de tudod, milyen szegények vagyunk! Pénztárunk, melyet én kezelek, az egy font valódi nárdus olajnak árából szépen megtelt volna. Elrendelhetted volna azt is, hogy az olaj árát a szegények közt osszák ki.

EMBERFIA: Ugyan, ugyan! Szegények mindig lesznek veletek, én viszont elmegyek. A szűkölködőkről való szakadatlan gondoskodás sokat közületek kicsinyessé és szűkkeblűvé tesz legkedvesebb barátaitokkal szemben. Továbbá szeretet nélkül vagytok igazságosak. Látom, mi következik még: egy napon segítő jóságotok titeket országokon át karavánokban a föld határáig fog küldeni, de a hozzátok legközelebb álló ember fázik, mert szívetek tüze a jótékonyosság és nyomorenyhítés közben kialudt. Nem tudjátok-e, hogy az irgalmasság több, mint az égő áldozat, de a szeretet még az irgalmasságnál is több, az a szeretet, amely nem a ti mértékekkel méri az igazságot, barátaim, hanem Isten mértékével! Ez pedig megrázó és megrendítő mérték! Túláradása az igazságos lelkek előtt éppen olyan igazságtalannak tűnik, mint a pazarlás. De nézzétek az Isten világát, atyánkét, nézzétek túláradó gazdagságát, a szépséget, a pazarlást, legyenek tökéletesek, mint Mennyei Atyátok tökéletes. Vegyétek mértéket az ég csillagainak számából és így tanuljatok ennek az asszonynak sóhajaiból és könnyeiből. Ne írjátok elő, mennyit használhat a nárdus olajból, mikor ő szíve mértéktelenségével akarja megmutatni nekem szeretetének mértékét. Ne számolgassátok, mennyi szegényt károsított meg miattam, mert akkor az olaj égetni kezdi a fejemet. Egykor meg fogjátok érteni mindezt, egy napon, ha a szeretet, az ő mértéktelenségével a ti fejetekre ömlik, hogy szívetek elszorul tőle. Ugyanakkor bódultan és boldogan érzitek majd, hogy a végtelenség megérint és kopogtat testetek kapuján. Tudjátok meg, hogy a halál után kezdődik a Végtelen, a Hátártalan, annak a szeretetnek birodalma, amelynek minden földi szeretet csak visszfénye. Íme, én is rátaláltam, ez a szerető szív most temetésemre kent meg engem.

(Szünet. Zajok, flóták szólnak, elhallgatnak, asszonyzokogás.)

EMBERFIA: Ne sírj, Mária!

(A flóták egyhangú dallama újra fölhangzik.)

RIPORTER (elbeszélő hangon): Ezen az éjszakán pedig — így áll egy régi könyvben — az asszony, aki fölkenete az Emberfiát, azt álmodta, hogy az egyházi hatóságok a Mestert halálra ítélték. Megkövezték. Már egészen eltűnt a kövek alatt, de mégis egyre több követ dobtak rá. Egyre csak újabb emberek jöttek kövekkel, hogy az Emberfiának alakját betemessék. Jöttek minden népből, minden évszázadból... A kőhalomból pedig hegy lett, égig fölmagasodó hegy. Ezután, azok akik megkövezték, megindultak a kőhegyen fölfelé, egyre följebb, míg végül elérték az eget.

Gong.

Pápay Klára fordítása

Az elkereszténytelenedés jelenségével foglalkoztam legutóbb. Az akkor előadottakból kitűnhetett, hogy az elkereszténytelenedés fogalma fölöttébb viszonylagos, mert a régebbi századok annyiszor dícsért keresztényei sem viselkedtek jobban, vagy rosszabbul, mint kései utódaik. Igaz ugyan, hogy a hitűket nyilvánosan gyakorlók száma a hagyományos területeken a múlthoz képest nagy mértékben csökkent, a tanbeli tájékozottság és az átélés tekintetében azonban lényeges haladás következett be. Új és elgondolkodtató tényező viszont a keresztény hittől való tömeges elfordulásban annak a nézetnek terjedése, hogy a kereszténység sem más, mint történetileg kötött sajátos ideológia, amely elmúlásra van ítélve.

Azokat az érveket, amelyekkel ezt a nézetet általában alá szokták támasztani, két csoportra osztanám. Az egyik a hit és a tudomány egymást kizáró voltára, a másik a vallás „elidegenítő” hatására s végeredményben osztályérdekeket szolgáló szerepére vonatkozik. Aligha lehet tehát fontosabb teendőnk napjainkban, mint a keresztény álláspont világos és határozott kifejtése a velük kapcsolatos kérdésekben. Útmutatónk itt is *Pierre Teilhard de Chardin*, akit újból megszólaltatnunk azért is időszerű, mert tíz évvel ezelőtt, 1955 április 10-én halt meg, barátaira és tisztelőire hagyva mindazoknak az írásainak utólagos kiadását, amelyek azóta döntő módon megszabják vagy befolyásolják korunk katolikus gondolkodását.

*

Teilhard életművéről és annak jelentőségéről már több közleményben tájékoztattuk olvasóinkat. A legújabb tanulmányokból, amelyeket módomból megismerni, mindenekelőtt *Karl Pflieger* írására szeretném felhívni a figyelmet, amelyet a freiburgi *Der Christliche Sonntag* tett közzé. Ő ugyanis éppen azt a segítséget emeli ki, amelyet Teilhard nyújt nekünk hitünkben. Olyan érték ez — hangoztatja Pflieger —, hogy mellette elhalványulnak azok a kifogások, amelyek mindenszemszéméletét okkal vagy ok nélkül érik. „Teilhard a hitnek az a nagy és korszerű tanúsítója, akire

szükségünk van. Nem lehet munkáiba belemélyednünk anélkül, hogy hite fel ne forrósítsa, meg ne egésze valamiképpen az embert.” S ez annál örvedetesebb, mert a hit egyáltalán nem valami könnyű dolog napjainkban — fűzi hozzá Pflieger. Ha sok minden akad is a világban, ami a hit felé közelít minket, sok és nagyon sok minden távolít tőle. Annak nyomán tehát, hogy Teilhard egész műve valójában szellemi önéletrajz, neve megszámlálhatatlanul sokak részére élő hitvédelem lett.

Ugyanígy vélekedik *Ladislaus Boros* is abban a nagyszabású tanulmányában, amely a svájci *Orientierung* hasábjain látott napvilágot. Tanulmányát később átvette a bécsi *Der Grosse Entschluss* is. Teilhard nem akart semmiféle „taníratot” szerkeszteni — hangoztatja Boros. Dolgozatai voltaképpen nem tant fogalmaznak meg, hanem tanúságot tesznek. Amit nyújt, kevesebb s ugyanakkor több, mint tiszta tudomány. *Le Coeur du problème* (A kérdés szíve) című írásában maga mondja világértelmező munkájáról: „Életem tanúsága ez, tanúság, amit annál kevésbé hallgathatok el, mert egyike vagyok azoknak a keveseknek, akik ilyesmivel szolgálhatnak.” Teilhard egyik legjelentősebb írása, kis terjedelme ellenére is, a *Comment je crois* (Ahogyan én hiszek). „Ezek a sorok nem tárnak elő semmiféle elméletet — írja itt —, hanem egyszerűen egy személyes tapasztalás fejlődését jegyzi fel utólag.”

Ki azonban az, aki tanúskodni kíván nekünk? Egy ember — feleli rá Boros —, aki pap és tudós volt egyben s aki egy egész életen át hordta magában ezt a feszültséget. Öslénytanai szaktanulmányokban töltött évtizedei alatt ezért áldozta egy-egy expedíció közt megmaradt szórványos idejét, vagy az ásatásoknál éjszakai pihenése kisebb-nagyobb hányadát olyan írások felvázolására, amelyekben „szintézist” igyekezett teremteni tudomány és hit között, értve ezen elmentéik feloldását és egységbe vonásukat. Meg volt győződve arról, hogy az „egzakt”, vagyis az egyértelmű fogalmakkal és módszerekkel dolgozó, az egyéni szempontokat meglehetősen

kizáró tudományok is elvezetnek a kereszténységhez. Ennek okából azonban feladatának érezte, hogy a saját kutatásai által is megerősítettnek látott fejlődésméleletet beépítse egy keresztény teológiai szemléletbe. Ennek a célkitűzésnek merészségét ma már szinte nem is tudjuk érdeme szerint méltányolni. Gondoljunk azonban arra, hogy még ötven évvel ezelőtt is alig juthatott bárkinek eszébe, hogy a természettudományt és a teológiát tárgyi összefüggésbe hozza egymással.

„Meggyőződésem eredetisége abban van — jelenti ki Teilhard imént említett írásában —, hogy az élet két olyan területére támaszkodik, amelyeket ellentétesnek szoktak tekinteni. Szellemi neveltetésemnél és képzettségemnél fogva az „ég gyermekei” közé tartozom. Vérmérsékletem és szakatnulmányaim folytán viszont a „föld gyermekei” vagyok. Az élet így két világ lüktető közepébe helyezett. Mindkettőnek gondolkodását, nyelvét és érületét tapasztalásból ismerem. Én azonban nem húztam magamban semmiféle belső válaszfalat, hanem hagytam, hogy a két látszólag ellentétes befolyás teljesen szabadon hasson egymásra. Miután harminc évet szenteltem a belső egység kimunkálásának, célhoz is értem vállalkozásomban, mert immár létrejött bennem a szintézis a két áramlat között. Egyik sem tette tönkre a másikat. Ma valószínűleg helyesebben hiszek Istenben, mint valaha, és bizonyosan jobban, mint valaha, a világban is.”

*

Harminc évi tudományos vizsgálódás és szellemi küszködés eredményeként a teremtés és a fejlődés nem ellentétes valóságok többé Teilhard előtt. A fejlődés konkrét szerkezetét és menetét most már úgy fogja föl, mint az isteni teremtő tevékenység felénk forduló oldalát. Ez a termető tevékenység nem új dolgok erőszakos belökése egy kész világba, hanem folyvást emelkedő alakzatok keletkezésének engedése a lét öléből, egészen az emberig, sőt azon túlra is. Úgy jelenik meg a mindenség, mint óriási fejlődési folyamat, amely évmilliórdok alatt fokról fokra előbbre tapogatózva, az anyag egyre nagyobb bonyolultsága és tudatosodása által a beteljesedéshez érik. S az élet összes olyan erőfeszítéseinek egyenes vonalában az

ember áll. Az ember ugyan — mondja Teilhard *Le groupe zoologique humain* (Az emberi állattani csoport — német fordításának címe szerint: Az ember keletkezése) című művében — „többé már nem egy befejezett világ változhatatlan középpontja, mint korábban hitték, de csúcspont annak a mindenségnek fejlődésében, amely az anyag bonyolultságának egyre gyorsabb fokozódása s ezzel együtt egy állandóan növekvő szellemi áthatottság felé tart”. Az ember „az önmagának tudatára ébredt fejlődés” — idézi Teilhard helyeslően Julian Huxley szavait. S hozzá is teszi: „Az a véleményem, hogy magában hordja a világ sorsát, a mindenség életakarata rajta árad át.”

Az ember azonban még maga sem befejezett, hanem lényegesen alakulóban levő lény. Nem zárult még le a fejlődése folyamata, mi több, kibontakozásának csak kezdetén topog. Teilhard — az őslénytan más művelőivel együtt — ötven évmillióra teszi egy közepes nagyságú állatfajta valószínű élettartamát. Ha tehát számításba is vesszük a hatalmas fejlődési gyorsulást, amely az emberiségnél mindennél észlelhető, akkor is jó néhány évmilliónyi jövő áll előttünk. S ami ezt a jövőt illeti, Teilhard szerint nem kétséges, hogy a világmindenség fejlődésének általános tengelye irányában, azaz az összes erők összpontosulásának irányában fekszik. „A mindenség, mint fejlődési egység, folyvást összébbre törekszik. Amiben végérvényesen összeszűkül a fejlődési folyamat: az ember. Amióta előtört a szellem, azóta a fejlődés mindörökre az emberben sűrűsödik.”

Az ekként átgondolt evolúció fényénél Teilhard a mi jelen korunkat gyökeres fordulópontnak érzi nemcsak az emberiség, hanem az egész mindenség történetében. Az emberek kezdenek egymáshoz közeledni. A szellemi kapcsolatok mind átfogóbb hálójá feszül ki köztük. A csoportok, egységek, népek, népcsaládok és fajok egyre nyíltabbá válnak egymás irányában, mind nagyobb a képességük az egymás-mellettségére és az együttélésre. Értelmét veszítene azonban a fejlődés, ha az emberiségnek ez az együvé tartása kérdésessé tenné az emberi személyi elalkudhatatlan értékeit, hiszen ezzel éppen a fejlődés legmaga-

sabb vívmányát vetélné el. Másfelől azonban arról is meg van győződve Teilhard, hogy az emberiségnek csupán politikai-jogi egyesülése nem eléghető ki az emberi lélek mélyeségs vágyakozását a szerves egységre. Ebből következik szerinte, hogy a mindenség végső összpontosulása egyedül az emberiségben nem történhet meg.

Az emberiség csak olyasvalami által válhat eggyé — jelenti ki Teilhard —, ami fölötté áll az egész emberiségnek, egyben azonban személyes létező is, mert csak ez biztosíthatja mindenegyes ember számára a személyi egyszerűséget, ugyanakkor, amikor minden embert egyesíthet is önmagában. „Ahogy én látom — mondja Teilhard —, itt merül föl a fejlődésről szóló tudomány számára Isten kérdése, mert csak így mehet tovább a fejlődés: Isten mint gyűjtőpontja, feje az evolúciónak.”

Ez azonban még mindig nem a végső és tulajdonképpeni tétele Teilhard világ-értelemezésének. A mindenség fejlődése — folytatja gondolat sorát Teilhard — nem egyszerűen Istenre tart, hanem az Istenemberre. Ahhoz ugyanis, hogy az emberiség megtehesse a fejlődés utolsó ugrását, vagyis az Istennel való eggyélevés ugrását, át kell hidalni a szakadékot Isten és ember között. Kell tehát valakinek lennie, aki ember és Isten is, s aki emellett mindkét minőséget olyan mértékben birtokolja, hogy az egész emberiséget önmagába tudja foglalni és emelni. Az Istenember, vagyis Krisztus így szükségszerűen gyűjtőpontja a fejlődésnek s egyben az a végső pontja, amelyet Teilhard Omega pontnak nevez. Az evolúció ekként értelmezve olyan folyamat, amelyben Krisztus emberré levése és feltámadása az összes világtörténelem belső értelmét adja. Ebben a szemléletben a természet nem egyszerűen valami érintetlen és rögzített keret, amelyben az üdvtörténet lejátsszódik, hanem maga is fejlődésmenet, amely az Omega pontnak, a „kozmosz Krisztusnak” elébe érik, vagyis olyan állapot felé tart, ahol Krisztuson keresztül Isten mindenben minden.

Ha ezt a világfelfogást néhány találó mondatban akarnók összegezni, leghelyesebb a *Comment je crois* bevezető soraira utalni: „Hiszem, hogy a világmindenség egy fejlődés. Hiszem,

hogy a fejlődés a szellem irányában halad. Hiszem, hogy a szellem a személyesben teljeseedik, hiszem, hogy a személyesnek beteljesedése az egyetemes Krisztus.”

*

„Ami lenyűgöző a világnak ebben az értelmezésében — állapítja meg *Adolf Portmann* Teilhardról szóló könyvecskéjében —, az a rendkívüli szellemi lendület, amellyel össze próbálja kötni a legtávolabbi köröket, az a merészség, amellyel belebocsátkozik a gondolkodás veszély-övéibe is. Ez az, ami különösen közel hozza őt hozzánk, akik értékelni tudjuk a szellemi kaland nagyságát.” *Boros* páratlannak mondja Teilhardnak azt a cselekedetét, hogy olcsó egyeztetések helyett teljes becsületességgel megkísérelte egybenézni a vallást és a tudományt, a keresztény üdvtörténetet és a természet-történetet, a tudományon belül pedig a világ kibontakozását, az élet fejlődését, az ember történetét és a jövőbeli várakozásokat. Megbecsülhetetlen teljesítmény ez, függetlenül attól, hogy miként ítéljük meg a szintézis egyes elemeit és a különböző szövegezéseket. Bizonyos, hogy Teilhard művének vannak tudományos, bölcséleti és teológiai szempontból gyöngye oldalai is, azt még Teilhard legeltőkéltebb hívei sem állíthatják, hogy a világfejlődésről rajzolt képe már kész megoldás lenne, nem kétséges azonban, hogy olyan eszme-áramlatot váltott ki, amely egyre elevebben hat tovább a keresztény gondolkodók körében.

Két évvel ezelőtt, 1963-ban *M. Barthélemy-Madaule* asszony *Bergson és Teilhard de Chardin* címmel doktori értekezést terjesztett elő és védett meg a Sorbonne bölcsészeti karán. Értekezésében, amely 686 oldalas könyvként került a nyilvánosság elé, Teilhard gondolatait úgy jellemzi, mint a mindenség emberközpontú és perszonalista bölcséletét. Teilhard szerint ugyanis a fejlődésben minden úgy megy, mintha az ember keresné benne megvalósulását, a fejlődési folyamat eredménye pedig az önálló személyiségek létrejötte. Bergson sok meglátását elevenítette fel művében Teilhard, vagy találta meg újból, ami könnyen érthető, mert mindketten hittek a világ alapvető egységében.

Henri de Lubac ma már klasszikusnak számító könyvében, amely *La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin* (Teilhard de Chardin vallási eszmévilága) címmel 1962-ben jelent meg, megállapítja, hogy Teilhard műve hajtóerejét és tartalmát attól az Omega ponttól nyeri, hogy mindezekelőtt és főleg vallási meglátás, illetve megérzés. Fejtegetései végeredményben a katolicizmus legkatolikusabb hittételéből, Krisztus tényleges jelenvalóságából forrásznak. Nem kétséges azonban, hogy vannak újdonságok is Teilhardnál, hozzá elsősorban. Ilyen a „kozmozgás” eszméje, mikor is a világot úgy fogjuk fel, mint egy célirányos és összpontosító mozgás által folyvást magasabb fokra vitt rendszert. Újdonság az idő eszméje is, amely sem nem alámerülése, sem nem egyhangú visszatérése ugyanannak, hanem érés és növekedés. Az antik és a középkori gondolkodók mozdulatlan „finalitásainak”, céltól való meghatározottságainak helyére állandó mozgás, egy irány, egy értelem lép, ami — jelenti ki Lubac — forradalomnak minősíthető a keresztény bölcsleletben. Vannak nála bizonytalanságok és homályok, de ezekre Teilhard maga is szüntelenül visszatér írásaiban és sohasem állítja, hogy akár önmagát is kielégítené, amit ilyenkor mond, mert „kereső marad a megtalálás pillanatában is”.

Ezzel kapcsolatban fejt ki Etienne Borne a *Dokumente* számára Lubac könyvéről írt tanulmányában: ha úgy sikerült volna Teilhardnak a természetes igazságokat a természetfölötti követelményekre ráhangolni, ahogyan egy csengő nyomógombja beleillik foglatába, akkor nem gondolkodó lenne, hanem diplomata vagy egy tanak merőben elfogult védője. „Az egész lárna — úgymond —, amelyet Teilhard gyöngéi és merészségei körül csaptak, súlyos félreértése annak, hogy mi a gondolkodás szerepe az emberi kultúrában. Azok az izgató kérdések, amelyekhez egy bölcslelet észszerűen eljut, de lebegésben hagy, csupán a hitel érdemlőség pecsétjei. Nagy az a gondolkodó, aki anélkül, hogy egy csipetnyit is elejtene, hű marad az igazságnak ahhoz a részéhez, amelynek szolgálatát küldetésének tekint. Sebezhetősége arányos akkor a gondolatainak erejével. Ez a magyará-

zata annak, hogy a cáfolóknak legtöbbször éppen a legnagyobb gondolkodókkal szemben könnyű a dolguk.”

A Teilhard ellen intézett támadásokról — ezek Lubac szavai — ugyanaz mondható, amit annakidején Peguy írt Bergsonnal kapcsolatban: „Hogy a harc ennyire ádáz, még rendben lenne — így szokta fogadni a világ az igazán nagy gondolatokat. De, hogy ennyire hátulról kerülve vívják, az már nincsen rendben.” Ilyen hátulról való harc az, Lubac szerint, amelyet a thomista hagyomány bizonyos hívei különös rámenősséggel folytatnak Teilhard ellen. Elhallgatva a csodálatos egyezéseket *Szent Tamás* és Teilhard párhuzamos hivatkozásai között. Holott az egyezések annyira szembetűnők, hogy némely Teilhard ellen emelt kifogás — például a rossz problémájára vonatkozóan — ugyanúgy érheti Szent Tamást is. Lubac sem állítja, hogy nem fordulnak elő hibák és fogyatékoságok Teilhard egyes kifejezéseiben, de a leghatározottabban tagadja, hogy teológiai tévedések lennének gondolkodásában. Éppen ezért remélhetjük is, hogy „bizonyos félreértések mindörökké kiküszöbölődnek és bizonyos igazságtalanságok lehetetlenné válnak”.

A bírálók a közelmúltban is leginkább azt kifogásolták, hogy Teilhard nem tesz említést a semmiből való teremteséről. *Christliche Weltfrömmigkeit* (Keresztény evilági jámborság) címmel 1964-ben megjelent könyvében Leo Scheffczyk éppen emiatt száll szembe Teilhard dicséretével. Nála — úgymond — „a két pólus: világ és Isten, földi világ és túlvilág, világi munka és istentisztelet megkülönböztethetetlenül olvad egybe”. Az igazság azonban az — feleli erre Pfleger már jelzett cikkében —, hogy a semmiből való teremtes eszméje, amennyiben a teremtett mindenség teljes függését fejezi ki Istentől, vagyis Istennek ez a „metafizikai” vonatkozása a világhoz, nem enged meg történeti és kísérleti alkalmazást. Történetnek és tapasztalásnak csak a már létező világban van helye. Teilhard kénytelen a metafizikai teremtes-fogalmat a teremtesnek, mint összpontosító folyamatnak eszméjével helyettesíteni, mert egyedül ez állapítható meg érzékelhetően. Természettudós a mindenséggel kapcsolatban tehát nem beszélhet

másról, mint az anyag folyvást magasabbra hágó fejlődési folyamatáról. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy a teremtés előtt semmi érzékelhető sem létezhetett. Hasonló érveléssel fogja Teilhard pártját *Mario Augusto de Lucchi* is abban a tanulmányában, amelyet a *Questitalia* adott közre. A tudományt, amennyiben a valóság megismerésének módja, nem érdekli a létezők ontológiai függése egy Teremtőtől, vagyis annak megállapítása, hogy mi volt a létnek első kezdete. Minthogy a valóság csak a jelenségekben észlelhető, a tudomány számára a jelenség az egyetlen dolog, amely értelmet, azaz törvényt zár magába.

De hogy ma már az egyházi légkör is mennyire tisztult Teilhard tekintetében, mutatja az előadás is, amelyet *Michael Schmaus*, a ma élő egyik legnagyobb katolikus dogmatikus 1963-ban tartott Freiburgban Teilhardról. Mint a *Christlicher Sonntag* beszámolójában olvasom, nemcsak „nagyszerű meglátásnak” nevezte Teilhard művét a tudományok világának egységéről, hanem egyenesen „felfedezésként” emelte ki Teilhard választát arra a homályos kérdésre, hogy miként állhat viszonyban az anyag Jézus Krisztussal. A megoldás nyitja Schmaus szerint is elfogadhatóan az, hogy az anyagban fejlődési képesség van a személy és a személyi irányában.

*

Azokat az ellenérzéseket, amelyek még ma is tapasztalhatók bizonyos katolikus körökben Teilhard iránt, érdekesen okolja meg „Az engedelmeség Teilhard de Chardin életében” című értekezésében *René d'Ouince*, aki 1936 után több éven keresztül rendi előljárója volt Teilhardnak. Értekezése 1964-ben a lyoni hittudományi kar Lubac-emlékkönyvében jelent meg.

A római teológusok szerint az a pap, aki tudós hírnevet szerzett magának, úgyszólván élő hitvédelem. Cáfolat arra, hogy összeférhetetlenség lenne a hit és a tudomány között. Ha viszont valami okból az egyházi hatóságok helytelenítését hívja ki magára, többet árt, mint használ annak az ügynek, amelyet szolgálni kíván. Ezért vitték keresztül, hogy hallgatási kötelezettség alá vonassék Teilhard, aki egészen másként ítélte meg a dolgot. Szerinte egy pap jelenléte a

tudomány világában még csak tökéletlen tanúság. Hívók és nem-hívók nap-nap után találkoznak egymással, együttesen értékes tudományos munkát is végezhetnek anélkül, hogy ebből bizonyítékot lehetne kiváncsolni akár világnézeti eszméik, akár vallásuk javára. Hogy valóban tanúságot tegyen, a tudományt művelő papnak meg kell tudnia okolni életfelfogásának és tudományos meggyőződésének egységét. Már most Teilhard kiválasztottnak érezte magát, hogy ekként cselekedjék. Még tudósi tekintélyét is csak ebből a szempontból értékelte.

A „csak-teológusok” álláspontja az volt, hogy Teilhard ám gyűjtse és dolgozza fel a földtani és őslénytani adatokat, de bizza rájuk a szükséges következtetések levonását. Teilhard azonban méltán kételkedett az ilyen módszer, az akkor uralkodó teológia módszereinek gyümölcsöző voltában. Ismerte ezeknek a teológusoknak azt a kísértését, hogy minden elgondolható tényt hihetetlen ügyességgel illesszenek be rendszerükbe anélkül, hogy gondolatviláguk szerkezetét a legcsekélyebb mértékben is megváltoztatnák.

Péláda volt rá elég. Az a teológus, akit figyelmeztettek az élő lények megjelenésének egymásutániságára, a közelálló alakzatok megszakítás nélküli láncolatára, minden különösebb fáradság nélkül fogalmazta meg a sorozatos egyedi teremtetések összhangzatos tervét, azt, hogy Isten, „méretben és súlyban” egyre tökéletesebb elképzeléseket valósított meg, hasonlóan a tehetséges fazekashoz, aki folyvást tökéletesíti munkáját. Az a teológus, aki jól tudta, hogy sem az Éden, sem a hűnbeesés nem hagyott nyomot a történetben, úgy állította be a földi paradicsomot, mint néhány hektárnyi védett területet, ahol csodálatos módon nem voltak természeti katasztrófák és nem érvényesültek a kiválasztás, a betegség és a halál természetes törvényei... és könnyen érthetőnek találta, hogy az első ember pár kilépvé ebből a közbenső állapotból, amelynek Ádám bűne hirtelen végét szakította, eddigi előnyeitől megfosztva az alig észrevehetően gondolkodó lény szintjére süllyedt, miként illik is egy fajtához, amely éppen csak fölébe emelkedett az állatszerűségnek. Az a teológus, aki a bibliai időrendet meg akarta menteni,

az előtörténetnek mindazokat az adatokat mérlegeelve, amelyeket a tudomány az emberiség életkorára vonatkozóan felsorakoztatott, bámulatos ügyességgel használta fel az „Ádám előtti emberek” elméletét...

Mindezek a leleményesen kieszelt feltevések bevehetetlen várat jelentettek szerzőiknek — mondja Ouince. Ám egészen világos volt, hogy a modern tudomány neveltjei, ha mégannyira törekedtek is, hogy problémáikat a hit fényében tisztázzák, a legkisebb segítséget sem kaphatták tőlük.

Teilhard elevenen érezte és szenvedte az eszmecsere megszakadását az egyház és a modern világ között. Hogy egy igazi eszmecsere újból meginduljon, ez volt az az egyházreform, amelyet egész lelkéből kívánt. Amikor azonban nemzedékének teológusaira gondolt, akik nemrégiben még őt is oktatták, aligha talált köztük egyet is, aki képes lett volna „a nem-hívők nyelvén beszélni”. Egyedül érezte magát, de semmiképp sem vesztette kedvét és bátorságát. Egyenesen lelkesítette a felelősség egy oly vállalkozásért, amelynek sürgős szükségét ismerte föl.

*

Katolikus vallásunk alapvető tétele, hogy egyedül az elmélkedő fontolgatás nem elegendő a hithez. Ahhoz, hogy hinni tudjunk, szükségünk van az isteni kegyelemre is. A hit azonban ennek ellenére sem valami légüres teret verdeső bizakodás, mert kell, hogy összhangban legyen az értelemmel. S éppen ezt az összhangot mutatta ki és erősítette meg Teilhard.

Mint a holland P. Smulders is kiemeli könyvében, amelynek francia fordítása *La vision de Teilhard de Chardin* (Teilhard de Chardin szemlélete) címmel 1964-ben jelent meg, Teilhard már azzal, hogy hathatósan hozzájárult az ember központi helyének tudományos igazolásához az ismert mindenségben, nagyban elősegítette az összhang kialakulását hit és tudomány között. *Karl Pfleger* is oda következtet ismételtelen említett cikkében, hogy a segítség lényege, amit Teilhard nyújt nekünk hitünkben, azokban az érvekben rejlik, amelyeket tudományos kutatásai alapján hoz föl a keresztény vallás értelmessége mel-

lett. „S ez valóban nem csekélység — húzza alá Pfleger. — A keresztény ember előtt is világos, hogy az „egzakt” tudománynak nincs mit tennie Isten-nel. Neki a látható és mérhető, tehát a fizikai dolgokkal s nem a metafizikai, vagyis a tapasztalati világ-gon túleső dolgokkal kell foglalkoznia. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a helyes módszertani elv még nem jogosítja fel e tudományok művelőit az érzék fölötti világnak, az isteninek tagadására. Az illetékességek áthágása nyomán mégis széles tömegek tudatába nyomult a tagadás, ami idővel reménytelenül széles árkot vont a hit és a tudomány között. S ez az árok a mai keresztény ember tudatában is nagy mérvű lelki és szellemi szorongást váltott ki, amit egyesek titkolnak, mások nyíltan bevallanak. Hogy egészen egyszerűen és velősen megmondjam tehát, miért állok én szívvel-lélekkel, örvendezően és feszítőnül Teilhard mellett, szorosan hozzá simulva és kezét fogva: mert oly sokaknak, igenis, rendkívül sok rokkant hitűnek segíti az árkot átugrani.”

Halálának tizedik évfordulóján bízást gondviselészserűnek tekinthetjük, hogy Teilhard akkora éleslátással és bátorsággal lépett föl azok ellen a „korlátozott elképzelések” ellen, amelyeket a korabeli katolicizmus hangadói tápláltak a mindenség fölől, és ama „meg nem értés” ellen, amelyet az anyag szerepére vonatkozóan tanúsítottak. Teilhard egyik még kiadatlan leveléből idézi ezeket a sorokat N. M. Wildiers, akinek könyvét *Introduzione a Teilhard de Chardin* (Bevezetés Teilhard de Chardin-be) címmel 1963-ban olaszra is lefordítottak. A jeles belga teológus, egyben neves biológus, arra sürget minket, katolikusokat, hogy építsük bele a keresztény szemléletünkbe a mindenségnek azt a dinamikus látását, amely Teilhard szellemiségéből sugárzik felénk, mert az ő nézete szerint is csak így szüntethetjük meg azokat az ellentmondó érzéseket és lelki zavarokat, amelyek gátolhatják hitünk teljes elevenségének és bensőségének megőrzését.

Teilhard is észlelte az elkereszténytelenedés jelenségét, el is kedvetlenedett eleinte, de éppen az okainak feltárulkozása késztette csakhamar derűlátásra. „Bármit beszéljenek — ír-

ja egyik levelében, amely Wildiersnél olvasható —, a mi századunk vallásos, talán vallásosabb az előbbieknél. Csak nem találta még meg Istent, hogy imádhassa... A tudomány és a technika haladása egyre barátságosabbá teszi a földet és az ember egyre több bizalommal formálja és rendezi

azt. Nagy felelősséget is ró ez az emberre, de nem ebben a felelősségben való osztozás útján kell-e elősegítenünk egy megújódott és termékeny vallási érzés életre kelését?"

Itt merül fel a vallás „elidegenítő” hatásának kérdése, amelyet nem árt majd szintén szemügyre vennünk.

A KIS ÚT

Amikor körülnézek a templomban, mindig az az érzésem, hogy szinte senki sem viselkedik természetesen. Látni görcsösen összekulcsolt kezű, áhitatba merült arcú embereket: ezek nem ritkán álszentségre emlékeztetnek, ugyanígy viszont vannak egészen könnyed pózban állógatók, akikről önkénytelenül az a véleményünk, hogy nem is nagyon törődnek a szent cselekménnyel, nem érdekli őket. Egyszóval mindenkinek van valamilyen már beidegződött testtartása. Úgy érzem, a templomban tőlem is elvárják az ugyanilyen viselkedést. Nekem pedig nem tetszik ez a stílus, szakítani akarok a megszokottal, a magam természetes módján, saját ízlésem szerint akarok viselkedni. A lehető legtermészetesebben, hogy evvel is elősegítsem az áhitatot. Argus szemek viszont mindenütt kísérnek s akadályoznak a kivitelben.

Ilyeneket ír levelében „egy tizenhétéves”, lelke teljes őszinteségével. Sokról szól, kezdő a templomban való viselkedéssel.

En nem árgus-szemmel, hanem a szeretet szemével nézem ezt a fiút, aki, mint igazi fiatal, lényeglátó akar lenni. A lényeg pedig megvan benne: áhitatra törekszik, ha már templomban van. Viselkedjék tehát úgy, a lehető legtermészetesebben, hogy elősegítse áhitat-szikrájának fellobbanását. Isten háza a templom, az abszolút létező, aki nem szorult rá házra, hogy benne lakjék, mert a mérhetetlen világegyetem is kicsi ahhoz, hogy határt szabjon jelenlétének. Természetes viselkedés például, ha egyszerűen áll előtte, az ember, az ugyanígy egyszerű, profán gesztus, hogy felállunk, ha jön valaki, aki tiszteletet érdemel. Aki lefekszik, az pihenni akar, az állás tehát azt is jelenti, hogy fegyelmezzük magunkat. Ezért állhatunk, ha Istenre gondolunk.

Viszont az Isten-gondolat mást is eszünkbe juttathat. Az a nagy Isten, aki „ronthat, teremthet száz világot”, aki előtt porszem az ember, s ha valóban megérti sajátmagának kicsiny voltát, akkor, ha akarja: kisebbitse meg magát. Ha térdre ereszkedik, megrövidítette önmagát magasságának felével, és ezzel; ha valóban érzi kicsinységét, azt mondja testtartásával:

„Te nagy vagy, én kicsiny vagyok!” Tehát természetes a viselkedésünk és csak Jézust követjük, aki szintén imádkozott úgy, hogy térdre borult. A térdelés sematizálása a térdhajtás. Ez is természetes dolog, ha hódolatunknak kifejezése az Oltáriszentségben jelenlévő Jézus előtt. Ha tudjuk, és hisszük, ki van jelen ebben a titokzatos szentségben, méltó és helyes dolog, ha meghajtjuk térdünket, de csak akkor lesz ez a gesztus természetes, ha nem megszokásból tesszük, hanem belefektetjük egész alázatunkat és szeretetünket az Úr Jézus iránt.

Nagyon természetes testtartás az ülés is, magától értetődő, hogy a templomban is vannak padok, bár még napjainkban is például a nagy itáliai bazilikákban még mindig nincsenek. Az ülés valaki előtt, akit tisztelünk, a bizalom kifejezése, a barátság, a szoros életközösség. Együttülni valakivel, akit szeretünk: hát nem ülhetünk együtt az Isten házában Vele, aki atyánknak mondja magát, és gyermekeinek tart bennünket? Még az üléssel is kifejezhetjük Istennel szemben természetes érzelmünket.

Mit tegyünk kezünkkel a templomban, vagy ha imádkozunk? A liturgiát vezető személyeken kívül nincs erre szoros előírás. A mi vidékeinken akárhányan összeteszük kezüket, mint a pap a misében, vannak ellenben or-

szágok, ahol az imádságnak ez a gesztusa a hívek előtt teljesen ismeretlen. Láthatunk franciákat, angolokat imádkozni karba tett kézzel, vagy egyszerűen ölbe tett kézzel; vannak viszont vidékek, ahol szokásban maradt az őskeresztény imádság: kitárt kezekkel imádkozni. Az összekulcsolt kéz is természetes gesztus lehet: azt fejezi ki, hogy a lélek el akar merülni az Istenben. Guardini mondja, hogy amikor egymásba kulcsoljuk ujjainkat, mintegy megindul a lélek áramlása, mely arra vágyik, hogy kiömljön. Ám az egyik kézről a másikra terjed, s így visszaárad bensőnkbe, hogy minden a lélekben maradjon imádott Istenével együtt. Főleszámítás ez, mely ezt mondja nekünk: Enyém az Isten s én az

övé vagyok, mi ketten maradunk belül.

Kár tehát árgus szemekkel figyelni az imádkozókat. Az ilyen figyelőknek csak azt mondhadjuk, amit a nagy Szent Ágoston mondott, hogy nincsen arra előírás, milyen legyen testtartásunk az imádsághoz. A fő az, hogy a lélek Isten jelenlétében tudva magát, ennek megfelelően viselkedjék. „Mert állva is imádkozhatunk, és térdenállva is, meg ülve is.” Ha ilyen nagy egyháztanító meg volt ezzel elégedve, mi sem követelhetünk egyebet, ha a lényeg megvan: az, hogy imádkozáskor a lehető legtermészetesebben akar viselkedni, mert ezzel akarja elősegíteni áhítatát.

Radó Polikárp

NAPLÓ

A NÁCIZMUS-FASIZMUS BUKÁSA. 1945. május 9-e az emberiség történelmének egyik legjelentősebb dátuma: a szövetséges seregek — élükön a szovjet csapatokkal — ezen a napon nyomultak be a német náci-fasizmus főfészekébe, Berlinbe, a város kapitulált, az örütség és gonoszság démonikus megszállottja, a „Führer”, öngyilkosság révén gyáván menekült a felelősségrevonás elől. És ezzel befejeződött a világtörténelem egyik legvéresebb drámája, a második világháború, és megdőlt a világtörténelem legembertelenebb, legelvetemültebb hatalmi rendszere, a maximális gonosztságot maximális ostobasággal ötvöző hitlerista náci-fasizmus. A fasiszta összeomlás — amit minden józan ember a két szer-kettő matematikai bizonyosságával előre látott — bekövetkezett.

„Minden józan ember” — mondtuk. Sajnos azonban ez az emberfajta a hitlerájban és kapcsolt részein — magunkat sem véve ki — azokban az időkben meglehetősen meggyérült, a divatos gyűlöletek barnás-zöld ködgomolyaga ráborult az emberi agyakra, s a végzetes járványtól immunisan maradtak Cassandra-sikolyai elenyésztek a hazug propaganda „Heil-Sieg” üvöltésének fergeletes orkánjában.

Az egyenlet már a kezdet kezdetén adva volt, s az erőviszonyok idők folyamán csak a szövetségesek javára tolódtak el. Az egyenlet baloldalán állt a lélekszám, a földrajzi helyzet, a felkészültség, az ipari kapacitás aránya, a nyersanyag-bőség s nem utolsósorban az erkölcsi súly behozhatatlan fölénye; a megoldás nem lehetett más — a kezdeti látszat-sikerek sorozata ellenére sem, — mint a fasizmus háborúvesztése... Mert kétszer kettő mindig négy marad, hiába szorozgatták be az egyenlet két oldalát propaganda-hazugságokkal, elvakult fanatizmussal, átmeneti blöff sikerekkel, csodafegyverekről gyártott hazug legendákkal.

A matematika igazsága megdönthetetlen. De megdönthetetlen a történelem igazsága is. Hitler évtizedes uralma során olyan történelmi feladatokat vállalt, illetőleg részben akarata ellenére kényszerült vállalni, amelyeknek egyetlenje is több a soknál. Mi mindent akart ő? — A zsidóságot kiirtani, az egyházat megtörni, Anglia tengeri hatalmát megdönteni, a Balkánon egysúlyi helyzetet teremteni, Amerikát legyőzni, Oroszországot elfoglalni és Olaszországot hűséges szövetségben megtartani... Aki csak egy kicsit is ismeri a világtörténelem folyását, az tudhatja, hogy milyen eredménnyel járhattak ezek a vállalkozások... De ők nem tudtak sem egyszerű számtant, sem csipetnyi történelmet, csak egy dologhoz értettek: felszítani a tömegekben a legalantasabb emberi indulatokat, s egy különben nagyra hivatott népnek

még a jó tulajdonságait is — pontosságát, fegyelmezettségét, takarékoságát — valami elképzelhetetlenül gonosz ördögi gépezet hajtására felhasználni.

És fejtetőre állították a logika alapigazságát is. Addig úgy tudtuk, hogy minden dolog azonos önmagával és nem azonos más dologgal, és akkor egyszerre — ó, nem vicclapokban, hanem nagyon is komolyan szánt törvényekben, hivatalos rendelkezésekben — felbukkantak ilyesfajta fogalmazások: „Zsidónak tekintendő az a nemzsidó, és nem tekintendő zsidónak az a zsidó aki... Tisztelességes nőnek tekintendő az a nem tisztelességes nő, aki... „Nem-hadviselő államoknak tekintendők azok a hadviselő államok és hadviselő államoknak tekintendők azok a nem-hadviselő államok, amelyek...”

Ma már mindez csak groteszk, nyomasztó, rossz álomnak tűnik fel, csak-hogy ez az „álom” tizenkét hosszú esztendeig tartott, felerészben véres, öldöklő, pusztító háborúval tetézve. Ez alatt a tucatnyi év alatt több emberi vér ontódott, több könny ömlött, több anyagi és pótolhatatlan kulturális kár keletkezett, mint máskor hosszú évszázadok alatt. Mert ennyi időbe telt, míg a berlini főherreri betonbunker falán feltűnt az új „mene-tekel”, míg a kétszer-kétfő egyenlőségi jele után felrajzolódott a megoldás, a „négy”, míg beigazolódott, hogy a történelemnek logikája van és a logikának pedig az emberi lélekkel egykorú őstörténete.

Nekünk pedig, akik túléljük mindezt a testi-lelki, anyagi-szellemi szörnyűséget, egyetlen főfeladatunk van: levonni a tanulságokat, tudatosítani magunkban és másokban azt, hogy megmaradásunk (vagy totális pusztulásunk) matematikai bizonyossága, a történelem parancsa, a gyűlölségektől, alantas indulatoktól el nem felhősített tiszta emberi logika egyaránt azt kiáltja az ég és a földkerekség minden tája felé: *békét a világnak!* (Kunszery Gyula)

GÁL FERENC KÖNYVE: IDŐ AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGBAN. Semmi se igazolja jobban a katolikus olvasó közönség igényét hitének tudatos megértésére, mint Gál Ferenc művének sikere. A Hittudományi Akadémia neves professzora ezt a könyvét a Szent István Társulatnál 1963. végén jelentette meg, s idén, 1965. márciusában már második kiadására került sor.* Az első kiadást két hét alatt kapkodta szét a hittudomány iránt érdeklődő közönség, mint egy igazolva a könyv előszavának szentírási idézetét: „Ime, napok jönnek — mondja az Úr — és én éhséget küldök a földre. Nem kenyér utáni éhséget és víz utáni szomjúságot, hanem az Isten igéjének hallgatására vonatkozó szomjúságot és éhséget”.

Az Isten igéjére szorgalmas katolikus ember olyan könyvet kap kezébe Gál Ferentől, amely a legnemesebb értelemben megfelel a kor szellemének, az idők követelményeinek, a szédítő iramban fejlődő természettudomány és technika korában élő mai embernek. Némelyek fülében talán kétes értékítéletként hangozhatik ez a megállapítás. A magam részéről azonban saját korunkat igen nagy korszaknak érzem, és hiszem, hogy valami nagyszerű volt és van születőben nemcsak a természettudományok, a technika és a művészet területén, hanem a társadalomban és a keresztény egyházak szívében is. Korunk átlagembere azonban túl van terhelve mindazzal, amivel az emberi szellem napról-napra táplálja tudatát s azt befogadni is alig tudja, nemhogy feldolgozni. Eppen ezért, csak nehezen tud elmélyülni olyan tudományban, amelyet nem ő maga művel, nehezen barátkozik meg a súlyos és elvont kérdésekkel, fárasztják a hosszú szövegek, kerüli a megerőltető és elvont gondolkodást, gyorsan él, versenyt fut a száguldó idővel s az örökkévalóság szelíd jelentkezését alig veszi tudomásul. Némelyek emiatt becsülik le egész korunkat és korunk szellemét. Amikor úgy vélem, hogy Gál Ferenc műve megfelel a kor szellemének, akkor ezzel azt szeretném érzékeltetni, hogy a szerző személyében szerencsésen ötvöződik a tanár tudása és felkészültsége, a lelkipásztor szeretete, a dogmatikus szigorúsága és a hitvédő hajlékonysága a korunk feladataival küzdő modern ember világerzéssel. A benső feszültségeknél ez a szerencsés egyensúly teszi lehetővé a szerző számára, hogy korunk nyelvére fordítsa le a kinyilatkoztatás, a katolikus hittudományi igazságait. Gál Ferenc elvont hittudományi igazságokat is könnyed és egyszerű formában tud előadni, anélkül, hogy jöttányit is engedne a tudományos

* 365 oldal; ára 46 forint.

színvonalból. Így vált lehetővé számára, hogy korunk felé az örökkévalóság üzenetét közvetítse.

A szerző igazán élvezetes könnyedséggel segíti keresztül olvasóját a filozófiai és hitudományi mélységek felett és bonyolult kérdésegyséteket sötét erdején át vezetni ki a hit világos tisztására, az idő rejtekei keresztül az örökkévalóság fénye felé. Ezt bizonyítja könyvének már első része is, ahol világnézeti eligazodásunkat szolgálja, feltárja korunk tudományos világképét és azt olyan magától értetődően rajzolja meg hitünk háttéréként, hogy az olvasó szinte nem is érti, mi módon lehetséges szembeállítani korunk világképét a szentírás, a szenthagyomány, a keresztény bölcsélet igazságával. A szerzőnek ez a könnyed eleganciája azonban nem fölény és nem szavakkal való szemfényvesztés, hanem szeretetreméltó szellem hatja át, a mélyen hívő és ugyanakkor mélyen gondolkodó ember szelídsege, aki nem akar felesleges és ritkán meggyőző vitákat kiélezeni, hanem szerényen elkerüli az alproblémákat és ott oldja meg a felmerülő esetleges nehézségeket, ahol azok valóban jelennek s ahol mások nem is számítanak rájuk. Teszi ezt abban a szellemben, hogy azt az első fejezet végén idézett *Pacem in terris* enciklika sugallja.

Gál Ferenc hittudós és a dogmatika tanára. Ezt a művét azonban nem hittudósoknak és papoknak, hanem elsősorban világiaknak szánta. Az ilyen feladat a szakembert könnyen arra csábítja, hogy bizonyos fölénnel kezelje anyagát, különösen a laikus számára kevésbé megközelíthető területeken. A szerző nem esett áldozatául az ilyen csábításnak. Nem kerülte meg a nehéz filozófiai és bölcséleti vonatkozásokat sem a könnyebb megoldás kedvéért. Aki járatos valamelyest a természettudomány vagy a filozófia avagy a hittudomány területén; az lépten-nyomon megállapíthatja, hogy a szerző otthonosan mozog a szakmáján kívül eső természettudomány legújabb felfedezései és elméletei közt, akár csak azokban a szellemtudományi ágakban, amelyek több-kevesebb kapcsolatban vannak a teológiával. Ezért tudja úgy tárgyalni a teológia és a filozófia elvont kérdéseit, hogy az olvasó észre sem veszi, milyen hatalmas területeken haladt át a szerzővel. Jellemző erre „A bizonyosság kérdése Isten megismerésében” című fejezet. A szerző ebben Isten filozófiai megismerésének lehetőségéről szól. Néhány oldalon súlyos ismeretelméleti és logikai kérdéseket old fel. Ha valakit nem csábít el a szöveg könnyedsége, hanem hajlandó megállni egy-egy mondat után és gondolkodni rajta, az hamarosan rájön, hogy a keresztény ismeretelmélet olyan területen hatol át, amelyet szűrös szakkifejezések kerítése zár el a laikus elől. Gál Ferenc könyve azt bizonyítja, hogy hivatott mester segítségével az ember behatolhat a gondolkodás feltveörzött területére, az is, aki sohasem hallott különféle bölcséleti ágazatokról, a filozófusok iskoláiról és vitáiról. A szerző nemcsak Isten megismerésének filozófiai lehetőségét bizonyítja, hanem melleleg bebizonyítja azt is: a gondolkodás az emberi elme természetes működése és ezt a természetes képességünket fel kell használnunk, ha hitünket tudatosítani akarjuk a magunk számára.

Ezzel a néhány észrevétellel azt a módszert igyekeztem érzékeltetni, amivel Gál Ferenc megoldja a könyvében maga elé tűzött első feladatot: a modern teológia problémakörének ismertetését. A szerző másodszorban vállalt feladata, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat a vallásosság élő forrásaiként tárja fel. Ami stílusának világosságát, egyszerűségét és könnyen érthetőségét, valamint logikus gondolatfűzését illeti, Gál Ferenc e téren is az első témakör feldolgozása során felfénylő erőnyeit csillogtatja. Itt azonban a szentírás, az Ige szépsége ihleti és minden során átszillan a költészet fénye, a hívő lélek fojtott és szemérmes lírája, amely a régi barokk és a szecessziós egyházi stílus után oly jólesően felel meg a mai ember érzelmvilágának és stílusérzékének. Igazolja ezt az a fejezet, amely az istenképből kiindulva a konkrét istenfogalom kialakulását és tartalmát mutatja be. Könyvének ezek a lapjai éppúgy, mint a hasonló témákat érintő részek telve vannak nemes lírával és ez fényvel és meleggel veszi körül a szövegek gondolati tartalmát.

Gál Ferenc, mint hittudós és a gondolkodó egyaránt erkölcsi bátorságról tesz bizonyosságot ebben a könyvében. Nem rejt véka alá a legkényesebb kérdéseket sem. Nyíltan és őszintén feltárja a legújabb szerzők tanításait is, azo-

kat is, amelyek eltérnek a hagyományos katolikus állásponttól. A hívő hitével és biztosságával néz szembe velük, de álláspontját nem annyira velük szemben, mint inkább mellettük védi meg, és ezzel bennünk is megerősíti a helyes és meghyugtató egyházi álláspontot anélkül, hogy letaglózná az ettől eltérő jöhiszemű nézeteket. Erre a módszerére nagyon jellemző lehet Gál könyvének a kinyilatkoztatás és a mítosz sokat vitatott problémáiról szóló fejezete, amelyben rámutat arra: a hit végül is kegyelem kérdése és „hogya valaki a dogmákra igazán rátegye életét, az mindig a hit titka és követelménye marad”.

Ebben a szellemben járja végig Gál Ferenc a hit élményének, a csoda jelentőségének és bizonyító erejének, a lélek szellemiségének, a teremtés és az evolúció Teilhard de Chardin nyomán újból oly sokat vitatott kérdéskörét, fel-le az ember mivoltára nézve felvetett izgató kérdésre, szól az emberi létről, a történelem értelméről, a végzetéről és válaszol a bűn, a szenvedés mindenkit személyszerint is érintő kérdéseire. Nagyon logikus, hogy miután az embert érintő kérdésekkel végzett, a vallás és a vallásos értékek vizsgálatába fog. Azt keresi, hogy a történeti lét jelenében élő, de az örökkévaló Isten színe előtt álló ember számára mit jelent a vallás, az imádság, a keresztény életforma gyakorlása, a szentségek értelme s ezek közt is elsősorban az Oltáriszentség, amelyek egyik célja, „hogya Krisztus közelében megtanuljunk embernek lenni”.

Gál Ferenc könyvének két utolsó része az egyházzal és Krisztussal foglalkozik. Ezekből a részekből is éppúgy, mint az előző fejezetekből, egy nagyon világosan látó, a kor problémáival, az egyház helyzetével, történeti és jelenlegi szerepével teljesen ismerős, nyílt szellem vonásai rajzolódnak ki a figyelmes olvasó lelkében. Az egyházzal szóló három fejezetben („Az egyház emberi arca”, „A karizmatikus egyház”, „Az egyház és a szentségek”) kitűnő ecclesiológus lép elénk, aki birtokában van nemcsak azoknak a felismeréseknek, amelyek a mostani zsinat egyházzal szóló konstitúcióját ihlették, hanem kitűnő ismerője mindazoknak a kérdéseknek is, amelyek különösen az egyház emberi arculatával kapcsolatban vetődtek fel a hittudósok és hívők között. Minden modernkedés nélkül tud szembenézni az egyház irányában ma felmerülő követelményekkel, rámutat az egyházban némely történeti képződmény korszerűtlenségére, sőt károságára is, ugyanakkor azonban nem ítélkezik történetien módon a múlt viszonylagos értékeiről sem.

Gál Ferenc könyvének egyik legszebb része a Krisztussal foglalkozó öt fejezet. Ezek egyikében a kor egzisztenciálista filozófiájának egyik megdöbbentő gyón szépen, amikor Krisztus halálát magasztalja, a megváltó Isten megváltó halálának mély értelmét magyarázza, azt a halált, amely mögött nem a semmi gondolatát: a halállal szemközt való létezés látomását érinti és oldja fel nááll, hanem a feltámadás az élet az Isten

Ha valaki a hit élményét komolyan átélte, az maga is érzi, hogy az értelem önmagában semmiképpen sem elegendő a hitigazságok teljes megismeréséhez. Aquinói Szent Tamás is tudta ezt, mégis hasznosnak tartotta, hogy az ember gyakorolja magát a hitre vonatkozó értelemi munkában. „Ez ugyan aligha más, mondhatnád, mintha az igazság erős borát vízzel kevernénk — írja Szent Tamás jóízű humorrall. — Isten szavának a bora ugyanis az értelemi megismerés vizével — elrontott keverék! De mégsem az, ha jó hittudós vagy! Ez esetben már nem arról van szó, hogy bort keverünk össze vízzel, hanem sokkal inkább vízzel, amely borrá válik, mint a kánai mennyegzőn.”

Gál Ferencet bizonyára Aquinói Szent Tamás is jó hittudósna tartaná, akinek értelemi munkája a kánai mennyegző borává vált ebben a művében.

(Szigeti Endre)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Minden igényes költő számára, aki nem éri be a gyermekded fecsegéssel, vagy a saját dörgő hangjának üres visszhangjával, elkövetkezik egyszer egy pillanat, talán éppen az emberélet útjának felén, amikor rásötétül a dantei erdő homálya. Ez az a pillanat, amikor számot kell vetnie magában azzal, ami volt és immár megmásíthatatlan, és föl kell készülnie arra, ami még várja. „Tudatára ébred lehetőségeinek, melyekért felelős”, mint Camus mondja egy jegyzetében; és megrendül ettől a rászakadó

felelősségtől. „Áll dermedten”; de a felelősség fölismerése már bizakodás is, és vállalkozó kedv:

*All dermedten... Amig útjába foltos
szörnyek hágnak a homályban, ragyogj
elébe, Csillag, s mind ti csillagok!*

*hogy újra merje vállalni a poklot,
földet s eget, mi nekünk adatott;
és kijusson végül a csillagokhoz.*

Ezt a koltoi invokációt, mely a *Talizmán* ciklus élén Dante alakját idézi, Somlyó György maga fordítja le prózára gyűjteményes kötete* második kiadásának utószavában. „Ez a könyv — írja — lezársnak számíthat. S mint — szerencsés esetben — minden lezárás, egyben talán valami új nyitányának is... *A dal szüli énekesét.* Pályája hasonló fordulójához érve, a költő döbben-ten ocsúdik második énjére, amelyben alig ismer magára, s amelyben mégis kénytelen önmagát fölismerni. Nehéz megszoknia, hogy műve nem azonos ő magával, s neki mégis azonosítania kell magát vele. Hálával tartozik azért, amit műve megvalósított belőle, s csak nagy titokban hiányolhatja azt, amit nem tudott megvalósítani. S legfeljebb bizakodhat abban, hogy egyszer az is megvalósul. Mert igaz, hogy az ember egyenlő korlátaival. De azzal a szüntelen erőfeszítéssel is, amellyel meghaladni igyekszik korlátait.”

Ha mottót kellene írnom Somlyó György válogatott versei fölé; ezt az utolsó két mondatot írnám, meg a *Talizmán* ciklus Dante-szonettjának idézett tercniát. Első kötetét, *A kor ellen* címűt, 1939-ben „mesterének, Szabó Lőrincnek” ajánlotta. Mint ő maga írja később egy tanulmányában: „Ha Illyés szerint Szabó Lőrinc hatása a korszak — (a harmincas-negyvenes évek fordulója) — csaknem minden költőjén kimutatható: az én első verseim egy részében nem is kell kimutatni: hivatkozva, szemérmetlenül mutogatja magát.” De ez után az ifjú mohósággal, nagy kortyokban nyelt hatás után már a második kötet, az 1942-ben megjelent *Adónis siratása* verseiben észrevenni a tudatosan vállalt, sőt egyenesen keresett ellenhatásokat, többek között az antikokét. Méregre ellenméreg? Mindenesetre egészséges költői ösztön tájékozódása. Már a fiatal, szinte kezdő költő sem félt attól, hogy „egyenlő legyen a korlátaival” (hiszen különben nem vallotta volna oly nyíltan, ország-világ előtt mesterének azt, aki valóban a mestere volt); de már a kezdet kezdetén sem törődött bele, hogy ne legyen több, mint csak „egyenlő a korlátaival” (hiszen aki csak a korlátaival egyenlő, az alatta marad önmagának és lehetőségeinek). Tudatosan vállalta a „korlátokat”, vagy hatásokat; és éppen mert tudatosan vállalta őket, már azt a lépést is megtette, amellyel majd rövidesen túllép rajtuk: az azonosulás pillanatában virtuálisan már meg is haladta őket.

De talán mindezt egyszerűbben is megfogalmazhatjuk. Somlyó György mindig is táplálkozott hatásokkal és hatásokból. Nemcsak hatása alá került valakinek vagy valaminek, hanem át is engedte magát a hatásnak, azért, hogy gazdagodjék vele. Birtoka körül nem emelt gátakat; hagyta, hogy egyik ár a másik után átsapjon rajta, s mindegyiktől kapott valamit, mindegyiktől akart is kapni valamit, amit aztán fölszívott, megemészített, sajátjává tett. Befogadó természet; és természete irányában fejlődött: a hajszolt eredetiség merevgör-
cse és gátlásai nélkül; egyéniségét is inkább kereste — és találta meg — abban, hogy mindenkihez hasonlítson, mint abban, hogy gőgösen senkihez-nem-hasonlítva végül már önmagához se hasonlítson.

A mi irodalmi közvéleményünkben még mindig némi gyanakvás tapad ahhoz, ha egy költő „tanul”; költő-fogalmunk még mindig erősen romantikus. Többre becsüli e köztudat az „őstehetséget” (annyi őstehetség kudarca után is), mint azt, ha valaki mesterek műhelyében tanulva válik utóbb a maga módján maga is mesterré. Az igazi költő, vélik sokan, Petőfiként „a természet vadvirága”; elfelejtik, vagy talán nem is tudják, hogy a természetnek ez a vadvirága éjszakáit szívós tanulással töltötte.

* Tő fölött, ég alatt. Válogatott versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

De hagyjuk e hosszadalmas pört és félreértést. Kétségtelen: már a pályája kezdetén álló Somlyó György is minden inkább akart lenni, mint „östehetség” és „zseni”; nem akart lenni „átkozott költő” sem (s a *Tó fölött, ég alatt* több verse is szól arról a „vitáról”, melyet az inkább „poeta doctus” fiú az „átkozott költő” apa árnyékával folytat, a szeretet oldhatatlan kötődésével, de ugyanakkor a kritikus tisztánlátásával is). Az *Adonis siratása*-ban van egy játékos *Anakreoni vers*, mely a szigorúbb igénnyel válogatott *Tó fölött, ég alatt*-ba nem került be. Bizonyos kegyetlen Klárit korhol, amiért nem okul a Helénák, Kasszandrák, Lillák s mindazok példájából, kiket kedveseik tettek halhatatlanná. Vagy, folytatja a vers,

*vagy épp okulsz a példán:
tanulsz víg Lesbától,
mint én Catullusomtól,
s Kasszandrát, a kegyetlent
tanulod s büszke Lillát,
mint Ronsard-t és Vitét én.*

Huszonöt év múltán a költő ezt a fiatalkori játékot nem tartotta méltónak rá, hogy összegyűjtött versei közt szerepeljen, a játékosan elmondott komoly vallomást azonban, nem a szerelmet, hanem az esztétikait, nyilván ma is vállalja. Tanult Catullustól és Ronsard-tól, Cervantestól és Aragontól, Eluard-tól és Keatstól, Apollinaire-től és Albertitől... — mit folytassam? Somlyó György maga is eddigi műve iker-oszlopának tekintí válogatott versei mellett versfordításait, és a Szélrózsa már eddig megjelent, de korántsem lezárt, hanem továbbépülő gyűjteményét. Egy „humanista” típusú költő számára mi a fordítás, ha nem folytonos tanulás, folytonos teljesedés, folytonos táplálkozás és gyarapodás? *Egyetlen* mester mellé szegődni végérvényesen: végülis utánzás lesz és epigonizmus. Számos mesterrel érteni szót: előbb-utóbb társalkodás lesz, szümpozion — találkozás, termékeny „cserebomlás”.

Lényegében az eredetiség kérdéseiről van szó. S erről általánosságban az eredetiség fogalmáról, meg arról, melyik kor miben látta a fő költői eredetiséget és érdemet, továbbá arról, hogy a mi közkeletű eredetiség-fogalmunk mennyire magán viseli még a romantika bélyegét: — minderről itt aligha kezdhetek bonyodalmas irodalomtörténeti fejtegetésekbe. Éppen csak utalok rá, hogy voltak a költészetnek nem is jelentéktelen korszakai, amikor a befogadó esztétikai élményben fontos szerepe volt a „ráismerésnek”: annak, hogy egy-egy költő egy-egy versében az olvasó horatiusi, catullusi, homéroszi, vagy más elemekre bukkant. Nem hatást kiáltott, hanem „fel-felsikoltott” az utaláson, mely egyszerre mintegy ablakot tárt, távlatot nyitott. Aragonnál ma is nem egyszer kell így olvasnunk a verset; s van Somlyó Györgynek is egy *Párizs*, *Párizs* című verse, melynek utolsó hat szakasza ezzel a humanista mozaiktechnikával készült; nyilván azért fűzött jegyzetet hozzá, mert számolt irodalmi közvéleményünk jórészenek „romantikus” eredetiség-fogalmával (melyben természetesen részben kritikánk is osztozik). „Mint az olvasó is észreveszi — írja ebben a jegyzetben — a versnek itt kezdődő utolsó része egy magyar és több francia költő — Bacszányi, Villon, Du Bellay, Victor Hugo, Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire, Cendrars, Jules Romains, Desnos — kiragadott sorainak, versrészeleinek önkényes és szabad felhasználásával készült.”

Ez az eset, és ez a példa persze szélsőséges; de így is alkalmas annak sejtetésére, hogy ahol egyik-másik olvasó kaján kacintással hatást kiáltana, ott többnyire nem a szó közkeletű értelmében vett hatásról van szó, hanem, az idézett jegyzet szavaival, „*önkényes és szabad felhasználásról*”. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha amit elnagyoltan „az eredetiség kérdésének” nevezhetnénk, nem lenne kérdése magának Somlyó Györgynek is, persze mélyebb, egzisztenciálisabb fekvésben. Erre csak két „dokumentumot” idézek.

Az egyik a *Talizmán* ciklus *Ónarckép* című záró darabja. Ez a ciklus szonettok, szonett-portrék, egyikre-másikra azt merném mondani, szonett-esszék sorozata; az utolsóban maga a költő veti föl „az eredetiség kérdését”, így:

*Nem egy tükörben, tükrök szembenálló
során látom magam sokszorozón
örökkéig. S elvarázsolt varázsló,*

*szemem minél jobban magamba mélyül,
hókusz-pókusz és csinált csoda nélkül,
annál inkább másokká változom.*

A vers világosan beszél. A szembenálló tükrök sora nem elsőrja a tekintet, hanem koncentrálja. Ez a magára, magába koncentrált tekintet aztán masokat is az azonosulás erejével bír látni. S ehhez csak két kurta megjegyzést szeretnék fűzni. Az egyik: a vers bizonyos fokig az esszéíró „módszertanára” is utal, és mottóul írható *A költészet évadai* elé. A másik: a líra nem föltétlenül önkitárulkozás, mint nálunk sokan (sokan a kritikusok közül is) vélik. Egy objektív portré fényhatásaiban, beállításában, ecsetkezelésében, jellemelésében több és jobb minőségű líra lehet, mint sok olcsó és könnyen áradó ömlengésben, laza verbalizmusban és harsány érzelmi pátoszban.

A másik dokumentum „a szonettek szorgalmas vésnökének” zárószava, az *Utóhang*, és bővebb kommentárt ez sem kíván:

*Nem tudom, szívének s arcának éle
kirajzolódik-e a mélybehullt
idő s az örök táj ércébe vésve.*

*Ha külön napként tán nem kelt az égbe,
de érzékeny tükörként, mint a hold,
felelt a nagy bolygók tündökletére.*

Hogy kirajzolódik-e majd, arra csak az idő felelhet. Pillanatnyilag talán nem is ez a fontos. Hanem az, hogy az ember nemcsak korlátaival egyenlő, hanem azzal a szüntelen erőfeszítéssel is, hogy korlátaival meghaladjon; és a meghaladás első lépése a korlátok tudatosítása. Akiben egyszerűen föl sem merül a gondolat, hogy korlátai vannak, az sosem léphet túl korlátaiban. A rémet az ember mindig is úgy győzte le, hogy megformálta, művé, ha másként nem, hát egy barlang falán, egy rajzban. Alkotójává vált annak, amitől függött. Somlyó Györgynek nem egy verse beszél erről.

Mert a válasz mindig a mű: az alkotás, ami létrejött. „A mutatóvány csak a munkában lehet érvényes, nem a műben” — olvashatjuk a Piero della Franciscáról írt költeményben. Ugyanott olvashatjuk ezt is: „Hány éjszakán át — számígtatta a másnap két szín viszonyát, két forma arányát... — s ím újra virrad a másnap... s mintha feltörsz egy szürke kagylót, könnyű morajjal — az éjszaka héjából gyöngyházfalával ragyogva kifordul a hajnal.” S ez számít. Nem az éjszakák tóprengése és mértana, hanem az eredmény: egymás mellett a két szín, s az üresség helyén a Mű, a kagylóból a ragyogva kiforduló hajnal.

De térjünk vissza az *Utóhang* után következő vershez, a *Nyár* ciklus előhangjához, mely *Ars poetica helyett* áll az 1958 és 1961 közt írt versek élén. *Ars poetica helyett*, tehát *ars poeticaként*. Teljes egészében idézem a három szonettből az elsőt, melyhez szintén fölösleges lenne minden magyarázat:

*Úgy látszik én nem is vagyok
Mert mindent önmagamnak érzek
A megtorpanót a merészet
A napot és a csillagot*

*Énnékem élet nem elég egy
Nem elég lennem itt vagy ott
Ellentétem is én vagyok
Nem őröm az egyéniséget*

Egy rimemből egy névutómból
Ugyan rám ne ismerjenek
Ne ragassz rám az utókor

Ilyen vagy olyan bélyeget
Maradjak inkább jeltelen
Minden legyen vagy semmi sem.

Párhuzamos szövegeket bőven idézhetnék. A *Csu Ku-tien barlangban* című költeményből például — (Csu Ku-tien, Pekingtől nem messze: itt fedezték föl, Teilhard de Chardin közreműködésével, a híres „pekingi ősembert”): „Ő mindig csak azt, amit! Soha mást, — sohase többet! soha az egészet! — A szó gyötör. Mindent kevésnek érzek...” Vagy a *Piero della Francescából*: „De mért válasszam épp e csillagot? — S mért folyton és folyton választani?”

Igény, mely egyben veszély is (mint jobbra minden igény). „A szó gyötör” ugyan, mert kevesebbet ragad meg a valóság teljességénél; de a költészet mégiscsak szavakkal dolgozik, szavakkal „fut” a valóság után, a valóságért. Hogy elérje, néha, és bizonyos költői típusoknál, megsokszorozza magát: se-regg é szaporodik, hogy tűnékeny természetű áldozatát bekerítse. Somlyó György ilyen típusú költő: olyan, aki nem fél a szavaktól, a sok szótól, bizonyos verbalizmustól sem olykor, vagy attól, amit — manapság szokásos, de nem biztos, hogy azért mindig egészen jogos gyanakvással — retorikának neveznek. Költőtípust említettem; csak egy-két jellegzetes képviselőjét említtem (jellemzésül, természetesen, és nem hasonlatul vagy mértékül): Hugót, Aragont, né-mely esetében és szakaszában Apollinaire-t — s tudjuk, Somlyó György szívesen és értően tolmácsolta őket. Van egy ilyen „hugói vénája”; van benne valami ilyen telhetetlensége és telhetetlen áradása szónak, ritmusnak, képnek — (vagy ha sűrített, mint a *Talimán* szonettjaiban, hát ezt a sűrített formát-ihletet sokszorozza) — a valóság minél teljesebb birtoklásáért, és minél telje-sebb kiélvezéséért. „Énnékem élet nem elég egy.”

A valóság e minél teljesebb birtoklásának egyik formája a valóság minél több színének, hangjának, árnyalatának, ízének, eszméjének tükrözése vagy befogadása. Magatartásként az állandó készség, az állandó diszponibilitás. Ez a költő Somlyó György egyik jellegzetessége. (Nemcsak a költőé, nemcsak a fordítóé, hanem a kritikéé és esszéíróé is. „Mindig is inkább hajlamos voltam... behódolni a művészet varázslának, mint... mindenáron védekező állásba helyezkedni előtte” — írja *A költészet évadaiban*, s ezen bizony elgondolkodhat-nának egy kicsit azok, akik a művészet minden közeledésére azonnal dárdát-tollat szegezve, ellenségesen „védekező állásba helyezkednek”.)

Diszponibilitás, igen, de nem pusztá hajlékonyság; ez a készség és nyitott-ság egyben az életszeretet és életszomjúság megnyilatkozása is. „Úgy tudom szeretni az életét!” — mondja egy helyütt. Vagy egy rózsa fölötti meditációjá-ban: „Mindent bámulok én, ami él. A végtelenül nagy — s végtelenül kicsi egyformán lenyűgöz...”

A teljes lét birtoklása persze csak vágy, csak „futunk utána”; de van Somlyó György költészetében egy, egyetlen prototípusa: a szerelem. A *Csu Ku tieni barlangban* egy részletének ez a „főlirata”, s főlirata lehetne a *Nyár* ciklus szerelmi verseinek, meg a *Psalmus eroticus*nak is: „Arról, hogy a szerelem teljessége szolgál mintául az embernek ahhoz, amit az életben meg kell teremtenie.”

„Légy a minta, a mindig-ép” — mondja a *Psalmus eroticus*. De már a kezdő költő is valami ilyesfélét próbált mondani. A *kor ellen* kötet egyik-másik, még erősen Szabó Lőrinc hangszerelését követő versében, a *Faj és egyén* címűben, vagy a *test dicséretében* például; s ez arra vall, hogy az egy-kori „hivalkodó hatás” azért valamivel több volt esetleges iskolánál: már akkor, tán jórészt ösztönösen ugyan, egzisztenciális tájékozódás lehetett. A fiatal költő azt a hatást választotta a sok lehetséges közül, amely a legjobban meg-felelt bontakozó egyéniségének.

Egyébként sem érdektelen egybevetni a régít az újjal. Például az 1943-ból való *Tó fölött, ég alatt* című verset húsz évvel későbbi rokonával, a *Zene, egy*

*húr*ra cíművel. Az ilyen egybevetéseken mérhető le a legjobban Somlyó György költői világának tágulása, gazdagodása, valósághoz való viszonyának teljesebbé, érettebbé válása. A *Nyár*, meg a *Szemfényvesztő fügefája* java verseiben a költő valamiféle „megbűvöltséget” érezni: megbűvöltséget a valóság előtt, melynek teljessége számunkra csak azokban a pillanatokban bontakozik ki igazán, amikor mi magunk is teljesnek érezzük magunkat. Bármint mond is a filozófus elme: a sejtek, a vér útján szinte, elborít és gazdaggá tesz a világ gazdagsága. „Ordítának a konok örület — szörny-törvényétől: teremtés, utállak! — És megbűvöl az első jázminág!”

Ez a „bűvölet” kevés versében kap olyan áttetszően szép, egyszerűen tiszta hangot, mint összegyűjtött versei szonett-„*Utóiratában*”, mely mottójában egyszerre utal a régi mesterre, Szabó Lőrincre, meg az új barátira, a világhabzsoló Nerudára. Így szól:

*Kína, Velence... s tovább, még tovább
nyílt tengereken és szűk lagunákban.
Míg mindent nem, addig semmit se láttam!
A láthatár járma nyakamba vág.*

*Agyamra mérve az egész világ vc.n,
s a világon túl még ezer világ.
Ki járt végére már, hány milliárd
fényév szorong a szürke-állományban?*

*Amputált tag helye: sajog a távol —
világ, nem nekem, belőlem hiányzol,
kezem India, lábam Afrikák.*

*Mennék — csak előbb egy életen át
nézném e szemfényvesztő fügefát,
ahogy világot varázsol magából.*

„Amputált tag helye: sajog a távol.” Talán egyszer majd még más „amputált tagok helye” is sajogni fog, és majd még más távolok nosztalgiaja is fölébred benne. S a szemfényvesztő fügefák csodája mögött talán fölsejlenek majd hasonlóan egyszerű, és hasonlóan „egzisztenciális” csodák is — csodátlannul, emberien. Mert, hogy is mondta a réges-régi mester? „Ha így idegen, vedd emberinek”... „s kezét nyújtja, mert beesteledett.” (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A Thália Színház játsza Saul Levitt: „Parancsra tettem” című drámáját. Nehéz és a gyakorlatban szinte megoldhatatlan erkölcsi problémát vet fel a darab. A katonai fegyelem és az egyéni erkölcsi kötelezettség összeütközését. Olyan kérdés ez, amelyről sok vita folyt az elmúlt évtizedekben lényegében ugyanúgy megoldatlanul hagyva a kérdést, mint ahogy a darab is nyitva hagyja.

Az amerikai polgárháború után, a győztes északiak hadbírósa előtt áll (helyesebben fekszik, mert súlyos beteg) Wirz kapitány, aki a háború alatt a déli Konföderáció fennhatósága alá tartozó Andersonville-i hadifogolytábor parancsnoka volt. Szűk helyen több tízezer embert zsúfoltak itt össze, és a hiányos táplálkozás, valamint a rossz egészségügyi viszonyok következtében tizennégyezer ember pusztult el a táborban. Halálukért Wirzot teszik most felelőssé. A kapitány védekezése lényegében abból áll, hogy a hadifogolytáborok főparancsnoka (az időközben elesett) Winder tábornok volt. Ő, Wirz, csak egyszerű végrehajtója volt a tábornok, személyesen is sűrűn ellenőrzött, intézkedéseinek. A vádat képviselő Chipman alezredes vitatja ennek a védekezésnek jogosságát. Szerinte Wirznek a parancs megtagadása, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyása árán is, elsősorban a saját emberi lelkiismeretére kellett volna hallgatnia. Chipmannek, úgy látszik, belső meggyőződése ez, nem hangoztathatja azonban teljes egyértelműséggel, hiszen különben saját bíróságával kerülne elentébe. A bíróságban csupa tábornokok ülnek, akik semmiképp sem ismer-

hetik el, hogy a beosztott tisztnek, vagy általában egy katonának joga, sőt kötelessége lenne feljebbvalói parancsait felülbírálni. Valahányszor Chipman érvelése ezekre, a hadsereg fegyelme szempontjából veszélyes vizekre téved, (s Wirz védő ügyvédje ezt ügyesen ki is használja) mindig a bírói pulpituson ülő katonák tiltakozásába ütközik. Sorra kénytelen visszavonni a saját gondolatmenetéből folyó indítványokat és végül bele kell nyugodnia, hogy a vádlottat egy nagyonis kétségbe vonható hitelességű vallomás alapján, egy valószínűleg meg sem történt emberölés miatt, inkább politikai okokból (a legyőzöttekkel szemben erőt kell mutatni) ítélik halálra, és nem azért mert vétett az emberiség általános parancsai ellen. Chipman bele is nyugszik ebbe (a karrierjét azért nem akarja feláldozni), és azzal nyugtatja meg lelkiismeretét, hogy az ítélet végülis igazságos, mégha nem is azzal az indokolással mondrák ki, amivel ő szerette volna.

Persze, ha Chipman következetes lett volna önmagához, már a tárgyalás elején vissza kellett volna adnia megbízatását, mindjárt akkor, amikor látta, hogy a bíróság voltaképpen egyetért a vádlott megkezezésével. Ha így cselekszik, igazi tragikus hőssé nőhetett volna. Levitt azonban nem akarta ennyire kiélezni a dolgot. Talán nem is annyira megalkuvásból, mint inkább azért mert a képességeiből csak egy ilyen (vitathatatlan szellemességgel megírt) riport-játékra futotta, de nem igazi drámára. Az író itt elsősorban nem az érdekl, hogy mi megy végbe hőseinek jellemében, hanem maga a kényes, de semmiképp sem valószerűtlen szituáció izgatja. A szituáció pedig logikus következménye annak a ténynek, hogy háborúk vannak és hadseregek léteznek. A hadsereg, amíg hadsereg, nem mondhat le a soraiban uralkodó föltétlen fegyelemről és engedelmességről. Ha lemondana, saját hatékonyságát ásná alá. És az is nyilvánvaló, hogy a hadviselés kemény és kegyetlen dolog. Ezen legkevésbé a katonák változtathatnak.

Nézzük csak Wirz érvelését. Mint táborparancsnoknak, pontos rendelkezések írták elő feladatukörét. Parancs írta elő, hogy a hadifoglgyokat megfelelőképpen elhelyezze és élmezze, és parancs írta elő, hogy a szökéseket minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozza. A két parancs azonban együttesen csak addig volt végrehajtható, amíg kis számú fogoly volt a gondjaira bízva. Amikor a fölöttes hatóságok ötvenezer embert zsúfoltak be a tízezer embernek szánt helyre, Wirz nem tudott több helyet és több élelmiszert előteremteni, mert ez kívül esett a hatáskörén. Megtette viszont azt, ami a hatáskörén belül volt, könyörtelenül és kegyetlen eszközökkel megakadályozta a szökéseket. Persze az igaz, hogy az embertelen feladatot is el lehet nagyon embertelenül és kevéssé embertelenül látni. Általában azonban nem a gyengéd lelkű humanisták szoktak vállalkozni rá, és Chipman-nek, a katonának ezt mindenkinél jobban kell tudnia. Van azonkívül itt még egy aligha elhanyagolható probléma.

Chipman tanúval igazolja, hogy a környékbeli farmerek élelmiszert aján-dékok akartak a táborba bejuttatni, de Wirz nem engedte meg. Wirz ezzel szemben azt állítja, hogy az előzőleg megadott engedélyt a fölöttese, Winder tábornok személyesen vonta vissza, miután éppen akkor kapott híreket az északiak kegyetlenkedéseiről. Nos, tudjuk, hogy semmiféle gyűlölet vagy kegyetlenség nem igazol erkölcsi szempontból egy másik fajta gyűlöletet vagy kegyetlenséget. Ez azonban mitsem változtat azon a tényen, hogy Chipman magatartása akkor lenne következetes, és erkölcsi szempontból is kifogástalan, ha ugyanolyan eréllyel követelné azok megbüntetését is, akik az ő oldalukon viselkedtek Wirzhez hasonló módon. Ha így tenne, vállalva a kegyvesztettség vagy népszerűtlenség kockázatát is, igazi hős lenne, aki egy tisztultabb erkölcsi felfogást képviselne az erőszak világával szemben, és minden rokonszenvűnkkel mellé állnánk. Ő azonban nyilvánvalóan egyoldalúan és elfogultan ítélt, és erre nem más, mint maga Wallace tábornok, a hadbíróság elnöke figyelmezteti. A kettőjük között, a tárgyalás keretében lezajló beszélgetés során, Chipman, álláspontját igazolandó, arra is hivatkozik, hogy a háború során ők képviselték a jó ügyet, hiszen ők harcoltak a rabszolgák felszabadításáért. Mire Wallace megkérdezi: vajon ugyanígy ítélné-e meg Wirz magatartását, ha történetesen fordított lett volna a helyzet, és az északiak harcoltak volna a rab-

szolgasság fenntartásáért, és a déliek ellene. A zavarba ejtő kérdésre Chipman csak azt tudja válaszolni, hogy ez lehetetlenség. Holott egyáltalán nem lehetetlenség, és katonai szempontból, a katonaság felől nézve, nyilvánvalóan Wallace-nak van igaza.

Láthatjuk mindebből, hogy Saul Levitt döntő és izgalmas erkölcsi problémákat vet fel, és csak sajnálhatjuk, hogy megmarad e problémák felszínes fölvetésénél. (Éppen mert csak a szituáció felől közelíti meg őket, holott a jellemekből kiindulva sokkal mélyebbre áshatna.) Megmarad azonkívül az amerikai polgárháború történelmi keretei között is, amikor Chipman érvelésében — ti. hogy Wirz védtelen és fegyvertelen embereken torolt meg olyan cselekedeteket, amelyeket fegyveresek fegyveresekkel szemben követtek el —, még lehetett némi igazság, a polgári lakóterületek bombázásának korszakában azonban az már egyáltalán nem állja meg a helyét. De a darab még így is jócskán szolgál gondolkodni valókkal azok számára, akik gondolkodni szeretnek.

A Thália Színház előadása még a dráma nem túlságosan igényes és inkább zsurnalisztikus színvonalának is jóval alatta marad. Ebben főleg a Chipmant alakító Keres Emil a hibás, aki aféle egysíkú erkölcsprédikátort formál az alezredes főúgyészből, és semmit sem éreztet meg a figura bonyolultságából és ellentmondásosságából. Nagy Attila is ezúttal túlságosan sematikus eszközökkel ábrázolja az ügyésszel párharcot vívó Baker ügyvéd alakját. Már sokkal hitelesebb és életteliőbb Inke László az elnöklő tábornok és Somogyvári Rudolf Wirz kapitány szerepében. A rendezés azt a hibát követte el, hogy túl magas emelvénnyre ültette a bírakat. Ezáltal jórészt veszendőbe megy az abból adódó forró feszültség, hogy a bíraskodó magasrangú tisztek voltaképpen Wirz érvelésének adnak igazat, és nem is mint erkölcsileg megtévedett bűnöst, hanem mint legyőzött ellenfelet ítélik el. Ezt különben maga Wirz is tudja, és nem is azért védekezik, hogy elkerülje a szerinte is elkerülhetetlen halált, hanem azért, hogy legalább gyermekei előtt megvédje becsületét. Ez a szövegből kitűnő tényállás azonban majdnem teljesen elszikkad azáltal, hogy a nagy magasságban és túlságosan rézsútosan ülő bírák reflexióiból alig vesz észre valamit a közönség. A darabot Mihályi Gábor fordította jól mondható szöveggel. (Dorombo Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Paul Cézanne-ról (1839—1906) jelentetett meg a közelmúltban nagyalakú, bőségesen illusztrált könyvet a Képzőművészeti Alap kiadója (1964). A szöveg — amelyet Peter H. Feist keletnémet művészeti író írt — elég részletesen tárgyalja Cézanne életét, kortársaival (Zola, Pissarro, Vollard műkereskedő, Chocquet vámtisztviselő) való kapcsolatát, tájkép- és csendéletfestését, figurális munkáit (arc- és önarcképek, aktos kompozíciók, kártyázó és pipázó parasztok). Azonban a kép, amelyet Feist e korszakos jelentőségű művészről nyújt, felfogásunk szerint nem mindenben hiteles. A Lucretiust olvasgató Cézanne — a szerző szerint — „naív materialista” (azaz ösztönös híve az anyagelvű filozófiának). Feist idéz is Cézanne-tól két — általa szarkasztikusnak érzett — megjegyzést a kereszténységgel és a keresztény múlttal kapcsolatban. Az egyik mondat: „A mise és a zuhanyozás tart egyenesen”, — a másik: „Megint levágtam magamnak egy szelet középkort”. A megfogalmazás bizarrsága mögül azonban kiérzékelt (különösen, ha Cézanne szellemi habitusát figyelembe vesszük, s e két mondatot nem szakítjuk ki megnyilatkozásainak láncolatából!), hogy ő a szentmisét és a középkor szellemiségét nagyonis komolyan vette, tisztelte, — s e kijelentésekben korántsem a cinizmus vagy a szkepszis hangja szólal meg. A Lucretius-olvasásból a magunk részéről túl messzemenő következtetéseket nem mernénk levonni. Cézanne szerette a költészetet, szeretett verselni is (franciául is, latinul is), Zolához s másokhoz írott levelei tele vannak verses részletekkel; valóban gyakran forgatta Lucretiust, de a többi latin és francia klasszikus poétát is. Ami végül is Cézanne világnézetét illeti, e tekintetben — Feisttel ellentétben — a második világháborúban elesett, nagyra hivatott műtörténésznek, Csabai Istvánnak véleményét tekinthetjük meggyőzőbbnek, aki „Az impresszionizmus kora” című kitűnő könyvében (1942) a következőket írja: „A bűn és bűntudat között

vergődő Cézanne nem maradhatott a vallás kérdéseivel szemben olyan közömbös, mint amilyenek általában az impresszionista művészek voltak. Cézanne lelkében már döntő jelentősége volt a vallásos élménynek. Az még csak külsőség, hogy hajnalban rendszerint misére ment, de elképzelhetetlen, hogy egy vérbeli impresszionista művész olyan klasszikus pátozzsal, de valódi vallásosságot sejtető kifejezésekkel beszéljen a művészetről, mint ő: »A láthatárral párhuzamos vonalak — írta tanítványának, Bernardnak — érzékeltetik a kiterjedést, egy szakaszt a természetnek, vagy ha úgy tetszik, annak a színjátékának, amelyet a *Pater omnipotens aeternae Deus* szemünk elé tár.« Néhányszor megpróbálkozott vallási témákkal is. Bernardnak, aki egyízben mesterét misztikusnak nevezte, Cézanne azt mondta, hogy Jézus ábrázolásához nem mert hozzáfogni. Ez azonban nem teljesen igaz, mert egyik legkorábbi műveként, Sebastiano del Piombo hasonló tárgyú képétől megihletve, háza egyik termének falára a pokol tornácára alászálló Krisztust festette. A falképhez még egy hatalmas térdelő alak (talán a bűnbánó Magdolna) is csatlakozott. Jellemző, hogy Cézanne magát a bűnbánatnak és a bűntől való megváltásnak ezekkel az ábrázolásaival vette körül! Csabainak e szavaihoz még csak azt fűznénk hozzá, hogy vallásos, spirituális művészre vall Cézanne-nál az impresszionizmus hedonizmusával (Renoir), szenzualizmusával (Claude Monet stb.), l'art pour l'art-esztétikájával való szembeszegülése is; Cézanne is az örökvényűt, az állandót kereste a művészetben, akárcsak a vallásos hitben, transzcendens szemléletben legszilárdabb korszakok (például a román-kor) művészei.

Visszás megjegyzés a könyvben, hogy Cézanne „alapjában véve elősködött”. Uj. az irodalom- és műtörténet tanúsága szerint a múltban nagyon sok kiváló művész és író (Horatiustól Calderonon, Tizianon, Velazquezen át Advig) anyagilag függő helyzetben volt, ilyen vagy olyan formában mecénásra szorult. Mindezeket az alkotókat „elősködők”-nek tekinti Feist? Cézanne mecénása elsősorban az apja volt. Hogy atyja támogatását elfogadta, ebben semmi kivetnivalót nem tudunk találni, hiszen éppen ily módon tudta azt a maximális alkotói függetlenséget elérni, amelyre művészete kibontakoztatása érdekében szüksége volt.

Még méltánytalanabbnak érezzük azt a megjegyzést, hogy „életkörülményei elgyengítették Cézanne jellemét”. (57. old.) A mester pályáját az önemésztő munka, az ernyedetlen művészi erőfeszítés, a babitsi „soha-meg-nem-elégedés” jellemezte. A művészi tevékenység oly fontos volt számára, hogy bár anyjánál jobban senkit sem szeretett, de koporsója mellől egyenesen festóállványához ment. Önmagával szemben támasztott igényei a legmagasabbak voltak: Vollard portréját 115-szöri ülésre festette meg, s némelyikor egy-egy színfolt felrakását órákig mérlegelte. Életútja — a maga vergődéseivel, belső konfliktusaival, elbátortalanodásaival — a legkövetkezetesebb és legeltökéltebb. Képtelenek vagyunk ebben a — minden szeretetünket és tiszteletünket kiváltó — életműben „a jellem elgyengülésének” legcsekélyebb jelét is felfedezni. Inkább Ril-kével értünk egyet, aki — egyik 1921-ben írott levelében — „végtelenül nagy-szerűnek és megrendítőnek” nevezte Cézanne művészetét, éppen azért, mert a mester annyira „a maga benső világában, műve legbensőbb közepében élt.”

A Feist-féle Cézanne-könyvnek inkább képanyaga (szerepel benne színesen reprodukálva a Szépművészeti Múzeumunk tulajdonában lévő *Buffet* című festmény is), életrajzi tájékoztatása és bibliográfiai anyaga érdemli meg a figyelmet. A művész oeuvrejének s főként: emberi egyéniségének jellemzése nem egy tekintetben lényeges kívánnivalókat hagy maga után.

A tavalyi Louvre-beli kiállítás után most újabb *Rouault-tárlat* volt Párizsban, ezúttal a Charpentier-galériában. E kiállításon is szép számmal szerepeltek vallásos tárgyú kompozíciók, így egy Passió-sorozat, továbbá a „Krisztus és a farizeusok”, a „Krisztus és a halászsok”, egy „Keresztrefeszítés”. Kiállítottak néhány portrét is: J. K. Huysmans-ét, Léon Bloy-ét, Gustave Moreau-ét. (Moreau századvégi, misztikus hangulatú képeket alkotó festő volt, — tanítványai közé tartozott Rouault is, Matisse is, Marquet is.) A kiállításnak piciny magyar vonatkozása is van: a katalógusban 114. számmal megjelölt mű női

alakot ábrázol, címe: „A szép *Etelka*”. Feltehetően Párizsba szakadt magyar nő volt Rouault munkájának modellje.

A katalógus közli annak a sokévtizedes levelezésnek néhány darabját, amely Georges Rouault és André Suarès esszéista (1868—1948) között folyt. Suarès (eredeti nevén Yves Scantzel) könyveket és tanulmányokat írt Wagner-ről, Shakespeare-ről, Dosztojevszkijről, Ibsenről, Villonról, Pascalról, Baudelaire-ről, Stendhalról. Kállay Miklós szerint „tanulmányaiban bámulatos kritikai éleslátás nyilatkozik meg. Senki nála élvezetesebben nem ír költészet-ről, zenéről, táncról.” Suarès-ről azért sem tartottuk feleslegesnek e pár szavas megemlékezést, mert Dobossy László kétkötetes munkája („A francia irodalom története”, Bp., Gondolat Kiadó, 1963) még nevét sem említi.

A Charpentier-galéria Rouault-kiállításáról — mint az 1964. évi Louvre-beliről is — Claude *Roger-Marx* írt kis esszé a „Le Figaro Littéraire”-be (1965. márc. 4—10-i szám), „A Passió Rouault előadásában” címmel. Roger-Marx is említi a festő és Suarès mély lelki rokonságon alapuló barátságát, s idézi az írónak a fiatal Rouault-hoz írott intelmét (amely minden kor minden művésze számára megszívlelendő): „Emelkedjen fölébe a közönségnek és az iskoláknak...”

Dutka Mária a közelmúltban a *Magyar Nemzet*ben glosszát írt arról, hogy milyen öröm magyar művészbarát számára, ha külföldi művészeti könyvben, folyóiratban hazánkfiáról esik szó. Dutka Mária megjegyezte, hogy sajnos, az ilyen esetek fölöttébb ritkák.

Hadd említsünk meg mégis néhányat, kezünkbe került, újabb publikációk oldalairól... Antoine Terrasse-nak Pierre Bonnard-ról, a budapesti Szépművészeti Múzeumban is két alkotásával („Anya gyermekével” és „Reggeli”) képviselt nagy francia posztimpresszionista festőről készült monográfiája, amely 1964-ben a híres genfi Skira-kiadónál jelent meg (többtucat színes képpel), két ízben is említi Bonnard és Maillol jóbarátjának: *Rippl-Rónai* Józsefnek nevét. — Az 1900-ben Versecen született *Reiner* Imre Svájcban élő festőt és könyvtulajdonost a közelmúltban „accademico onorario”-vá választotta a nagymúltú firenzei „Accademia delle Arti”. Ebből az alkalomból egy luganói, olasz nyelvű lapban — *G. Croci* esztéta tollából — hosszabb cikk látott napvilágot a művészről. A „Ruviglianában *Reiner* Imréné” című írás első mondatai ezek: „Amikor a magyar származású *Reiner* Imrével, a festővel való társalgás folyamán a szó váratlanul XXIII. János pápára fordult, azonnal a mélyeséges meghatódottság légköre támadt... Már mások is alkalmunk volt tapasztalni azt a varázst, amelyet XXIII. János erős és egyszerű személyisége, rendkívüli emberisége, jósága a művészekre és az intellektüelekre gyakorolt...” — Márciusi számunkban néhány megjegyzést fűztünk a New York-i „*Arts Magazine*” című folyóirat egyik cikkéhez, amely — véleményünk szerint — nem adott mindenben hűséges képet a mai magyar művészeti életéről. Időközben beletekinthettünk e folyóirat 1964. évi októberi számába is, ebben viszont maradéktalan örömmel olvastunk egy hosszabb, igen tájékozott írást kiváló festőnkéről, *Czöbel* Béláról, akit Édouard Roditi, a cikkíró meleg méltatással tárgyalt; két *Czöbel*-festmény reprodukciója kíséri a cikket. *Czöbel* Bélának egyébként márciusban kiállítása zárult Genfben. Ebből az alkalomból szép katalógust adtak ki, amelyben francia és svájci műkritikusok foglalkoznak a magyar művész munkásságával, az illusztrációk között pedig jellegzetes, poétikus *Czöbel*-művek (szentendrei városképek, párizsi utcák, szobabelsők, női és kisleány-portrék, csendéletek) láthatók.

Escher Károlynak, az idősebb nemzedékhez tartozó kiváló fotografusnak gyűjteményes kiállítását láthattuk ez év márciusában a Nemzeti Galériában. S hogy e kiállításra éppen e helyen került sor, — nem érezzük véletlennek. *Escher* jóviszony fűzte az elmúlt évtizedek legtöbb prominens magyar szobrászához és festőjéhez, s — *Thomas Mann*-ról, *Pablo Casals*-ról, *Sztravinszkij*-ről, *Bartók*-ról, *Móricz*-ról, *Bajor Giz*-ről, *Karinthy*-ről, *Szabó Lőrinc*-ről s más nagy

írókról, muzsikusokról készített fotói mellett — éppen a képzőművészeinket beszélgetés, alkotás, cigarettázás, szemlélődés közben megörökítő felvételei a legemlékezetesebbek. Művészettörténeti dokumentumok ezek az Escher-felvételek; kevesebbet tudna az utókor a két háború közötti magyar művészet nagy mestereiről (Rudnay, Iványi-Grünwald, Medgyessy, Aba-Novák, Derkovits, Ferenczy Béni, Barcsay Jenő stb.), ha Escher nem lett volna a közelükben, s nem kattogott volna szaporán gépének exponáló gombja. S nem csak fürge riporter volt Escher, de kultúrált, a valódi értékek felismerésére fogékony intellektus is. Otthonosan mozgott a műtermekben és koncerttermekben, — barátja, méltó társa volt a művész-kortársaknak, akárcsak régebben Nadar, Eugène Atget, Rónai Dénes, Székely Aladár, Pécsi József, napjainkban pedig Man Ray, Brassai.

A kiállítást szépen rendezték: Ferenczy Béni kisplasztikájának, Szőnyi István vázlatának, Derkovits grafikájának a fotók közé való beillesztése kifejezi Eschernek és kora képzőművészetének intenzív kapcsolatát. (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (Egyházzenei mozaik.) A húsvéti ünnepek előtt öröndetesen megélnünk templomaink egyházzenei élete. Három kiemelkedő eseményről számolhatunk be: a János-passió kétszeri előadásáról, Dvorszák Stabat materéről és egy érdekes kísérletről: a Mátyás templomi toronyzenéről. Érdekesen társult ezekhez a Zeneakadémián megszólaló Magnificat és a Szegedi Zenebarátok tolmácsolta János-passió az Erkel Színházban.

A János-passió három előadása, három különböző karmesteri értelmezése érdekes összehasonlításokra adott alkalmat. A legkiérleltebb, leghitelesebb tolmácsolást az Erkel Színházban kaptuk; Vaszy Viktor keze alatt nagyszerűen szólt a szegedi kórus és a zenekar is. Külön meglepetése volt ennek az előadásnak Gregor József bemutatkozása. Rá úgy fogunk emlékezni, mint a legkitűnőbb oratórium-énekesek egyikére. Vaszy Viktor egyébként modern fel fogásban, izzó szenvedélyességgel szólaltatta meg a passiót és különösen a hatalmas kórusokat, a nép hangjának kifejezőit emelte ki. A cselekményt drámvá forrósította s mi, hallgatói, vele együtt éltük át a történetet. A Szegedi Zenebarátok Kórusa mindvégig kitűnően állt helyt, s kétségkívül a mű főszereplője volt. Nagy hiányossága volt azonban az előadásnak az evangelista fontos szölmának megoldatlansága. Szabó Miklós ugyanis helyes stílusérzékkel helyezkedett szerepébe, ám hanggal nem győzte azt.

Bucsy László és a Liszt Ferenc kórus Gergely Ferenc kitűnő orgonakíséretével a János passió népi ihletését emelte ki, s ezt valósította meg a legsikeresebben. Bach egész formavilága a protestáns korálokra épül „ez pedig nem más, mint a németiség leghatalmasabb népi dallamvilága, évszázados élményeinek kifejeződése, mely a reformáció, sőt a középkor tömegmozgalmainak harcos századai óta a teljes nép életének kísérőzenéje volt”. A korál, mint a cselekmény nyugvópontja, s a drámai történet lírikus intermezzója, a János passiónak is alappillére. Érzésünk szerint a Liszt Ferenc kórus éppen ezekben remekelt s Bach szelleméhez híven tolmácsolta a passió érzelmvilágát. Itt inkább a kísérlet tűnt néhol szétesőnek s fegyelmezetlennek.

A Kapisztrán kórus és zenekar Tamás Alajos vezényletével imponáló felkészültségről és stílusismeretről tett tanúságot. A szövegtartalom s a dallam legapróbb jellegzetességéig hatolva fejtették fel a mű hamulatosan gazdag világát s a kiváló szólisták közreműködésével valóban felejthetetlen percekhez szereztek újpesti hallgatóiknak. Kifogásolnunk kell — s ez elsősorban jövő szerepléseikre vonatkozik — a kórus és zenekar elhelyezését, a templom akusztikája ugyanis más megoldást követel: itt-ott elkenetnek, összefolyóknak éreztük az énekhangokat.

Nagypénteken a Kapisztrán kórus és zenekar újabb nagy feladat tökéletes megoldásával, Dvorszák Stabat materének hibátlanul művészi tolmácsolásával szerzett elismerést. Az előadásnak kétségkívül a négy kiváló szólista, elsősorban Gábor Artemisz és Réti József volt a „hőse”. Tolmácsolásuk az oratórium-énekülés magasiskolája volt. S ezen a magaslaton egyformán hangzik a barokk, a klasszikus és a romantikus alkotás, hiszen végső kicsengésük is egy: Isten fenségének és jóságának magasztalása. A kórus is kitűnő diszpozícióban, kifí-

nomult hangzással szolgálta az előadás művészi tökéletességét. Az ő teljesítményük elsősorban Tamás Alajos vezető karnagy dicsérete. Róla bizvást újra és újra elmondhatjuk, hogy a magyar oratórium-kultusz kiemelkedő szolgáltatója, egyházzenei életünk egyik legjelentősebb alakja. Betanító és nevelő munkásságát dicsérte Gounod Szent Cecilia miséjének mesteri megszólaltatása is. Akik szeretik a szinte túlcorduló szépséget, azoknak bizonyára nagy élményük ez a bámulatosan szép alkotás.

Liszt Ferenc nagyjelentőségű, a magyar zene fejlődésében is mérföldkövet jelentő Koronázási miséjének előadásával a Mátyás templom ének- és zenekara (Kósa Sándor vezényletével) tett tanúságot jó felkészüléséről. A mise rövidesen éppen száz esztendő lesz, hiszen Liszt 1866-ban kezdte komponálni, s 1867. június 8-án mutatták be a koronázási ünnepségeken. Érdekes, hogy a szerző annak idején egyik legegyszerűbb zenei szövetű alkotásának érezte a misét. „Remélem — írta Mosonyinak —, hogy két alapvonása az egyházi és a nemzeti magyar jelleg világosan kifejezésre jut.” A magyaros jelleg kivált a mise Glóriájában és az Agnus Dei tételben érvényesül. Az Offertóriummal kapcsolatban pedig maga Liszt írta másik levelében „amolyan magyar himnusz... amelyhez később talán valamilyen magyar szöveg társulhat”. Közismert, hogy ebben is megnyilvánuló spontán hazaszeretete sem segítette Lisztet az udvari intrikái ellen, s művét nem vezényelhette a koronázási szertartáson, sőt, meg sem hívták az ünnepségekre. A misét a zenekarban hallgatta végig, az elmaradt sikerért azonban kárpótolta a királyi pár felvonulására váró közönség. Ábrányi Kornél a korabeli magyar zenei és irodalmi élet érdekes egyénisége így számol be erről. „Mindenki várta a Gellérthegyi ágyúk megdörögését, jelentendő a királyi pár megindulását. De ezt egy elementáris erővel kiktört éljendorgés előzte meg az egész hosszú vonalon. A budai Albrecht úton kezdődött és tartott szakadatlanul az Eskü térig. Mindenki azt hitte, hogy a dörög éljenek a közeledő díszmenetet illetik, pedig csak a nagy művész ünnepélyes alakja volt látható, amint a kétfelé osztott nép sorfalai közt haladt, ünnepi feketé talárban, hajadonfővel, oroszlánsörényű haját lobogtatva a nyári szellő s folyton hajlongva a tömegnek e nem várt spontán megnyilatkozó ovációjára, mely láthatólag éppúgy meglepte, megindította, mint egyszersmind feszélyezte is. De hát nem szabadulhatott s egész hazáig ki nem térhetett előre”.

A Koronázási mise előadása után Kósa Sándor és néhány muzsikusa érdekes kezdeményezéssel szolgált. A templom egyik toronyrészletének szép barokk terméből toronyzenét adtak. Műsorukon Bach négy korálja, s olasz madrigál-feldolgozások szerepeltek. Kísérletről lévén szó, az első próbálkozás természetesen nem szolgált tökéletes élménnyel, maga az ötlet azonban igen értékes, bár nyilván sok fáradtsággal és vesződéssel jár majd a zenekari anyag kiválasztása és másolása. Kósa Sándor elmondotta kérésünkre, hogy a toronyzenét később állandó műsorra kívánja fejleszteni, s a muzsikuskokat a nagytorony kiszögellésén helyezné el. A toronyzene a régi idők kedves és kedvelt műsorszám volt, feltámasztása mindenképpen indokolt, s ha a lelkes kar-nagy tervei valóra válnak, alighanem értékes újdonsággal bővül a budai Vár idegenforgalmi anyaga is. Az pedig, hogy a hangot különböző gépi berendezésekkel „megkeveri”, érdekes eredményekre vezethet. Mindenesetre végső véleményünk előtt érdeklődéssel várjuk a következő és reméljük állandósuló műsorokat.

(Hangversenyekről — röviden.) Lehel György vezényletével, szólaltatta meg a Hangversenyzenekar Liszt Faust-szimfóniáját. A Faust-problematika, s annak emberi mondanivalója, fiatal korától foglalkoztatta Lisztet. A Goethe által írt költői műből a maga életfilozófiájának igazolását olvasta ki: „A földi élet csak hasonlat”. (Ennek az elvnek egyik variációjával akarta ellátni az első kottapéldányok címlapját.) Faust — nála — a bizonytalan, passzív várakozás jelképe. Margit sokkal nemesebbnek, finomabbnak tűnik mellette. Kettejük fénylő harmóniáját azonban szinte ketté tépi Mefisztó, az ártó rossz jelképe. Liszt humanizmusát jellemzi, hogy Faust elbukása után zárókorált igtat a műbe, s ennek természetfölötti kicsengésében oldja fel az ember eredendő gyöngeségét. Lehel György elsősorban a zárótételt adta vissza

tökéletesen, a másik két rész meglehetősen súlyosnak és unalmasnak hatott értelmezésében. Kiválóan állt helyt Bartha Alfonz és a Magyar Néphadsereg Művészgyűjtésének Férfikara.

Bach Magnificatját Sándor Frigyes vezényelte a Hangversenyzenekar és a Fővárosi Énekkar élén. Ritka alkalom — ezt a csodálatos remekművet hallani, és Sándor Frigyes hozzáértő, gondos tolmácsolása ünneppé avatta ezt az alkalmat. Egy kor magasztos, természetfeletti hittel átitatott érzésvilága szólt meg keze nyomán. A Fővárosi Énekkar kimagasló teljesítménye mellé örömmel jegyezzük fel Werner Mária és Réti József kitűnő szereplésének emlékét is.

Beethoven IX. szimfóniáját vezényelte Lukács Ervin a Rádiózenekar és a Rádiókórus élén. Az egyenletesen fejlődő, kitűnő karmester életének legjelentősebb feladatahoz jutott el ezen az estén. Emlékezetesen szép pillanatokat szerzett a lassú tétel megszólaltatásával, s jól sikerült az első tétel indítása is. A zárórész hatalmas humanista himnusza azonban szétesett, a kórus romantikusabb, a zenekar súlyosabb volt a kelleténél. Némelyik tempót sem éreztük a legszerencsésebbnek. E hibáival — vagy vélt hibáival együtt Lukács Ervin hangversenye emlékezetes élménnyel gazdagította hallgatóit.

(Zenei könyvekről.) Péterfi István évtizedekig vezető alakja volt a magyar zenekritikai életnek. Munkásságáról nagyjában teljes képet adott a „Fél évszázad a magyar zenei életben” című válogatás (1962.) mindenki érezte azonban, hogy életműve, sok tapasztalata révén sokkal gazdagabb ennél a kötetnél. Most megjelent Emlékezései, melyeket Péterfi Mária rendezett köteté, igazolta ezt a gondolatot. Könyve első, önéletrajzi részében (Emlékek — vallomások) a régi Magyarországot idézi fel. Különösen érdekesek azok a lapok, melyeken feleségéről, Basilides Máriáról, a magyar oratóriumkultusz legnagyobbjáról fest képet. A második rész tartalmáról a címe is árulkodik: Muzsikuskokról, karmesterekről, írókról. Ezt a részt sokkal érdekesebbnek érezzük, mint az előzőt. Kivált Bartók Béláról és Kodály Zoltánról mond el sok újat Péterfi. Dohnányi Ernőről rajzolt képe talán nem egyezik mindenütt a Dohnányi rajongók emlékeivel (s talán saját kritikaival sem!), nagyon érdekesek és hitelesek viszont a többi nagy karmesterről feljegyzett észrevételei, megfigyelései. A könyv záró fejezete, a Negyvenedik zsoltár a humanizmus és a szabadság eszméjének íróilag is elsőrangú, megrázó vallomása.

Lebilincselően, izgalmas, de sokszor bosszantó olvasmány is a „Puccini, levelek és dokumentumok” című kötet, melyet Komár Pál gondozásában adott ki a Zeneműkiadó. Vagy talán minden ember ilyen bosszantóan izgalmas jelenség, ha önvallomásainak tükrében áll mások előtt? — Igaz, Puccini maga (és életműve is) anakronisztikus jelenség, s hazája történelmében nem is egyszer kerékkötőnek látszik. A politika egyáltalán nem érdekli, Olaszország szabadságmozgalmai még kevésbé, csak megy a maga útján a siker és elismerés felé. Az élet úgy látszik igazolta. Operáinak máig tartó sikere is. Valahogy mégsem rokonszenves egyéniség, mégis ellenszenves magatartás...

(Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Valahányszor visszatekintünk a múltba, felidézünk a háború nyomasztó és szorongásokkal teli éveit, mindig szomorúság üli meg lelkünket. Ez a szomorúság azonban nem egynemű, hanem nagyjából érzés-halmaz; rengeteg apró kockából álló mozaik. Szürke lapocskák és éles, fekete kavicsok alkotják. Egyikük az átélt szenvedések alkotóeleme, másikuk a gyászé; mégis talán a harmadik a legérdekesebb felületű, felsebez valahányszor rátapintunk: a szegény mélyfekete köve ez. A huszadik század Európájának s egyben a keresztény nemzetek történetének legnagyobb botránya kelti ezt a szegyet bennünk, egy ördögi és örült rémuralom emléke, a náciizmus vérgőzös korszaka. Milliók szenvedésért és kínhaláláért felelős ez a rendszer, mely megteremtette a szeretetét hirdető kereszténység kellős közepén a féktelen gyűlölet pokoli uralmát. A teljes megsemmisítést tűzte zászlajára, áldozatait elégette, hogy nyomuk se maradjon, hogy névtelenül enyészzenek bele a kőszá szélbe... és a vak véletlen mégis megőrizte egynek a nevét, egy szerencsétlen kislányét, akinek írása,

naplója talán a leghitelesebb vádiratként maradt az utókorra. Ma már fogalom ez a vallomás, Anna Frank naplója, amely könyvalakban eljutott már szinte a világ minden tájára. Színdarab is készült belőle, s most filmváltozata jött el hozzánk, ugyanezzel a címmel: Anna Frank naplója, hogy újra felelevenítse a váznon azokat a szörnyű napokat. Emlékeztetőül. Mert az ember hamar elfelejti azt is, amit pedig nem szabadna elfelednie.

Amszterdamban, 1942 nyarán kezdi írni naplóját a tizenhárom éves Anna. Színhelye egy elhagyatott padlás, ahová két zsidó családot — Frankékat és Van Daanékát — rejt el egy emberséges holland fűszerüzem-tulajdonos, Kraler. A bujkálók élete rendkívül nehéz, mivel az üzemből nappal dolgoznak s így teljes óvatosságra van szükség: beszéd, járkálás, mindennemű zaj tilos, hiszen könnyen felfedezhetik őket; a bejárat ajtaját mindössze egy könyvszekrény álcázza. Estéknél Kraler és titkárnője, Miep hoz élelmet s a szenvedélyes dohányos Van Daannak cigarettát. Néhány hónap múlva újabb üldözött csatlakozik hozzájuk: Dussel fogorvos.

Különös, zárt világ alakul ki a padlásterben: az állandó halálfélelem világa. Emberi közösség a halál árnyékában. Sajátos, másutt fel sem merülő törvények kormányozzák, éles, szinte csontig hasító szenvedélyek vibrálnak levegőjében. Három fiatal, még szinte gyermek — a két Frank lány, Margot és Anna, valamint az ifjú Peter Van Daan — s öt felnőtt jöszerecsé hajszálán függő életköre ez. Egy állat, Péter macskája is ott él az önkéntes száműzetésben, a bujdosásban, egy öntudatlan lény, az egyedüli, amelyik „természetesen” illik a padlásterbe... rengeteg bajnak és veszedelemnek okozója, mégis mikor elvész, mintha a remény, a természetes élethez kötődő utolsó kapcsolat távoznék vele.

Három különböző erő tartja állandó kavargásban ezt a világot: a kívülről érkező jó vagy rossz hírek, a felfedezéstől való állandó rettegés és a belső surlódás. Mert töretlenül hullámozik ennek a szűk térségnek a közege, feszültsége csaknem szétpattantja a vékony deszkafalakat... A kis rádió hírt ad a szövetségesek partraszállásáról s ugyanakkor szemükh látásra hurcolják el a náciak a szomszéd fűszerest s a nála rejtező zsidókat. Ujjongva nézik a felettük húzó angol bombázókat s jeges rémület szorongatja torkukat, míg betörő motoszka alattuk az irodában. Minden bomba robbanása a szabadulás reményét növeli s ugyanakkor szinte az azonnali halált hozza rájuk a macska által keltett robaj, mikor éjjeli őrzőját kutat az elhagyott házban. Fegyverroppogás és Erika-induló, riadóautók szirénája és repülőgépek zúgása. Így üzen a külvilág, így ad hírt magáról: háború és gyilkos örület tobzódik odakint, a fegyvereké a szó, s ezek szótárából hiányzik az irgalom... Ugyanakkor a deszkafalak mögött fojtott indulatok csapnak össze s mint minden emberi közösségben, itt is kimutatja foga fehérjét a kisszerűség, a bűn, az önzés. Ebbe a feszültségbe csak egyetlen egyszer hoz igazi oldódást, maradéktalan derűt az ünnep. A jó szelidség, az ajándékozás öröme költözik közéjük rövid időre, mintha a Channuka meghitt hangulata rá akarna cáfolni minden rémségre.

Az öröm, a derű szerves része az életnek, nélküle a lét csak tengődés lenne. Szükségképpen ezért virul ki Péter és Anna között a szerelem. Azért, hogy a kirekesztetlenül bekövetkező vég előtt elélté teljesítse ezt a valószínűtlen világot, hogy feldolgozza az indulatok béklyóit, hogy mosolyt lopjon az arcokra, melegséget a lélekbe, hogy pompázó virágot fakasszon a szívekbe, mielőtt megszűnnek dobogni. Enélkül nem lenne teljes az üldözöttek mártíromsága, nem kerülne zsenge az áldozati tűzbe, nem bélyegezné meg a hótiszta ártatlanság a bűn mocskát, nem lenne hiteles a napló legmegdöbbentőbb sora: „Mindennek ellenére hiszek az emberi jószágban!”... Mert a többi már csak az örület beteljesedése: a pusztaság döngése az ajtón, a betörő deszka recsegése. Ez már csak a dráma „kelléke”, amit az élet írt a rettenetről, az állattá züllött ember-ről, s amit a véletlen őrzött meg számunkra, hogy lássunk s ítéljünk...

Anna Frank naplója európai dokumentum, annak ellenére, hogy egyetlen padlásterbe szorult; mert a náciak, akik szinte egész Európát letiporták, mindenütt azonosan viselkedtek. Hollandiában íródott, de érti minden európai ember, aki végigélte a német megszállást. A filmet mégis amerikaiak készítették.

ték, s dicséretükre szóljon, jól, hitelesen, mondhatni „európai szemüveggel”. Ez a hitelesség nemcsak abból adódik, hogy a felvételek Amszterdamban, Kraler házában készültek, hogy a felvevőgép lencséje a padlás ablakából ugyanazt a képet vetíti elénk, amit annak idején Anna látott, hanem abból is, hogy magukat az eseményeket a kislány szemszögéből, a naplóban leírt látásmódot követve igyekeztek megleveníteni. Ez az alanyi szemlélet leginkább az apa, Otto Frank személyének megformálásában jut érvényre. Alakja eléggé eszményesített, arholyan „tökéletes” apa: bölcs, jóságos, emellett mégis erőlyes. Jól tudott dolog, hogy a kamaszlányok inkább apjukhoz vonzódnak s nemegyszer bennük látják az első férfi-ideált, így mindenképpen az lett volna a hiba, ha a film alkotói hihetőbb, „emberibb” Otto Frankot ábrázolnak. Többé-kevésbé érvényre jut ez a szemlélet minden szereplőnél, csupán magának a főhősnek, Annának alakja mutat némi ingadozást. Nála már mintha kissé elbizonytalanodnék a rendező, George Stevens: ott, ahol a kislány vallomá-sait követi, nincs baj, csak ott mosódik el Anna egyénisége, ahol a közös-ség egyik tagjaként szerepel, ahol mintegy kívülről szemléli önmagát. Ezek-ben a jelenetekben már nem mindig Anna naplója beszél, hanem olykor a rendező felnőtteken reális szócsöve harsog.

A film legnagyobb hibája éppen a fordulópont, Anna szerelmének merő-ben téves, mondhatni elszíruposított ábrázolása. Ennek a szívszorítóan szép érzésnek épp a teljes céltalanság, a hiábavalóság tudata adhatna különös ízt, költői emelkedettséget s ugyanakkor drámai erőt. Mindezekből azonban úgy-szólván semmi sem valósul meg, Stevens csupán külsőségeket képes nyújtani: giccses képeket, levelezőlap-romantikát. „Festőien” olvadó havat a betört pad-lásablak peremén s cserepekbe ügyeskedett fehér virágokat. Kár, óriási kár ezért a kirívó hibáért, melynek nyilvánvaló nyitja az amerikai közönség konny-zacsóknak szóló hatásvadászathat keresendő.

Annál remekebb a kül- és belvilág ábrázolása. Emberközélben van a pad-lás túlfutótt légköre s ez az létezés megmarad ott, azokban a jelenetek-ben is, ahol a rendező a filmszerkesztés kedvéért a megtörténnél több „izgal-mat” csempészett a napló sorai közé. Sikerültnek mondható mindez, hiszen anélkül, hogy a hitelesség rovására menne, még inkább kiemeli az állandó életveszély tudatát, növeli a feszültséget. Remekesek a „zajkellékek”, mind az utcáról hallatszók hangok — riadóautók szirénái, bombák robbanása, fegyve-rek ropogása, keményen pattogó, német vezényszavak — mind a belső apró neszek: padlócsikorgások, elfojtott köhögések, sóhajok. Mindez annyira, olyan ré-mesen valószerű, hogy a néző szinte maga is szereplővé válik, lelkileg újra ott él a náci rémuralom kellős közepén. A színészek teljesítménye mondhatni hi-bátlan. *Millie Perkins*, Anna Frank megszemélyesítője még akkor is hiteles bájjal alakítja a kislányt, amikor a rendező elveszti a napló fonalát. Talán csak *Richard Beymer* Peter Van Daam-ja erőtlenebb, kevésbé kidolgozott alakítás.

Mindezekről eltekintve az amerikai alkotás mégis sikeresnek mondható. Nem csupán emlékeztet, hanem határozott állásfoglalásra is kényszerít. Aki látta, nem maradhat közönyös. Ezzel pedig célját is elérte. (*Bittei Lajos*)

ANKÉT A KATOLIKUS IRODALOMRÓL. Nemzetközi jelleggel rendezte ezt az ankétot a *Kierunki* című lengyel hetilap, megszólaltatva az élő iro-dalom sok neves katolikus képviselőjét, többek közt Heinrich Böllt, Gertrud von Le Fort-t, François Mauriacot, hogy csak a legismertebbeket említsük. De résztvevett az ankéton néhány nem-katolikus keresztény író is, köztük Gerd Gaiser és Albrecht Goes.

A múlt év tavaszán a *Kierunki* szerkesztősége azzal a kéréssel fordult az általa kiválasztott írókhoz, hogy válaszoljanak a katolikus irodalommal kap-csolatos kérdésekre, amelyeket megküldött nekik. A nyár végén kezdte meg a lap a válaszok közlését, melyek közt mindjárt az első helyen hozta François Mauriac és Gertrud von Le Fort írását. Erre a Mauriac-nyilatkozatra érde-mes külön is felfigyelnünk. „Író katolikus vagyok — mondja Mauriac —, de nem vagyok katolikus regényíró. Mint író ember naplójegyzeteimben nemeg-y-szer megvédtem nézeteimet, amelyek keresztény nézetek. De mint regényíró

soha nem szolgáltam olyan regénnyel, amely valamilyen keresztény nézőpontot védelmezne vagy valamilyen keresztény igazságot illusztrálna. De mert katolikus vagyok és mert számomra a vallási problémák a leglényegesebbek, természetesen, hogy e számomra különösen izgalmas témáknak kifejezést kellett kapniuk regényalakjaiban, de ez nem volt tudatos akarati cselekvés eredménye. Hőseim hasonlítanak rám. *Flaubert* mondása, hogy 'Bovaryné — az én vagyok...' valamennyiünkre vonatkozik. Ugyanezt mondhatom Thérèse Desqueyroux-ról és az összes többi alakomról. Ők mind résztvesznek az én vallási vívódásaiban. Mindnyájan vallásos lelkiismeretem konfliktusaiból születtek, de még egyszer ismétlem — akaratomtól függetlenül: mert nem vagyok katolikus regényíró, csak katolikus, aki regényeket ír. Ha közvetlenül mint katolikus akartam írni, olyan könyveket írtam, mint a 'Jézus élete' vagy az 'Amiben én hiszek'."

Ez a válasz — úgy érzem — annyira egyértelmű és alapos, hogy utána már szinte csak kiegészítésnek hat Gertrud von Le Fort titltakozása az ellen, hogy az ún. keresztény irodalom „irányított” irodalom lenne. „Meggyőződésem — írja —, hogy a művészet — adott esetben az irodalom — és a krisztianizmus nem két külön szféra... Mert van-e a világ esztétikai értékei közt gyönyörűbb, mint a zsoltárok vagy a próféták elégikus panaszai? És van-e valahol több csodálatra méltó szemléletesség, mint az Apokalipszis látomásaiból hatalmassá növő krisztusi példabeszédekben? S mikor énekelték el felejthetetlenebbul a szerelem nagy énekét, ha nem a szentírásban?"

A cseh Kamil *Bednar* szavai ugyanezt a kérdést világítják meg: „Az író vallásos hite nem lehet akadály a annak, hogy az élet teljességét mutassa be. Mert a hit küzdelem, nem pedig eszmék, nézetek vagy irányzatok gyűjteményes tárháza, s így nem lehet semmiféle tölcser segítségével belefolyni az irodalomba. Az író hisz, szükségyszerűen harcol is hitéért önmagával s a világgal, és — amikor ír — saját belső harcát fejezi ki.”

Az írónak az élet teljességét kell ábrázolnia — ebben egyetértenek az ankét részvevői. Felmerül azonban a kérdés: Mi az, amit „még” megírhat a katolikusnak vagy kereszténynek elkönyvelt író? René-Marill *Albérés válasza* ez: „A katolikus író a színre hozhat gyilkosokat vagy szadistákat is, de természetesen nem dicsóíthati sem a gyilkosságot, sem a szadizmust.” Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Gertrud von Le Fort: „Kell, hogy meglegyen bennünk valami mély jóindulat a bűnös és esendő ember iránt, anélkül azonban, hogy igazolnók a bűnöket, illetve felmentenők a bűnösöket. A művész számára — folytatja az író — különös jelentőséggel bírnak Krisztus szavai: „Hiszen az Emeberfia azért jött el, hogy keresse és üdvözítse azt, ami elveszett.” Ez az író feladata is, sőt ez az egyetlen lehetséges keresztény magatartás az irodalomban. Hasonlóképpen Heinrich Böll: „A nemkeresztény író szabadnak tekintheti magát a történelmi és társadalmi kötelezettségekkel szemben. Ha azonban valaki kereszténynek is, nemcsak írónak tartja magát, akkor adott esetben kötelessége a kereszténység vállalása. Ebben a tekintetben viszont egyedül a tulajdon lelkiismerete a döntő.” Böll mindenesetre hozzáfűzi, hogy annak, aki író és keresztény, valójában két lelkiismerete van: egyik mint kereszténynek, másik mint művésznek, s a kettő, sajnos, nincs mindig összhangban egymással. „Van tehát olyankor valami nehézsége annak: kereszténynek és egyúttal művésznek is lenni.” Amire azonban utal itt, nyilvánvalóan a konkrét egyházi gyakorlattal való ütközés lehetősége.

Ezek a megnyilatkozások, különösen Böllé, már érzékeltetik a probléma lényegét: beszélhetünk-e egyáltalán külön „katolikus” vagy „keresztény” irodalomról? Kévs kivétellel az ankét részvevői tagadóan felelnek erre. Igen határozott Kamil *Bednar*: „A kritika, az irodalomtörténet szempontjából, a könyvtárosok szempontjából létezhet valami, amit 'katolikus irodalomnak' neveznek. De az író szempontjából csak egy irodalom létezik, még pedig az, amelyik a legteljesebben fejezi ki az író harcát a valóság megértéséért és átférfalásaért.” „Katolikus” irodalomról szólni — szögeznek le a válaszok — csak merőben kussódleges, minden művészeti nézőponponon kívüli szemszögből lehet. Heinrich Böll egyenesen ezt mondja: „Olyan személy vagy hatás, amely arra volna hivatva, hogy megállapítsa a gépkocsivezető, a gyógyszerész vagy

a kárpitos keresztény voltát — nem létezik, de fel lehet tételezni. Viszont olyan személy vagy hatás, amely a művész keresztény voltát van hivatva megállapítani — teljességgel elképzelhetetlen.”

„Meggyőződése, hogy a művészet és a kereszténység nem két külön szféra”, — hangoztatja Gertrud von *Le Fort* is. Ha pedig most tovább tágitjuk a kört s a művészet helyébe általában a kultúrát léptetjük, érdemes idéznem az esztétának és teológusnak egyaránt kiváló Karol *Wojtyła* krakkói érsek írását: „A 'kultúra' szó — írja *Wojtyła* érsek — egyike azoknak, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak az emberrel, amelyek meghatározzák földi életlehetőségeit és bizonyos tekintetben önnön lényegére mutatnak. Az ember az, aki teremti a kultúrát, akinek szüksége van a kultúrára, aki a kultúra által maga is alakul. A kultúra azoknak a tényeknek csoportja, amelyekben az ember állandóan újra és újra kifejezi önmagát, jobban, mint bármi másban. Kifejezi magát önmaga és mások számára. Maga a kultúra, amely tovább tart, mint az ember, tesz erről tanúbizonyságot. Az emberi szellem nemcsak azáltal él, hogy uralkodik az anyag fölött, hanem önmaga tartalmi által is, amelyek csak az ő számára hozzáférhetőek s csak az ő számára bírnak jelentőséggel. Az igazság, a jóság és a szépség fejezik ki ezt a sajátos életet. Ezért az ember mint egyedül a kultúra megteremtője is tanúságot tesz a kereszténységről.”

Az anekdotikus részvevői egyképpen ki is emelik, hogy vallásos hitük sohasem korlátozza bennük az alkotói művészt. „Előttém inkább ennek fordítottja tűnik valószínűnek — írja *Stefan Anders*. — Hitem csak megvilágosítja, kiszélesíti és elmélyíti az értelmemet, mert közvetlen tapasztalásom körét kibővíti az általa tapasztalható magasabb körével.” (*Pályi András*)

GULÁCSY IRÉN NAPLÓJA. Nagy érdeklődéssel olvastam *Possonyi* László megemlékezését *Gulácsy Irén*ről az *Új Ember* január 3-i számában. *Possonyi* László arra hivatkozik, hogy én, mint *Gulácsy Irén* hajdani szerkesztője, sokat tudnék mondani erről a nagyváradi asszonyról. Valóban csodálatos teremtés volt, művelt, okos, bátor és szép. Én csak akkor ismerkedtem meg vele, amikor a *Nagyváradi* című napilap szerkesztőségébe szerződtem. Munkatársaim a huszas évek elején újságolták nekem, hogy él itt Nagyváradon egy igen tehetséges íróasszony, aki tragikus körülmények közt küzd a mindennapi létért, tehetetlenül betegen fekvő férjét kell eltartania. Tegyek próbát vele. Pár cikke meggyőzött róla, hogy valóban írásra termett munkatárshoz jutottam. Az olvasók hamar a szívébe fogadták. Riporter munkát nem végzett, publicisztikára fogtam. Stílusa színes, kifejező, mondanivalója magvas, állásfoglalása határozott volt. Nem a kezdő újságíró honoráriumát adtuk neki, jóval magasabbat kapott, nem karitatív okokból, hanem mert a lap számára kitűnő értéknek bizonyult. Szeretett dolgozni, meg akarta érdemelni, hogy ilyen megélhetéshez jutott. Mikor átadta nekem előolvasásra *Hamueső* című első regényét, amely egyben az első úgynevezett „kisebbségi” regény volt — vagyis a más államhoz átcsatolt magyarság életéből vette témáját —, minden soránál éreztem, hogy sokra hivatott író munkája van a kezemben. Közben az erdélyi magyar közéletben is szerepet vállalt. Résztvett abban a háromtagú küldöttségben is, amely a magyar nők emlékiratát átadta *Mária* román királynénak. Ő maga készítette ezt az emlékiratot, amelyben az egyenes szókimondásnak a tapintattal és tisztelettel kellett párosulnia. Kitűnően tudott franciául, és bizonyos, hogy az udvari kihallgatáson ő vitte a szót.

Possonyi László feladatokról beszél, amelyeket *Gulácsy Irén* mint újságíró vett magára. A kifejezés túlságosan elvont és letompított. El kell mondanom bátorságának egyik beszédes példáját. 1927. december elején rendezték meg Nagyváradon a fasiszta román diákok kongresszusát. Emlékezetes esemény volt ez: az ötezer vaskardista diák vad pusztítást rendezett a városban, összezúzta a zsinagógák berendezését, meggyalázta, összetörte, az utcára dobta a kegyszereket. Engem barátaim — román barátaim is — figyelmeztettek, hogy ne maradjak Nagyváradon. El is utaztam Budapestre. Vasárnap és hétfői napon tombolt a szervezett rombolás, és a *Nagyváradi* keddi számában (1927. december 9.) *Gulácsy Irén* saját nevével jegyzett cikkben emelte fel szavát a

vandalizmus ellen. Ha én akkor otthon vagyok, bizonyára nem engedem meg a cikk megjelenését, hiszen a lávaként hömpölygő szenvedélyek még javában lobogtak. Hogyan egyezhettem volna bele, hogy Gulácsy Irén ekkora kockázatot vállaljon magára? De távollétemben nem érezte magát a szerkesztőségben senki jogosultnak, hogy Gulácsy Irén síkolyát elfojtsa, s így a cikk — fehér foltokkal tarkán — napvilágot is látott. Én csak akkor olvastam el, mikor a vihar csillapodtával hazautaztam. Az illetékes hatóságok szememre is vetették, milyen gyávaságot követtem el, hogy magam helyett egy nőt állítottam a porondra. Hiába magyaráztam, hogy én itthon se voltam, és Gulácsy Irén cikkét saját elhatározásából írta. Amikor megkérdeztem tőle: „Mért nem írtad meg névtelenül?“, szinte csodálkozva felelte: „A névtelenség mögé bujjak, mikor cselekedni kell?”

Nemsokára eltávozott Nagyváradról. A *fekete vőlegények* című regénye Gulácsy Irén nevét egyszerre az elsők közé emelte. Roppant alaposan, aggodalommal, kétellyel dolgozott. Először mindig megírta vázlatosan az egész regényt és aztán dolgozta ki részletesen. Történelmi regényeihez a forrásmunkák garmadáját olyasta el. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* azt írja, hogy Gulácsy Irén a *Fekete vőlegények* után hanyatlott. Én ezt a nézetet semmiképp sem oszthatom. Gulácsy Irén mindig igen nehéz témákat választott, a lélek mélységeibe ásott, *Kemény* Zsigmondi súllyal írt le minden mondatot, nem vetett papírra könnyed olvasmányokat. Nagy Lajosról írott regénye például masszív, döngő nagy emberi tragédiát ábrázoló mű.

1944. nyarán látogattam meg budai lakásán. Roppant lehangolt, szorongó, töprengő hangulatban. „Anyagi gondjaid vannak?” — faggattam. — „Nem.” — És megmutatta a kiadója levelét, amelyben a készülő regényére ötezer pengő előleget kiutal. — „Talan nem tudsz dolgozni? Akadályoz valami a munkában?” — „Tudok dolgozni — volt a válasz. Jobban mondvá: tudnék. Most írnám a legjobban könyvemet. De a halál kóvályog körülöttem.” — „A halál?” — kérdeztem megriadtan. — „Láttad a kapu alatt a felhalmozott lőszeres kocsikat?” — kérdezte most ő. — „Láttam, de nem tudtam, mi az?” — „Kérve kérjük, vigyék el a kapunk alól. Ha egy bomba belescap, összeomlik az egész ház és egyetlen lélek sem menekül meg. De beszéljünk másról...”

Ekkor mondta el nekem azt, ami ebben a cikkben tulajdonképpen újdonságnak hathat. Vaskos, bekötött könyvet tett elé: — „Látod, ez az én naplóm. Merem mondani, nincs erről a korszakról még egy történelmi dokumentum, amely ezzel a naplóval felérne. Ebben híven, szó szerint, betoldás vagy elhallgatás nélkül leírtam, amit a magyar közelet vezetőinek társaságában vagy hivatalos fogadásokon hallottam. Gyakran fordultam meg az úgynevezett legmagasabb körökben, és amit bizalmasan elmondtak nekem, beletettem ebbe a könyvbe. Egy már tele van, ez a második. Ha légi riadó szólít, ezt is mindig magammal viszem... Kinek írtam: magamnak vagy a nagyvilágnak? nem tudom. Hogy megtudjam, ehhez túl kell élnem ezt a megőrült világot...”

Fájdalom, nem élte túl. A lőporos kocsik felrobbantak és az egész Vitéz utcai házat maguk alá temették. Nincs értesülésem arról, hogy mikor és hogyan fogják ezeket a romokat megbolygatni. De a törmelékek és a halottak között ott kell lennie Gulácsy Irén naplójának is. (*Hegedűs Nándor*)

AMERRE II. LAJOS ÉS MARADÉK SEREGE MENEKÜLT... A mohácsi csata helyével, felvonulási terepével századok óta foglalkoznak történészeink. Ezzel szemben vajmi keveset tudunk arról, hogy hol, merre menekültek azok, akik mégis megmaradtak a „huszonkétezer” után azon a feledhetetlen augusztusvégi napon s Lajos királlyal a fürgetegbe vágattak a „Fehérvárig, Budáig portyázó török csapatok” elől?

Nemrégiben azonban a *Pécsi Pedagógiai Főiskola* által elindított helytörténeti kutatás és hagyománygyűjtés kapcsán, önkéntes tanulmányútra indult három lelkes fiatal diák abból az alkalomból, hogy most lett kerekén száz esztendő a Csele torkokátánál álló Lajos emlékmű. A szobrot, ahogy *Horváth Kázmér*, Mohács és Délbaranya alapos ismerőjének tanulmányában találhatjuk: „*Turchányi* Soma negyvennyolcas honvédtiszt állíttatta sajátmaga költ-

ségén 1864-ben. Az a szobor azonban a természeti viszontagságok alatt omladozni kezdett, a Lajos király halálát örökítő olajkép felismerhetetlenné vált, mire egy mohácsi emlékbizottság a század elején restauráltatta s oldalára Kiss Györgynek Baranya nagytehetségű szobrászművészenek mesteri reliefjét helyeztette". Ugyanakkor helyezték az emlékmű falába Kisfaludy Károly „Mohács” című versének a helyhez illő strófáját:

*Ott vergőde Lajos, rettentő sorsú királyunk,
Süllyedező lova érc himzétű terhe alatt,
Hasztalanul terjeszti kezét: nincs, nincs ki segítse!*

Költő és szobrász együttesen örökítették meg az életében annyira szeszélyes fiatal királynak és a kegyetlen harcnak drámaiságát.

A három diák kíváncsian vizsgálta és mérgette az időnként felette alacsony és helyenként átléphető Cselét, és Lajos király halálának másik változatát is vitatta, melyet bizonyos Szerémi György állított, hogy „a királyt Dunaszekcsőn ölték meg a pártos urak és csak holttestét dobták az akkortájt, a ropant viharos felhőszakadásban megduzzadt Cselébe”. Vitájukat — mint a diákok elmondották — egy csendesen legeltető öreg paraszt fejcsóválva hallgatta s imígyen vetette végét: „Hát a ló hun maradt? Osztán Szekcső innen jó nagy ugrás, ki hozta idáig a királyt és ki a lovat? Ez a Csele itt, amit lát-nak, sokfelé olyan nagy forgót kavar, hogy abba nemcsak a lovasember, de a szekeres is belefulladhat!” Így azután a három diák elbúcsúzott a Cselétől s a „Vaskapu” táját kereste meg — nem éppen a hasonló nevezetű kedves csárdájért, inkább azért a hajdani 300 pécsi diáékért, akik akkor, 1526-ban ennél a szűk, erdős, sziklás mivolta után vas-kapunak nevezett kettős völgy szorosnál álltak őrt, amíg a király s a maradék sereg tova nem vágatott fedezetük alatt az őket kergető török csapat elől. A király a Cselébe, a sereg a Vaskapu egyik völgyébe, a 300 diák viszont egy szálig ott esett el a szorosban.

Az egyik völgy, amely előtt az egykori pécsi diákok elpusztultak és ahol a mostani három diák kutatott, a mai kétezer lelkes Somberek határát jelenti és dűlőneveivel, falutörténeti feljegyzéseivel egyaránt tanúskodik egykori fontos szerepéről, feladatáról. Tanúskodik a bájos Király-völgygel, avagy ahogyan a mai „kétszázéves őslakók” nevezik: a „Königstaallal”, s ahol vasba öltöztették Lajos királyt az emlékezetes csata előtt. „Tanúskodik sárgán fehérítő romjaiban Zebegény apátságának árpádkori falu és templommaradványaival, ahol először bújtak meg a futók és a bizonyos Puskaporos-áztatóval, egy gázos, bűzös mocsárral, ahova a közhiedelem szerint Lajos király a megmaradt puskaport dobatta...”

„Nekünk — írta fel ezekről az emlékekről a falu egyik jegyzője, akinek nevét nem ismerjük — nem volt sok közünk egyik mohácsi csatához sem, holt alig tíz kilométernyire vagyunk nagy létünk nagy temetőjétől... Nálunk nem harcoltak papok, amiként Babarcon állítják, lándzsások sem, ahogy a lánycsókiak hiszik. Azt sem mondhatjuk el, amit a báriak önérzetesen állítanak falujuk nevével, hogy dunaparti villájukban sóhajtott fel Lajos király a csata előestéjén a határt kémelve: BÁR-csak jönne már az a Zápolya... Mégis elmondhatjuk, hogy ez a Somberek helyet és szállást adott a török elől menekülő balkáni szerbeknek és a maradék magyar csapatnak, hiszen zombékos határunk, erdőkkel védett völgyünk mélye Bata felé, s így az ország egyik fő útvonalához vezet s ide nem merészkedtek a török portyázók. E futás emlékét azonban nem a magyaroktól vehettük át, mert azok továbbmenekültek a futókkal északra és nyugatra, míg házaikba a Balkánról szaladó szerbek települtek, végül 1764 táján a schwarzwaldi németesség. Ezeket már a második és felszabadító mohácsi csata győztes tábornokának, *Savoyai* Jenőnek kedves katonája, *Sauska* ezredes hívta ide ajándéknak kapott sombereki birtokának művelésére. Amit tudunk, azt tőlük jegyeztük fel, mert nincs az a kapcsos régi német imakönyv, melynek családi feljegyzései között ne szerepelnének az ilyen helytörténeti adatok: 'vor dem Türke, nach der grossen Schlacht, neben dem Königstaal.' Ezenkívül ők találták, gyűjtötték össze a úttörő munkájuk

közben a fegyvereket, harci öltönyöket, pénzerméket, melyeket szabálytalan távolságban szántottak fel új hazájuk határában. Tőlük tudjuk, hogy a XV. században épült feltűnően nagyméretű plébánia-templom átépítésénél 1780 táján buzogányokat s XVI. századbéli ékszereket találtak, akár a zebegényi apátság templom-sírkamrájánál egy aranykelyhet, melybe ez a szó volt bevésve: MUCHACH, amely nyilván a város ősi és első Boldogasszony tiszteleti templomából kerülhetett ide. Abból a templomból különben a reformáció alatt kitelepítették a mohácsiak kedves védelmező Máriájának faszobrát, amelyről azt állították, hogy egy hajós hozta Mohácsra Budáról még Zsigmond király korában... A szobrot különben szintén a somberek határon keresztül mentették át a XVI. század derekán Szebénybe, hozzá éjszakának idején, a középkori magyar kultúra több más értékével...”

A névtelen somberekli jegyző nem emlékezik meg krónikájában a Sauska-kastélyról, a falu e bűbájos építészeti látványosságáról és műemlékéről, holott, ahogy megtudtuk, a győzelmes második mohácsi csata után s a középkori templom átépítési idejében kezdte építtetni Sauska ezredes. Erről az építkezésről és kastélyról azt a romantikus és rémregénybe illő legendát jegyezhetjük föl Sombereken, (melyről nem hallgathatjuk el, hogy harmadosztályú földje ellenére az ország második termelősövetkezetének számít, holott nyolcvan százalékban asszonyok művelik minthogy a férfiak a faiparban foglalatosságnak), hogy ezt a kastélyt egyik legnagyobb bécsi építész, Fischer von Erlach tervezte, de az építési munkálatokat egy Antonin nevű olasz mester vállalta. Ahogy a falu lakói mesélik: Sauska ezredes igen kemény ember volt s az építkezéseket naponta ellenőrizve megparancsolta Antonin mesternek, hogy „a falak örök időkre álljanak”. Erre az olasz a kőműveskelemen példát ajánlotta az ezredesnek, nevezetesen, hogy embervért adjon számára a malterba, mert csak az tartja össze ilyen tartósan a falakat... Az ezredes ezen nem sokáig tanakodott, hanem véresre verte hűségese Georg inasát, aki sebeibe bele is halt. De mielőtt vérért vették volna — mesélik Sombereken — megátkozta az ezredes és az épülő kastélyt, hogy soha egyetlen Sauska se tudja fölépíteni...”

Hogy miként teljesülhetett a hűségese és tragikus sorsú Georg átká, nem nyomoztuk végig, csak annyit írunk ide, amennyit látogatásunk alatt mondtak: A Sauskák építtettek a faluban egy másik kastélyt is, a nevezetes Mirbach udvarházát, a mai Pedagógusok Otthonát. Építtettek a báró Dunaparton gyönyörű villákat, de az 1780-as években elkezdett csodaszép kastélyt másfél évszázad alatt sem tudták befejeztetni „közbejött akadályok miatt.” Ezt a tiszta barokk vonalú, nemes ízlésű építészeti remeket demokráciánk utolsó évtizedében fejezték csak be, az erlachi tervek szerint, de most nem a Sauskák, hanem a magányos öregek laknak rózsaligettel övezett finom falai között.

Lajos király menekülő seregének emlékével ezenkívül még a szomszédos Palotabozsokon is találkozhatunk, hiszen az időben Palota néven Bátának, a magyar középkor annyira vonzó búcsújáróhelyének határfaluja és birtoka volt, ahol az akkor ott működő Erzsébet apácák: „utasok, menekülők, betegek számára biztosítottak szállást és ápolást”. Ennek a napjainkban híres traktorjavító műhelyéről ismert falunak határában halottuk azt a maiv és romantikus legendát, hogy Lajos király kedves szolgálja, Czetricz lovag, a Csele torkolatától Bata felé futva a falu „Szentkútjánál”, a kedves „Bründli”-nél tartott pihenőt s annak remek vizétől felfrissülve elmondotta, hogy királya halála előtt feleségét emlegette ezekkel a szavakkal: „Marija, Marija, hilf!” A mese naivsághoz és anakronizmusához tartozik, hogy a bizonyos Bründli alig száz esztendő, ám nem lehetetlen, hogy remek vizétől századokkal ezelőtt is felüdültek a menekülők és vándorok, viszont a határban Mária ünnepeken gyakran felhangzik az ottaniak szép éneke: „Marija, Ó Marija hilf!”

A Vaskapu másik felkutatást igénylő völgye a sűrű szabari erdőkkel védett Mecsek rengetegében elvesző, rejtett, de az ország szívéhez vezető útvonalhoz nyílt, s érintette az egész mohácsi mező egyik legjelentősebb faluját, melyet egyenesen temploma után kereszteltek és ismertek. Ezt a templomot ugyanis, mint az első kőépületet, Istennek emelték az egykori lakosok, még hozzá „festett, azaz hímes falakkal”. Úgy tartják a tájon, hogy ez volt a vi-

dék és korszak első festett temploma. E „hímes” templom után lett és maradt a falu napjainkig is Hímesháza. A templom leégett ugyan akkor, Szent János fővételének napján az erdőket felgyújtó villámcsapás után, de faltörmelégeit még a XVIII. században is áhítatos tisztelettel övezték, óvták az akkortájt érkező német telepesek, akik érkezésük első éveiben már megkezdték a mai pompás templom építését. Nyereg, sisak, kard és ékszer került elő ekék, ásóik alól, valamennyi a XVI. század alkotása, s a dombot azóta is külön kegyelettel őrzik.

Mint értesültünk, ide a Somberekhez, Hímesházához vezető völgy-bejárat-hoz tervezik azt az emlékművet, melyet a pécsi diákok a régi háromszáz diák-hősnek kívánnak állítani... (*Dénes Gizella*)

JEGYZETLAPOK. (Szerénység.) L. egy régi cikkemet mutatja. Fiatal voltam, Morganért lelkesedtem, nem is annyira a regényeiért, mint inkább az elméletéért. Valami szép, ködös platonizmusért. Hogy a regény voltaképpen arra szolgál, hogy megragadja az ideákat.

Fiatal korában az ember legalábbis az ideákat akarja megragadni.

Később? Ma úgy olvasom ezeket az idea-kergető sorokat, mint egy hold-beli üzenetet.

Szerény lettem, ma már csak azt mondom, amit egyszer Fontane. „Ameddig élek, csupán azt akarom, hogy kimondhassam: milyennek látom a dolgot.”

De hirtelen kétségeim támadnak. Valóban keveset kívánok? Valóban szerényebb lettem?

Újra elolvasom Fontane mondatát; kétségkívül szerényen hangzik.

De kívánhat-e író ennél többet, ennél nagyobbat?

(*Emigráció.*) Még a háború sodorta ki. Aztán nem is jött haza. Miért? Én nem kérdezem, ő nem mondja. Beszélgetünk. Ez itt, nem messze a Notre-Dame-tól, elég csöndes vidék. Autók nem zúgnak. Csak valami tompa, föld-alatti moraj hangzik olykor, szabályos időközökben, mikor egy utcával odébb elmegy a metró.

— Van egy kis időd? — kérdezi. — Megmutatnám a fordításomat. És mindjárt mondd is meg, milyen. Hogy te például nyomdaba adnád-e; vagy még csiszoljam...

Kezembe adja a francia könyvet, és lassan olvassa a maga magyarját.

Jó fordítás, helyenkint igen jó. Leginkább a sok fölösleges névelő zavarja a fülemet, meg egy-egy idegenszerű szórend. Úgy látszik, először az igékből folyik ki a vér.

— Fordítva — szólok közbe néha. — Előre a hangsúlyos állítmányt. És nem kell a tárgyi mutatónévmás. A magyarban az benne van az állítmányban. Gyanakodva rám néz, s folytatja. Minden harmadik névelőjét kiirtom.

Kezében ceruza, szorgalmasan húzogatja át a *a*-kat, *az*-okat. Aztán egyszerre leteszi a ceruzát.

— Itt se kell?

— Itt se kell — nyugtatom meg.

Fejét csóválja.

— A francia kiteszi, a magyar nem. Látod, mi már ezt nem érezzük.

Egy percig hallgat. Elnéz, messzire. Hosszú csönd, a nehéz szív némasága, melyen át-átdübörög távolból a metró.

Később sóhajt egyet.

— Folytassuk — mondja.

Szememet a francia szövegre szögezem. Folytatjuk. (*r. gy.*)

Idegen szavak. — Az e számunkban előforduló fontosabb idegen szavak jelentése. *Horváth Richárd* „A szegénység szellemének igazi értelme” című tanulmányában: *Karizma* — görög eredetű szó a szent olaj megjelölésére, amelyet a szentségek kiszolgáltatásánál használnak; átvitt értelemben, ahogy a cikk is használja, fölkentséget, fölszenteltséget jelent. A *profán* szó, a latin *pro fanus* kifejezésből ered, ami azt jelenti, hogy „templom előtti”, tehát nem szent, világi. *Mihelics Vid* „Eszmék és tények” című rovatában: *metafizika*, *metafizikai* — szintén görög eredetű kifejezés, ami szószerint azt jelenti, hogy a fizika utáni; a kifejezés onnan ered, hogy Arisztotelész, filozófiájában a fizikai, tehát érzékelés útján megismerhető dolgok után tárgyalja azokat az elvont ismereteket, amelyeket az emberi ész munkájával szerezhetünk meg, függetlenül a tapasztalástól. A mai általánosított értelemben, a metafizika az a bölcséleti tudomány, amely a lét és a valóság végső elveit kutatja. *Szintézis* — görög szó, a filozófiában azt a tudományos módszert nevezzük így, amely az egyszerűből (részek, elemek) rakja össze az összetettet. Ez a megismerés egyik útja. Vele ellentétes irányú az *analízis*, vagyis elemzés, elemekre bontás. Általánosabb értelemben szintézisnek nevezzük különböző dolgoknak, egymásnak esetleg látszatra ellentmondó tételeknek összeegyeztetését, egységes rendszerbe foglalását. *Ontológia* — görög szó, magyarra úgy fordíthatánk, hogy lénytan; az a tudományág, amely a létezőknek tapasztalatilag meg nem ragadható, belső lényegével foglalkozik és mint ilyen a fentebb említett metafizikai körébe tartozik. *Szigeti Endre Gál* Ferenc könyvét ismertető naplócikkében: *ecclesiologus* az a hittudós aki az *ecclesiológiával* vagyis *egyházttannal* foglalkozik. *Egzisztencialista filozófia* — újabkori bölcséleti irány, melynek legkiemelkedőbb képviselője jelenleg *Jean-Paul Sartre* francia író. A Vigilia 1963. októberi számában *Ohmacht* Nándor tanulmányban foglalkozott az egzisztencializmussal. *Dénes Gizella*, *Amerre II. Lajos* és maradék serege menekült...” című naplócikkében: *relief* — francia eredetű művészeti elnevezés a síkból többé vagy kevésbé kiemelkedő, vagy abba bemélyedő szobrászati ábrázolás megjelölésére.

B. T. Pécs. — *Cserháti József* püspöknek a Vigilia legutóbbi számában ismertetett *Az egyház* című munkája a Szent István Társulat kiadásában jelent meg. A terjedelme: 622 oldal, az ára: 84 forint.

Sch—Ld. — A lourdesi szűz hagyományos ábrázolása azon a leírásom alapul, amelyet Bernadette adott a „hölgy”-ről, ahogy ő kifejezte magát. Ő mondomta el azt is, hogy a jelenés karján rózsafüzér függött. Önmagában persze ebben még nincs semmi anakronizmus, hiszen egyszerűen annak kifejezése is lehet, hogy a Szűzanya kedveli ezt az imádságot. Ennek kapcsán viszont talán érdekes lesz emlékeztetni egy kedves történetre. Lourdes híres búcsújáróhely volt már, mikor egy neves francia szobrász megbízást kapott arra, hogy a lourdesi kegytemplom számára a Szűzanya szobrát megmintázza. A szobrász, hogy biztos legyen a dolgában, fölkereste az akkor már kolostorban élő Bernadette-et és egy képes albumot mutatott meg neki, amelyben a világ leghíresebb madonna ábrázolásai voltak reprodukálva. Megkérte, hogy válassza ki ezek közül azt, amelyik a legjobban hasonlít az általa látott jelenésre. Bernadette átlapozta a könyvet és gondolkodás nélkül arra a képre mutatott, amelynek eredetijét a római Santa Maria Maggiore templomban őrzik, és amelyet a hagyomány szerint Szent Lukács evangélista festett a Szűzanyáról.

T. A. Székesfehérvár. — Érdeklődő levelét továbbítottuk a cikk írójának, *Majsai Mór*nak, aki néhány érdekes adattal reflektált *Rev. John Matty*-nak legutóbbi számunkban „A palesztinai szenthelyek hitelessége” című cikk keretében közölt észrevételeire. *Majsai Mór* felhívja a figyelmet arra, hogy a szentföldi zarándokoknak a legnagyobb óvatossággal kell eljárniuk az ott szállongó és tudományosan nem megalapozott mende-mondákkal kapcsolatban. A Getszemáni major és Getszemáni kert — mint írja — egy és ugyanaz a hely és ott terült el, ahol a Szentírás és a hagyomány alapján mindig is sejtették. Az ásatások során megtalálták itt az agónia-szikla fölé 380 és 390 között épített ókeresztény bazilika romjait. A Getszemáni kert Krisztus korában valamivel nagyobb volt, míg ma csak a nyolc ósolajfát foglalja magába. Akkoriban minden bizonnyal hozzátartozott még a Getszemáni barlang, amelyben Jézus többször tartózkodott éjjel, és föltehető, hogy Nikodémus is itt kereste fel. A Getszemáni barlang előtt fogták is el az Üdvözítőt, és a barlangból ugrott ki a fiatal Márk, a későbbi evangélista. A Getszemáni major valószínűleg Krisztus egyik tanítványáé volt, és így temették ide Szűz Máriát is. A *Breviarius de Hierosolyma* 530-ból származó szövege szerint Szűz Mária sírja és fölötté a bazilika a Getszemáni barlang közelében áll, ahol *Júdás Krisztust elárulta*. A Getszemáni kert és barlang egyébként jelenleg a ferences rend gondozásában van, míg az V. századi templom, amelyben Szent Joachim, Szent Anna és Szent József oltára, valamint Szűz Mária üres sírja látható, 1757 óta a görög ortodox egyházé, tehát nincs a mohamedánok kezében.

„*Juvenalis*”. — Kedves levélben hívják fel figyelmünket fiatal olvasóink, akik „jövendő nyelvész egyetemistáknak” mondják magukat, egy eléggé általánosan elterjedt, de nyelvi szempontból helytelen szóhasználatra. Mint írják, egyháziak is majdnem mindig így mondják: „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” holott a magyar nyelv alany esetben jelzőtlen személynevek előtt nem használ névelőt. Az eredetileg használt és ősinek tekinthető köszöntési forma (Dicsértessék az Úr, Jézus Krisztus!) esetében helyes a névelő használata, mert az „Úr” itt a „Jézus Krisztus” magyarázó vagy értelmező jelzője. Az Úr elmaradása bizonyára a minden nyelvben tapasztalható rövidülési tendenciának tudható be — írják valószínűleg helyesen fiatal olvasóink. Viszont tökéletesen igazuk van abban, hogy ez esetben a névelőt is el kell hagyni, mert főlősleges és magyartalan.

N. F. — Egy úgynevezett lánclevelet küldött be olvasónk, amely hat pontba foglalva azokat az ígéretek sorolja fel, amelyeket az Úr Jézus adott állítólag Szent Birgittának. Az ígéretek teljesítése bizonyos meghatározott számú (összesen 9439) Miatyánk elmondásához lenne kötve. Az ígéretek szövege azonban naív és hihetetlen. Közhíroságos babonaságról van szó, amellyel komoly hívőnek nem szabad foglalkoznia. Szent Birgitta a XIV. században élt és a középkor egyik legjelentősebb misztikusa volt. Ugyanakkor a svéd irodalmi nyelv megalapítója. Látomásait nyolc kötetben írta meg. Bár erényes életének jutalmául szentté avatták, a látomások hitelességét az egyház sohasem igazolta. A szóbanforgó lánclevél ezeknek a már eleve is kétes hitelességű közléseknek további elferdítése.